

2023-01

jaargang 54
nummer 01
februari 2023

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

Erotische
ontroering

Rooms
rekenen en
lezen

Orakels,
waarzeggers,
helderzienden

Gratis geld
bestaat niet

COVER

Hierboven: Tijdens de DVG Atheïsmedag 2022 op 10 december in De Balie te Amsterdam sprak Dirk Verhofstadt over religies en vrouwelijke lichamelijkeheid (foto van René van Elst).

Voorkant: Johan Braeckman (links) werd bij die gelegenheid uitgeroepen tot Atheïst van het Jaar 2022 en ontving van bestuurslid Floris van den Berg een desbetreffend aandenken (foto van René van Elst).

Achterkant: Boven: de Atheïsmedag werd afgesloten met een blootfotosessie van Tom Durden en Floris van den Berg (foto van Tom Durden).

Onder: het bestuur van De Vrije Gedachte, bovenaan Bart Collard, verder met de klok mee Floris van den Berg, Stanley Bakker en Fabian van Langevelde (foto van René van Elst).

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

jaargang 54 • nummer 1 • februari 2023

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	Redactie/Bestuur	2
Erotische ontroering	Floris van den Berg	3
Taboes, naaktheid en religie (lezing)	Johan Braeckman	4
Laudatio voor Johan Braeckman	Floris van den Berg	10
Bij het overlijden van Paul Hopster	René van Elst	12
Niet geloven is geen geloof	Paul Hopster	13
Vrijdenken is bevrijden	Paul Hopster	14
Terugblik 2022 Vooruitblik 2023	Stanley Bakker	15
Opening Atheïsmedag 2022	Bart Collard	16
Orakels, waarzeggers, helderzienden en andere profeten	Harry Ansems	17
Onderwijs van statistiek en helder redeneren aan vrijdenkers mislukt	Matthew de Roode	20
Hoe werkt religie?	Jeroen Janssen	24
Gratis geld bestaat niet	Bert Voorneveld	29
Kwetsbare democratie	Floris van den Berg	30
Verankerde behoeften van onze verre voorouders	Herman Reimes	33
Werelds Nieuws	René van Elst	36
De beker aan zich voorbij laten gaan	Anton van Hooff	40
Ingezonden brief	Ernst Bras	42
Rooms rekenen en lezen	Anton van Hooff	43
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	44

ERRATA

Ons vorige nummer was zoals altijd in december voor twee maanden bedoeld en had dus aangeduid moeten worden met 'december 2022 / januari 2023'.

Op pagina 26 van datzelfde nummer is een deel van de bibliografie bij het artikel van Jeroen Janssen niet afgedrukt; het geheel had moeten zijn:

Bibliografie voor zover verband houdend met het bovenstaande deel van het artikel:

Baaren, Th.P. van, 1983, *'Religiöse Erfahrung'*, H.P. Dürr (Hg.), Alcheringa oder die beginnende Zeit, A.M. Qumram, Frankfurt, 151-162.

Tolsma, F. J., 1945, *Inductie. Religieuze groepsvorming en godsdienstwaanzin, een klinische en phaenomenologische studie*. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij.

Dollard J., L.W. Doob, N. Miller, O.H. Mowrer & R.R. Sears, 1939, *Frustration and aggression*.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Floris van den Berg
Bart Collard - secretaris
Fabian van Langevelde - penningmeester

Postadres en telefoonnummer:

De Vrije Gedachte,
Antonius Mattheuslaan 16
3515AS Utrecht
Tel. 06-28301336

E-mail:

secretaris@devrijegedachte.nl

IBAN:

NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
Postadres en telefoon: zie hiernaast

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie "Kosten" hieronder in het Colofon van dit blad

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Van Langevelde - Bakker - Collard - Van den Berg

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur
Maarten Gorter – coördinator
Anton van Hooff
Herman Reimes
Eelko de Vos

Opmaak:

Jaap van Dijk

Postadres en telefoon:

zie hierboven bij de informatie over DVG

E-mail:

redactie@devrijegedachte.nl

Website:

zie hierboven bij de informatie over DVG

(Leden- en) abonnementsadministratie:

Zie hierboven bij de informatie over DVG

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren. Zie de aanwijzingen achterin dit blad.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer: De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

Erotische ontroering

De viering van vrouwelijke seksualiteit

door **Floris van den Berg**

I want to live my life so that my nights are not full of regrets.
D.H. Lawrence

Bloot en seks zijn weer verdwenen uit films. In de Nederlandse cinema was tot voor kort bloot heel gewoon, met als iconische hoogtepunten *Turks Fruit* (1973) en *Spetters* (1980), beide van regisseur Paul Verhoeven. Maar, *das war einmal*. Een plezierige uitzondering was nog *Niemand in de stad* (2018) door regisseur Michiel van Erp naar de roman van Philip Huff. Er is een nieuwe preutsheid opgekomen, ook buiten de kunsten, zo is topless zonnen op het strand verdwenen. Het is aan sociologen om dat fenomeen te duiden, maar het staat vast dat bloot en min of meer openlijke seks nog maar zelden in films te zien zijn.^[1] Geweld en expliciet geweld daarentegen zijn schering en inslag. Niemand maakt zich zorgen om de vele bloedige doden in een doorsnee Bondfilm, maar o wee als er een blote borst te zien is. Dan is de wereld te klein. Er lijkt sprake van een overspannen angst voor bloot: gymnofobie.

Maar het blijkt ook anders te kunnen, zoals de recente verfilming van *Lady Chatterley's Lover*. De roman *Lady Chatterley's Lover* van D.H. (David Herbert Richards) Lawrence (1885-1930) was gereed in 1928, maar kon pas in 1960 na een beroemd geworden proces verschijnen vanwege de censuur op de vermeende obsceniteiten in het boek. Het woord 'fuck', expliciete seks, vrouwelijke seksualiteit, een hint naar anale seks en seks tussen een adellijke dame en een jachttopziener, dat konden de conservatieve geesten niet aan. Toen het boek in 1960 ongecensureerd uitkwam, werden in korte tijd drie miljoen exemplaren verkocht. Wie het boek nu leest, zal niet schrikken van de obsceniteiten – hoewel er ook nu nog genoeg moslims en vrome joden en christenen er aanstoet aan zullen nemen. Maar zelfs als iets als obscene wordt beschouwd, is dat dan reden genoeg om anderen te ontzeggen dat tot zich te nemen? Waarom zouden obsceniteiten aan censuur onderhevig moeten zijn? Het is betreurenswaardig dat juist dit boek door censuur onderdrukt werd, want het boek is een viering van vrouwelijke seksuele autonomie en van het genoegen dat vrouwen aan seks kunnen beleven. Vrouwelijke seksualiteit krijgt, nog steeds, weinig aandacht. Het boek is een viering van humanistische levens-

kunst, waarin individuele autonomie, emotionele ontplooiing, lichamelijke en seksualiteit centraal staan.

Vol verlangen

Lawrence vertelt het verhaal over een adellijke dame die een affaire heeft met haar jachttopziener omdat haar man, die in de Eerste Wereldoorlog invalide en impotent is geworden, haar seksueel negeert. Hij is impotent, maar raakt zijn vrouw ook niet aan. Ondanks de maatschappelijke kloof volgt Lady Chatterley haar instinct en intuïtie en werpt zich vol verlangen in de armen van de jachttopziener. Zelfs wanneer ze moet kiezen tussen alle rijkdom en aanzien verliezen of de liefde maar armoede van leven met de jachttopziener, kiest ze voor de liefde.

Het boek is vele malen verfilmd. Op Wiki tel ik elf verfilmingen. Beroemd is de softporno versie uit 1981 met Sylvia Kristel

in de hoofdrol. In de versie van 2022 door de Franse regisseur Laure de Clermont-Tonnerre met in de hoofdrol Emma Corrin komen weliswaar seks en bloot voor, maar op zo'n manier ingebed dat de film niet als softporno is aan te merken (al ligt dat natuurlijk aan hoe je porno definieert). Op Wiki lees ik dat de gelauwerde acteur Corrin, die ook Lady Diana speelde in *The Crown*, zich thans identificeert als nonbinair persoon en met *they/them* aangesproken wil worden. In de productie van deze film hebben vrouwen de overhand: de regie, de cinematografie, de muziek, het editen is allemaal gedaan door vrouwen. De film draaide in een klein aantal bioscopen en werd opgenomen in de Netflix filmportfolio. Deze verfilming heeft een hand vol symbolen van de filmkeuring, waaronder de voetjes en een leeftijdsgrens van 16 plus.

In de filmversie van *De Clermont-Tonnerre* zien we de seksuele hunkering van Lady Chatterley die, door de impotentie en verwaarlozing van haar man, seksueel droog komt te staan. Zij ontdekt masturbatie en dat zien we ook in de film, op niet-pornografische wijze. De affaire met jachtopziener Oliver Mellors bezien we vanuit haar perspectief. Zij is de verleider. Zij werpt zich letterlijk in zijn armen. Als hij dan eindelijk toehapt, neemt hij initiatief zoals door haar oraal te bevredigen. Er ontstaat een heftige seksuele knettering. Ze doen het overal, binnen, buiten, op de grond, in het gras. Ze vieren de seks en de lichamelijkeheid. Weg is de preutsheid die haar in de adellijke setting is bijgebracht. Ze dansen naakt in de regen. Hij vlecht madeliefjes in haar schaamhaar. Dat is de meest beroemde scene uit het boek, maar in de film

komt dit slechts heel kort in beeld. Het bloot en de seks komen stijlvol in beeld. We zien geslachtsdelen, maar een erectie blijft taboe. Een erectie in beeld zou de filmkeuring op 18 zetten en daarmee waarschijnlijk ook distributie in reguliere bioscopen. De hunkering, het plezier, de geilheid, het verlangen, het spat van het scherm. Het is een viering van seksualiteit en met name vrouwelijke seksualiteit. Hoe mooi zou het zijn als deze film op middelbare scholen getoond zou worden, juist ook die met een religieuze inslag. Hij toont hoe seks positief kan zijn en waaraan beide seksen genoeg kunnen beleven.

[1] In modern theater is er wel volop bloot, zie hierover mijn boek *Denken in het donker*.

Taboes, naaktheid en religie

door **Johan Braeckman**

bewerkt door **René van Elst**

Voorwoord

Dit is een weergave van de lezing, gegeven door de Gentse filosoof Prof. Johan Braeckman na zijn uitroeping tot Atheïst van het Jaar door de vereniging De Vrije Gedachte op 10 december 2022 in De Balie te Amsterdam. Het is geen letterlijke transcriptie van de goeddeels geïmproviseerde lezing, waarbij talrijke Powerpoint-lichtbeelden werden vertoond, maar mijn omwerking van het gesprokene tot iets wat meer lijkt op een artikel. In deze vorm heeft Johan Braeckman er goedkeuring aan gegeven. Ik wijs erop dat bij de omwerking de humor in de lezing deels verloren is gegaan; dat geldt ook voor een aantal plaatjes; het is dus aan te bevelen om de lezing zelf te zien en te horen op ons YouTube-kanaal; de directe link is: <https://youtu.be/gJ81u-p6og>.

Teksten van de Powerpoint-presentatie en omschrijvingen van de plaatjes zijn hieronder met schreefloze letters en insprinking gedrukt, deels zijn ze in de tekst van de lezing zelf verwerkt. Enkele toevoegingen van mijn hand staan tussen rechte haken.

René van Elst

Wat is een taboe? Het is een soort verbod op gedrag of gedachten dat/ die worden beschouwd als afstotelijk, wansmakelijk, gevaarlijk, of als heilig en onaantastbaar. Het betreft kijken, aanraken, eten, drinken, uitspreken, plaats betreden enz.. Aan overtreding ervan wordt zwaar getild. Een taboe kan voor iedereen gelden, soms met uitzondering van specifieke personen. Het is een krachtige maatschappelijke conven-

tie; niet zomaar een regeltje dat je overtreedt en waarover je je dan schuldig kunt voelen of over kunt schamen.

Terzijde over schuld en schaamte: dit soort morele emoties heeft evolutionair gezien een heel belangrijke functie. Wij zijn als vrijdenkers misschien geneigd om schuld en schaamte als negatief te ervaren, maar dat is lang niet altijd terecht. Als wij liegen of bedriegen en ons

dan niet schuldig voelen, is dat niet iets positiefs; dan is schuld of schaamte een vorm van zelfbescherming tegen het opnieuw maken van dezelfde fout. Dat kan zich op de foute zaken enten; dan gaan sociaal-culturele normen met dit soort emoties aan de haal en kan het fout lopen. Ik denk dat het met taboes in essentie ook zo is.

Overtredingen van een taboe kunnen bedreigend zijn voor het individu en de samenleving. Heel wat taboes kunnen nuttig zijn, zoals een taboe op seks met kinderen of op incest. Dat kom je overal tegen omdat zulke dingen de normale werking van de samenleving ernstig kunnen ontwrichten.

Dus van sommige taboes kunnen we het nut wel inzien, die zijn niet noodzakelijkerwijs negatief.

Het verschil tussen enerzijds sociale regels, ethische voorschriften en morele normen en anderzijds taboes is niet steeds duidelijk. Taboes zijn gerelateerd aan bijgeloof, aan magisch denken. Ze zijn vaak gecultiveerd en gekanaliseerd door tradities en religie, maar oorzaak en ontwikkeling zijn ouder. Een gevestigde religie is er niet voor nodig. In de gevestigde religies/godsdiensten zien we trouwens veel variatie in opvattingen over taboes (en over wat moreel of immoreel is, wat goed- of afgekeurd wordt).

Rituelen en hard to fake signals

Rituelen hebben vaak, naast meerdere andere functies, als functie het herstellen van de orde nadat een taboe is overtreden. Hierbij komt in gedachten het werk *The Golden Bough* van James Frazer [1890, twaalf delen, op de foto de eerste druk, verkorte editie in het Engels te lezen in Project Gutenberg]; dat ligt bij antropologen onder vuur, maar het bevat fantastisch mooie verhalen over rituelen in allerlei culturen. Als een taboe is overtreden, is de kosmische orde als het ware verstoord. Hoe die dan hersteld moet worden, dat kan alle kanten uitgaan. Je hebt culturen waar je je haar nooit mocht knippen, waar je het nooit mocht

tonen, waar afgeknipte haren verbrand moesten worden enz.; aan zulke dingen wijdt Frazer honderden pagina's.

Al lezend besef je dat de menselijke geest bijzonder geneigd is om te geloven dat allerlei dingen niet deugen. Die geloofswaarheden gaan een eigen leven leiden. Dat leidt dan tot wat in de literatuur heet *hard to fake signals*. Bij zo'n 'signal' gaat het om iets wat je voor anderen (van je eigen groep maar eventueel ook van daarbuiten), waarneembaar maakt, iets wat niet makkelijk na te bootsen is maar wat aantoonst dat je een grote loyaliteit hebt naar jouw groep toe en dat je je sterk bewust bent van het onderscheid met andere groepen. Denk aan zoiets als besnijdenis. Wij weten niet goed hoe dat is ontstaan; dat het iets met hygiëne te maken heeft is niet erg waarschijnlijk; ik denk dat het op de eerste plaats een *hard to fake signal* is. Je kunt je daarbij voorstellen dat iemand in een ver verleden lid wilde worden van een groep; zo'n groep loopt dan het risico dat het een *freerider* is, een profiteur, die wel de

voordelen van het groepsledenmaatschap wil genieten maar niet de gewenste bijdrage levert. Samenlevingen moeten daar alert op zijn. Dat geldt ook bij ons: we hebben belastingontduikers, mensen die gratis met de bus willen meereizen enz.. Elke cultuur heeft regels bedacht om zulke dingen tegen te gaan. Zo kan van mensen die zich aan willen sluiten, gevraagd worden een *hard to fake signal* te geven dat ze het menen. Het moet dan wel wat meer zijn dan bijvoorbeeld twee Euro betalen. Je kunt je voorstellen dat iemand in een ver verleden wilde toetreden tot een groep en voorstelde om als teken daarvan

een stukje van een eigen baby'tje af te knippen. Met zoiets kun je niet doen als of, en het toont dat je het ernstig meent. Zoals wanneer je in een relatie bent en de naam van de ander op je laat tatoeëren. Als je het met een stift laat doen, val je snel door de mand. Je wilt ook niet betrappt worden op het geven van een ring van een paar Euro. We hebben het dus over signalen die je ernst aantonen.

Voorbeelden en mogelijke verklaringen

Taboes zijn er bijvoorbeeld betreffende het eten van (bepaalde) dieren. Zoals bekend, is er in sommige culturen, bij joden, bij moslims, een taboe op het eten van varkens. Waar komt dat vandaan? Er is veel over geschreven door antropologen en historici. Bestaat zo'n taboe omwille van gezondheid, of praktische, hygiënische redenen? Of omwille van symbolische connotaties gekoppeld aan een dier? Gaat het om een psychologisch '*coping mechanism*' voor het doden van dieren? Ook dit kun je zien als een signaal naar de buitenwereld. Sedentaire landbouwgemeenschappen hebben hun eigen leef- en diëteregeleer ontwikkeld: wij eten de dieren die wij zelf houden en niet de dieren waarop door een andere, nomadische, gemeenschap wordt gejaagd. Dat is een invalshoek om erover na te denken.

Dan wat naakttaboes betreft. Het is ook al door anderen tijdens deze Atheïsmedag naar voren gebracht: waarom kan men niet bloot over straat gaan zoals op de foto onderaan pag. 5? Waarom is het taboe, waarom is het maatschappelijk niet algemeen aanvaard? Het begrip taboe wordt hier wel wat milder geïnterpreteerd. Maar het kan inderdaad niet, terwijl naaktheid in andere culturen algemeen wordt aanvaard en niet wordt getaboeëerd of geproblematiseerd.

[Niet afgedrukt:] Oude zwart-wit-foto [door Getty Images/Ullstein Bild toegeschreven aan (Ernst?) Haeckel, ca. 1910], met frontaal naakt, twee jonge Afrikaanse mannen met huisjes op de achtergrond.

Deze foto uit Afrika illustreert dat wij niet ter wereld komen met (naakt)taboes ergens in onze hersenen ingeprent. Maar we komen wel ter wereld met een morele psychologie die maakt dat we vrij snel leren wat mag en niet mag. Je leert dat op jeugdige leeftijd snel omdat je anders niet op een normale manier in de samenleving kunt functioneren. Wie dat niet oppikt, wordt er uitgegooid of komt in de gevangenis terecht. Hetzelfde is het met taal, je wordt niet geboren met kennis van welke taal dan ook, maar wel met het vermogen om vrij snel een taal aan te leren. Voor mij zou het vrijwel onmogelijk zijn om nog Chinees te leren, maar een peuter in een Chineestallige omgeving leert dat moeiteloos. Het 'taalvenster' is maar tijdelijk open. Zo komen wij ook op de wereld met een morele psychologie, maar hoe die ingevuld, gekanaliseerd, wordt, dat is natuurlijk een kwestie van de omgeving. Toch is het niet helemaal relatief, want wij weten dat kleine kinderen al bepaalde voorkeuren hebben voor moreel gedrag en al goed snappen dat bepaalde vormen van immoreel gedrag afgekeurd moeten worden. We komen niet als onbeschreven blad ter wereld, maar nog niet alles staat er op. In dit perspectief is de tegen-

stelling *nature – nurture* achterhaald.

Krantenkniptel uit 2010: In tal van Joodse scholen in Antwerpen worden de illustraties in schoolboeken zeer grondig aangepast. Blote benen en armen van meisjes worden met zwarte stift weggekleurd.

Taboes kunnen heel vreemde vormen aannemen, zoals in dit Antwerpse voorbeeld. Je vraagt je af wat er fout kan zijn aan een bloot been... Maar let wel, het is niet altijd een religieuze kwestie, hoewel religie er veelal historisch wel ergens achter zit.

Tekst van een Engelstalige webpagina: Wist u dat? In de jaren '20 kon de politie vrouwen arresteren voor het tonen van hun benen in badpakken uit één stuk.

Oude zwart-wit-foto van een functionaris die op een strandje blote stukken damesbeen opmeet. [Hierboven afgedrukt; betreft de politieagent Bill Norton bij het Tidal Basin in Washington, 1922; in de verte is de obelisk van het Washington Monument zichtbaar.]

Religie, seks en naakt

Het is niet waar dat religie altijd anti-seksualiteit of anti-naaktheid is. Deze erotische beeldengroep is hindoeïstisch; je zou het pornografisch kunnen noemen; men had daar kennelijk niet veel problemen mee. En dit is niet zomaar ergens, maar op een tempel [de Lakshmana tempel in Khajuraho in India].

In de middeleeuwen waren de kerkvaders en theologen zeer tegen seksualiteit en naakt, tenzij op voortplanting gericht, maar de gemiddelde middeleeuwers trokken

zich daar niet zo veel van aan; het waren behoorlijk sensuele mensen, die tamelijk vrij hun seksualiteit beleefden. Wij spreken wel over de donkere middeleeuwen, het was echter niet altijd zo'n onprettige tijd.

Het valt wel op, dat religie geneigd is zeer negatief te staan tegenover alles wat met naaktheid te maken heeft. Toch wil ik dat nuanceren. Ik ben bepaald geen fan van Paus Johannes Paulus II, maar in zijn boek *De theologie van het lichaam* is hij eigenlijk zeer positief over naaktheid, zeker als je het afmeet aan hoe conservatief hij verder was.

[Enkele] bijbelteksten over naaktheid

Genesis 2:25 En zij waren beiden naakt, Adam en zijn vrouw; en zij schaamden zich niet.

Genesis 3:7-11 Toen werden hun beider ogen geopend, en zij werden gewaar, dat zij naakt waren; en zij hechtten vijgeboombladeren samen, en maakten zich schorten.

Matthéüs 5:28: Maar Ik zeg u, dat zo wie een vrouw aan ziet, om dezelve te begeren, die heeft alrede overspel in zijn hart met haar gedaan.

Exodus 28:42 Maak hun ook linnen onderbroeken, om het vlees der schaamte te bedekken; zij

zullen zijn van de lendenen tot de dijen.

Jesaja 47:3 Uw schaamte zal ontdekt worden, ook zal uw schande gezien worden; Ik zal wraak nemen, en Ik zal op u niet aanvallen als een mens.

[Deze teksten zijn overgenomen uit de Statenvertaling en wijken enigszins af van de door Johan Braeckman gepresenteerde.]

Ik ga hier nu niet diep op in; overwegend is de bijbel negatief wat betreft naaktheid; wel heb je natuurlijk – daar is eeuwenlang veel discussie over geweest – Adam en Eva die naakt rondlopen in het aards paradijs; dat is zoals het hoort, het is pas door de zondeval dat naaktheid een probleem wordt. Door de zondeval zijn wij sterfelijk en moeten wij werken, voordien mocht je lui zijn; dat is natuurlijk een reflectie op de overgang van een jager-verzamelaar-cultuur naar een landbouwcultuur. Moeten werken in het zweet uws aanschijns werd vroeger door de mensen al niet zo aangenaam gevonden; dat moest verklaard worden en aan wie was het uiteindelijk te wijten? Aan Eva, een vrouw natuurlijk, maar toch ook aan die slang, die de duivel representeert. Een lastige theologische kwestie.

Ondanks de negativiteit in de bijbel is er een niet-negatieve onderstroom in het christendom, in de paradijselijke situatie waren Adam en Eva immers naakt; dopen gebeurt ook vaak naakt. Aan de basis van het naturisme liggen (ook) christenen. Naakt is ook sterk vertegenwoordigd in de christelijke kunst. Kent u de Adamieten? Dat waren mensen die eeuwen geleden naar het

voorbeeld van Adam naakt rondliepen. Zij waren zo door God geschapen en hadden dus theologische argumenten pro naaktheid. Zij vonden daar niets verkeerd aan, het was de oorspronkelijke toestand waarin god hen geschapen had. De Amsterdamse Adamieten zijn allemaal terechtgesteld. Dat dan ook weer wel... [Nadere info van Wikipedia hierbij: De adamieten als sekte worden soms verward met de doperse naaktlopers van Amsterdam uit 1535. Op 11 februari 1535 verbrandden namelijk enkele wederdopers onder leiding van Henk Snijder hun kleren en trokken naakt en schreeuwend door de Amsterdamse straten. Ze werden opgepakt, opgesloten en gevierendeeld. Dit was echter een spontane actie van een kleine groep die de "naakte waarheid" meende te verkondigen. Wel werden deze dopers door tijdgenoten vaak adamieten genoemd.]

Wat de kunst betreft hangt het er vanaf welk perspectief je kiest: aan de ene kant zou je kunnen zeggen dat kunstenaars gretig gebruik maakten van het Adam en Eva-verhaal om naakte mensen af te beelden; ze hadden een excuus om naaktheid te kunnen tonen, maar aan de andere kant is het naakt alomtegenwoordig in de Westerse kunst; er is duidelijk geen taboe rond.

Rechtsboven de Van Eyck in de Gentse St. Baafskathedraal. Adam en Eva worden hier zonder veel taboes naakt afgebeeld en zonder opsmuk.

De naakte mensaap

Evolutionair zijn wij naakt geworden. Wij zijn naakte mensapen, we hebben geen pels meer, behalve op een paar plaatsen – daar zijn wel redenen voor. Nina G. Jablonski schreef daarover het boek *The Naked Truth*. Ooit zal het heel normaal zijn geweest om naakt rond te lopen, ook toen wij onze pels reeds verloren hadden. Op een bepaald moment zijn we ons gaan kleden, hoogstwaarschijnlijk om praktische redenen. De uitvinding

van naald en draad is een van de meest geniale ooit, je kunt je dan beschermen tegen een harder klimaat; in het bijzonder zal dat in Europa van nut geweest zijn.

Waarschijnlijk is pas achteraf een taboe ontstaan op het tonen van het lichaam zonder kledij. Het zou hierbij kunnen gaan om een *hard to fake signal*: die kledij toont ook wie je bent en waartoe je behoort; het is

een *marker* van je identiteit. Als we allemaal naakt zijn zie je geen verschil meer tussen mensen. Kledij is een signaal naar de buitenwereld toe. Het lijkt me geen toeval dat de 'Venus'-figuurtjes uit de prehistorie naakt zijn, zij het met raadselachtige elementen. Zo heeft de Venus van Willendorf [tweede van rechts op de afbeelding hierboven] geen echt gezicht, maar iets wat lijkt op een gebreide muts.

In de oudheid was naaktheid duidelijk niet zo geproblematiseerd. Er zijn Egyptische afbeeldingen van naakte danseressen; in het oude Griekenland waren seks en naaktheid blijkbaar alomtegenwoordig.

We zien veel naakt in mythologische afbeeldingen, de mannen worstelden naakt en ook andere sporten werden naakt beoefend.

Dit schilderij [hierboven afgedrukt] is van [Rubens en] Brueghel. Eva is in al haar glorie volkomen naakt afgebeeld. Dat was dus geen probleem en iedereen kon ernaar kijken.

Jean Fouquet schildert ca. 1454 'Madonna omringd door serafijnen en cherubijnen' (te zien in het kunstmuseum te Antwerpen)[hier niet afgedrukt]; Maria heeft op dat doek een blote borst. Je zou verwachten dat dat niet had gemogen, maar het was duidelijk geen probleem om Maria op die manier af te beelden. Een van de mooiste madonna's ooit geschilderd, denk ik. Het model is naar alle waarschijnlijkheid Agnès Sorel (1422-1450?); zij werd beschouwd als de mooiste vrouw van Frankrijk en was maîtresse van Karel VII. Zij is meerdere malen afgebeeld en steeds met ontblote borst. Zij wordt de uitvindster van het décolleté genoemd.

Er zijn echter veelzeggende uitzonderingen. Zo is er in de *Metamorfosen* van Ovidius – die de oude mythen navertelde ongeveer zoals Stephen Fry dat nu doet – het verhaal van Diana (Artemis in het Grieks), de godin van de jacht en ook van de kuisheid. Zij is aan het baden met haar nimfen – jonge en mooie, doorgaans maagdelijke, maar ook vaak heel sensuele halfgodinnen, die de gezelschapsdames waren van een godin – en per ongeluk wordt dat gezien door de jonge jager Actaeon. Geen probleem gezien de Griekse attitude, zou je denken, maar Diana tilt daar heel zwaar aan. Het is een aanslag op haar

maagdelijkheid/integriteit; een inbreuk op haar privacy waardoor hij een soort macht over haar verwierf. Zij verandert hem, met behoud van zijn menselijke persoonlijkheid, in een hert, waarop zijn eigen jachthonden hem verscheuren. Dat is in de Westerse kunsthistorie heel vaak afgebeeld.

[Niet hier afgedrukt: enige voorbeelden van artistieke uitbeelding van het tafereel, o.a. door Titiaan.]

Het valt op dat Actaeon meestal veel te dichtbij de godin en de nimfen is om nog verrast te kunnen zijn. Wat uit het verhaal naar voren komt, is dat de godin zeer onberekenbaar is. Zo zijn de goden en godinnen: onberekenbaar en vaak sadistisch. De mens heeft nauwelijks controle over zijn lot; het ongeluk kan ons domweg elk moment overkomen. Voor Ovidius treft Actaeon geen schuld. In de middeleeuwen zag men Actaeon wel als schuldig, niet omdat hij Diana naakt zag, maar omdat hij te veel van jagen hield (ijdel tijdverdrijf).

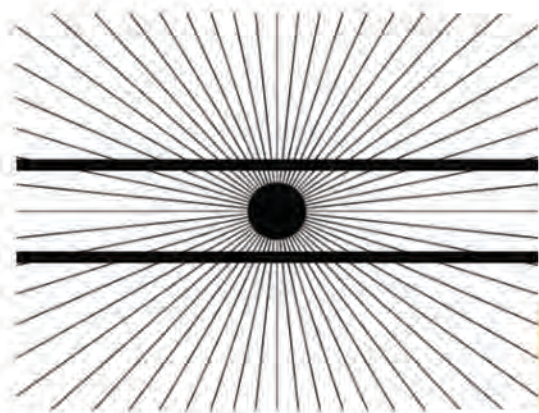
Tegenwoordig spreken we over *the male gaze*, voyeurisme. In een moderne kijk op de zaak is Actaeon min of meer een gluurder, die niet verrast is. Interessant is dat er interpretaties zijn die aan de nimfen een vrij actieve rol toebedelen: zij nemen als verleidsters het heft in handen. Het kan dus meerdere kanten op.

Naakt als probleem

Waarom is naaktheid zo'n probleem, waarom is het zo moreel beladen, al is het dan niet altijd en overal? Ik weet het eerlijk gezegd niet goed. Er zijn verschillende mogelijkheden hoe dit zich erop heeft kunnen enten. Naaktheid is lustopwekkend, al is het dat ook vaak niet of zelfs het tegendeel. Het kan onesthetisch zijn. Het zou kunnen aanzetten tot ongeoorloofde seksualiteit. Er kan bezitsdrang uit spreken: 'niemand anders mag haar naakt zien!' Het roept schaamte op, maar waarom is niet echt duidelijk. Er is nog veel onderzoek op dit gebied mogelijk.

Heel wat mensen lijken de sterke intuïtie te hebben – een soort buikgevoel, iets wat zich onttrekt aan verdere vragen – dat naaktheid problematisch is. Ze kunnen niet zeggen waarom. Het is onze taak als vrijdenkers om erop te wijzen dat intuïties zeer onbetrouwbaar kunnen zijn. Het gezond verstand zegt ons dat de wereld plat is en stilstaat; de werkelijkheid is anders. Intuïtief zijn wij afkomstig van een eerste mensenpaar; de werkelijkheid is anders. Intuïties deugen meestal niet. Het is moeilijk om mensen dat aan hun verstand te brengen, want hun intuïtie zegt hun, dat hun intuïties juist zijn. Je kunt het vergelijken met optische illusies van rechte lijnen die krom lijken [plaatje] of gelijke oppervlakken die van grootte lijken te verschillen.

Psychologen van onze tijd, zoals Daniel Kahneman (boek: *Thinking Fast and Slow*), spreken over fallacies, drogredenen, denkfouten – die ik graag denkputten noem – en hebben blootgelegd hoe ons denken de mist in kan gaan over van alles en nog wat. Wij zijn bijvoorbeeld heel slecht in het inschatten van waarschijnlijkheid, we leggen heel makkelijk valse causale verbanden. De intuïtie wijst in een bepaalde richting en levert illusies op, de werkelijkheid is heel anders.

Er zijn ook morele illusies, zoals dat naaktheid een probleem is. Dat is het soms misschien wel, maar vaak uiteraard ook niet. Je kunt iemand niet dwingen om naakt te gaan, dat kan de waardigheid van die persoon aantasten, maar als iemand naakt de straat op wil gaan, wat is dan het probleem? Als iemand dat afkeurt zou je kunnen spreken over een morele illusie. Als een foto [zie afbeelding hierna] van

If the picture on the left shocks you more than the one on the right, you need to revise your views on immorality.

twee kussende mannen u meer shockeert dan een foto van hongerende kinderen, dan is er iets mis met uw moraliteit.

Als dit [een hier niet afgedrukte foto van een aantal blote mensen] u meer shockeert dan dit [een hier niet afgedrukte foto van een aantal hangende varkenskadavers in een slachthuis] dan is er iets ernstig fout met uw moraliteit. Ook een foto van de vernietiging van het regenwoud moet u meer shockeren dan een foto van wat naakte mensen. Er zijn niet zoveel mensen die door zo'n regenwoudfoto meer geschokt zijn dan door een blote mensen-foto; er is dus nog wel wat werk aan de winkel.

Wat nu?

In hoeverre is naaktheid nog 'taboe' (in het Westen)? Ik ben daar nog niet uit. Het ging er in de jaren '90 wat frivoler aan toe dan nu. Ik denk dat de smartphone een element van de verklaring is. Men wordt niet graag naakt of topless gefotografeerd. Het komt over als een inbreuk op de privacy en het voelt on-

gemakkelijk dat mensen die beelden dan hebben. Waarom is dat dan? Maar is er in het algemeen nog een taboe op in onze westerse cultuur? Er zijn diverse redenen om daar ja op te zeggen. Anderzijds hebben we niet zoveel problemen met bijvoorbeeld de niet-erotiserende naakten van de hooggewaardeerde kunstenaar Lucian Freud. Er zijn TV-

programma's met naaktheid, *Naked Attraction*, *Naked Cooking*, die eerder ondenkbaar waren. In Google kreeg ik bij het woord *nudity* 288 miljoen resultaten in driekwart seconde. Paradoxaal is dan een bordje op een strand "Naturists may be seen beyond this point". [Op de foto: het strand bij Studland in Engeland]

Het doet denken aan waarschuwingen op oude landkaarten: *here be dragons*.

Zal naaktheid in de toekomst meer aanvaard worden? Je kunt het vergelijken met andere taboes, zoals bijvoorbeeld op homoseksualiteit. In veel

Amerikaanse staten is het homohuwelijk gelegaliseerd. Wel wordt nu her en der de toegang tot abortus bemoeilijkt. Er zijn echter enquêtes

(Pew) die doen denken dat het geloof in de VS in vrije val lijkt. Het ongelooft neemt toe, maar wat we daarvan mogen verwachten is niet duidelijk. Masturbatie is nog steeds een taboe in gelovige kringen, maar het is een achterhoedegevecht en niet te vergelijken met vroeger, toen je opvoedende prentjes had als voor deze jongens [prentje links].

Wat de toekomst betreft, in Science Fiction films zien de vrouwen er dan zo uit:

en mannen zo:

Iedereen hetzelfde, waarschijnlijk vanuit de overweging dat mannen zich toch niet kunnen kleden.

Laudatio voor Johan Braeckman

uitgeroepen tot Atheïst van het Jaar 2022

door de atheïstisch-humanistische vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

Leren denken, leren leven - Van Jezus naar Johan!

door **Floris van den Berg**

Het intellectuele debat over het bestaan van god is al sinds de Verlichting beslecht en sinds de evolutietheorie van Darwin is ook de laatste strohalm uit de handen van gelovigen geslagen. Toch is het niet zo dat religie wereldwijd tanende is. Integendeel, religie blijft een hardnekkig virus en zolang niet iedereen is ingeënt met het vaccin van de rede, zal de religiepandemie blijven voortwoekeren. Er is dus behoefte aan een wereldwijd vaccinatieprogramma tegen religie. Het vaccin heet kritisch of vrij denken. Filosoof Johan Braeckman heeft zo'n vaccin ontwikkeld. Zo heeft hij de afgelopen decennia meer dan duizend publiekslezingen gegeven, waarbij hij als een missionaris diep de binnenlanden van België en Nederland introk. Hoewel religie ook in onze contreien nog voortwoekert, weten we niet hoe het gesteld zou zijn zonder zijn inspanningen. Duidelijk is dat als er geen actief werk gemaakt wordt van verzet tegen het virus van irrationaliteit, het dan bezit zal nemen van een groot deel van de bevolking. Wij mensen zijn, ondanks onze potentie tot kritisch denken, van nature vatbaar voor ontelbare vormen van waanideeën. Er is daarom behoefte aan een constante dosis rationaliteit en religiekritiek. Zonder dat zal de pandemie van religie weer oplaaien.

Als publieksfilosoof durft Braeckman stelling te nemen over controversiële maatschappelijke kwesties, zoals zijn pleidooi voor liberalisering van de euthanasiewetgeving. Maar Braeckman wil zijn publiek niet alleen overtuigen van zijn eigen liberale, humanistische standpunten, hij wil hen helpen zelf betere denkers te worden door valkuilen – hij noemt het denkputten – te herken-

nen en te vermijden. Kritisch denken vereist studie, oefening, doorzettingsvermogen. Het is meer dan alleen een boek lezen of naar een lezing luisteren of een YouTube video bekijken. Het begint met een kritische houding. Die houding houdt in dat je je bewust bent van je eigen feilbaarheid (en niet alleen van de feilbaarheid van anderen).

In zijn boek *Darwins moordbekentenis* zet Braeckman uiteen dat de evolutietheorie funest is voor het christendom en dat Darwin dat ook beseftte, vandaar *Darwins moordbekentenis*. Darwin zelf hield dat een beetje stil, om zijn gelovige vrouw niet voor het hoofd te stoten, maar Thomas Huxley roeptoeterde luid en duidelijk rond wat de evolutietheorie voor religie betekende. Huxley werd wel *Darwins bulldog* genoemd, omdat hij het aandurfde om met gelovigen daarover in debat te gaan. Braeckman treedt in diens voetsporen. Je zou het misschien niet verwachten, maar mensen die zichzelf atheïst durven noemen, zijn er weinig, zelfs onder filosofen. Een prominente rol speelt hierin het verdedigen van Darwins evolutietheorie tegen religieus geïnstigeerde aanvallen van creationisme en intelligent design. Braeckman laat zien dat wetenschap en religie elkaar epistemologisch uitsluiten. En als liberaal en humanist heeft Braeckman kritiek op tal van morele kwesties waarbij religie botst met menselijkheid.

Braeckman heeft het vermogen om complexe zaken, zoals evolutiebiologie en paleoantropologie aan een groot publiek uit te leggen. Het lezen van Braeckman is echter niet voldoende, wil je er het maximale uithalen, dan zul je moeten studeren en oefenen. Kritisch denken eigen je je niet toe door zo maar een beetje te freewheelen, je zult er moeite voor moeten doen. Dan komt de aap uit de mouw: de meeste mensen hebben er helemaal geen behoefte aan zich tot kritische denkers te ontwikkelen! Daarom zou het beter zijn wanneer kritisch denken onderdeel van het schoolcurriculum wordt.

Afgelopen tijd is er in Nederland ophef ontstaan over salafistische weekendscholen waarin kinderen met islamitische ouders (let op: niet islamitische kinderen, want kinderen behoren vrij van religie te zijn) worden geïndoctrineerd met een orthodoxe en illiberale versie van de Islam. Die weekendscholen houden zich bezig met precies het omgekeerde van kritisch denken. Kennis van de menselijke ontwikkelingspsychologie leert dat vooral kinderen vatbaar zijn voor indoctrinatie. Iets waarmee je kinderen indoctrineert, krijg je er later bijna niet meer uit; als je kinderen daarentegen vaccineert met kritisch denken, krijg je de irrationaliteit er bijna niet meer in. Een democratische samenleving zou kinderen moeten vrijwaren van indoctrinatie en hen vaardigheden voor kritisch denken moeten aanleren.

Braeckman schreef samen met Etienne Vermeersch een eigenzinnige geschiedenis van de filosofie, *De rivier van Hera-kleitos*, waarin zij filosofie benaderen als streven naar rationaliteit en humaniteit en laten zien dat er in filosofie ook vele dwaalspooren zitten, zoals het post-modernisme. Deze inleiding in de filosofie is, bij mijn weten, ook het eerste overzichtswerk dat milieu-ethiek en dierethiek behandelt.

Ter voorbereiding van deze laudatio heb ik, met grote interesse en veel plezier, gelezen in en gekeken naar de vele hits die ik kreeg bij mijn zoektocht. Graag deel ik enkele citaten uit interviews om een impressie te geven van de manier van redeneren en de stijl van filosoof Johan Braeckman. Ik probeer me voor te stellen hoe het zou zijn als Johan de rol van Jezus als wereldleraar zou overnemen en mensen op zondag zouden lezen in de geschriften van Johan.

Nu dus enkele citaten uit de schrift:

Over identiteit: ‘Veel mensen koppelen hun identiteit aan opvattingen die niet voor herziening vatbaar zijn. Als je die opvattingen bekritiseert, voelen ze zich persoonlijk aangevallen. Daarin moet iedereen zichzelf als het ware trainen. Kritiek op je opvattingen is niet noodzakelijk een aanval op je persoon.’

Over wat belangrijk is in het leven: ‘Er heeft nog nooit iemand op zijn sterfbed gezegd: ‘Had ik maar meer gewerkt.’ We zijn te veel vervreemd van wat er echt toe doet. Luiheid, trager leven begint met na te denken over je waarden-hiërarchie en ernaar durven te handelen. Socrates zei het al: ‘Het goede leven is het leven dat door-dacht wordt.’”

Over irrationalisme: ‘Hoger opgeleiden geloven in ingewikkelder vormen van irrationalisme.’

Over luiheid: ‘Goed lui zijn is streven naar zinvolheid. Doen wat je het liefst en het best doet, in je eigen tempo. In die zin is luiheid ook een vorm van hard werken.’

‘Je kunt niet Kant lezen én je email bijhouden.’

‘Het vergt traagheid, rust en stilte om waardevolle dingen te leren kennen.’

Johan Braeckman heeft al veel prijzen en erkenningen op zijn palmares, waaronder de Belgische Prijs Vrijzinnig Humanisme 2019. De atheïstisch-humanistische vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte, opgericht in 1856, is van mening dat de prijs voor Atheïst van het Jaar niet mag ontbreken. De Vrije Gedachte is vol bewondering voor zowel de scherpzinnigheid van zijn atheïsme als zijn tomeloze enthousiasme om atheïsme, humanisme en kritisch denken voor een breed publiek

uit te dragen. Jij bent, Johan, een atheïst, vrijdenker, scepticus en liberaal die luiheid promoot. De levenslessen van Jezus van Nazareth zijn alomtegenwoordig; laten we er met zijn allen aan meewerken om de populariteit van Jezus te vervangen door die van Johan. Van Jezus van Nazareth naar Johan van Wetteren. Van wijn naar trappist, van hiernamaals naar nu. Van sprookjes naar wetenschap. Van christelijke levensnegatie, tot humanistische levenskunst.

Johan, het is mij een eer en genoeg: namens vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte roep ik jou uit tot Atheïst van het Jaar! Proficiat!

Bij het overlijden van Paul Hopster

Zoals in De Vrijdenker van november 2016 te lezen was, stelde Paul Hopster toen zijn functie als redacteur van ons blad ter beschikking om leeftijds- en gezondheidsredenen. Tijdens de Algemene Jaarvergadering op 22 april 2017 heeft de vereniging officieel afscheid van hem genomen als functionaris; hij kreeg bij die gelegenheid een 'Libre Pensée'-plastic, ontworpen door Saskia Spigt, als eerbetoon voor vrijdenkerschap voor het leven. Hij bleef lid en hij bleef mee vrijdenken. Zijn laatste bijdrage aan ons blad, getiteld *Ambities van een vrijdenker*, is geplaatst in het eerste nummer van 2018.

Op 30 november jl. bereikte ons het bericht dat Eduard Paul Arthur Hopster, alpinist en vrijdenker, de dag daarvoor, 82 jaar oud, was overleden, in de tuin bij het bladeren harken.

De crematie heeft, onder grote belangstelling, plaatsgevonden in Crematorium Westerveld op 6 december jl.. Schrijver dezes heeft bij die gelegenheid enige woorden mogen spreken namens onze vereniging en daarbij Pauls echtgenote, zoons en schoonzoon gecondoleerd met hun verlies.

Zijn levenseinde is ook een verlies voor de vrijdenkerij. Het is moeilijk om nu nog een volledig beeld te krijgen van wat deze sympathieke, bedachtzame, ik mag wel zeggen wijze man in de vele jaren van zijn betrokkenheid bij onze vereniging heeft gedaan. De volgende reconstitutie kan daardoor niet foutloos zijn en is beslist onvolledig.

Zijn rol als *actieve* vrijdenker in onze vereniging laat zich nauwelijks met die van een ander vergelijken. Hij werd lid van De Vrije Gedachte, mogelijk al in of zelfs vóór 1970 (want hij bezat op enkele na alle nummers van ons tijdschrift vanaf 1970) en hij is in 1974 tot het bestuur toegetreten. Daarvan maakte hij deel uit tot 1989. En opnieuw van 2005 tot 2007 in een met Lex Hagenaars en vijf anderen nieuw gevormd bestuur.

Vanaf 1989 was hij hoofd van de redactiecommissie en vanaf 1999 hoofdredacteur van ons lijfblad. Die

Paul Hopster op 22 april 2017

functie werd in 2009 overgenomen door Enno Nuy, waarna Paul tot na jaar 2016 aanbleef als redacteur.

Naast dit alles was hij afgevaardigde van onze vereniging bij de constituerende organisaties van het zorgcentrum Reinaldahuis in Haarlem.

Paul Hopster dacht vrij, sprak vrij en schreef vrij. En hij *bleef*, ook in tijden dat hij veel kritiek had op het bestuur. Hij had een uitgesproken mening en schuwde niet die te ventileren. Zo bracht hij soms heftige discussies teweeg omdat niet iedereen zijn visie op dat moment deelde, maar dat is nu eenmaal inherent aan onze vrijdenkervereniging.

In zijn publicaties was Paul sterk in het ondersteunen van zijn mening met feiten en argumenten. Hij was in staat om moeilijke en maatschappelijk beladen onderwerpen, zoals geloof, godsdienst en euthanasie, uiteen te rafelen en ieder onderdeel van zijn visie te voorzien. Dat deed hij ook voor publiek, met lezingen voor onder meer de plaatselijke afdelingen die onze vereniging vroeger nog rijk was.

Zijn publicaties waren talrijk. De vroegste door mij teruggevonden bijdrage van Paul Hopster aan ons blad dateert van maart 1972; het is een lezersbrief van ca. een halve pa-

gina, waarin hij enkele gedachten uit over het begrip 'vrij' in vrijdenken en over de doelstelling van de vereniging. In oktober volgde een stukje met zes stellingen over het onderwerp zelfmoord (hij vond 'zelfmoord' de beste – korte – aanduiding voor het beëindigen van het eigen leven). In 1973 en 1974 volgden vier stukken over euthanasie; daarna volgden in 1974 artikelen over de verschillen tussen het vrijdenken en het humanisme van het Humanistisch Verbond (waar Piet Spigt kritisch op reageerde in zijn *Notities van een lezer* in het blad *Rekenschap* van juni 1974, te lezen op de website DBNL). Daarna volgden al snel artikelen over geloven en geloof en over de teruggang van de godsdiensten.

Aan het tellen van zijn bijdragen gedurende de volgende bijna 24 jaar ben ik niet toegekomen, maar in de 161 nummers tussen september 1999 (toen ons blad voor het eerst verscheen in A4-formaat met glanzende cover) en eind 2016 staan maar liefst 137 bijdragen van Paul. Er zijn korte bijdragen bij, zoals reacties op stukken van anderen, maar in veel gevallen gaat het om grondige studies. Paul was een meester in het analyseren, definiëren, klassificeren, categoriseren, catalogiseren en schematiseren van verschijnselen en begrippen, van ideeën en waanideeën, van gedrag en wangedrag, van zin en onzin. Menig artikel heeft meer weg van een klein leerboek dan van een essay.

Iets anders tussendoor: een verband leggen tussen diep denken en hoog klimmen is misschien wat ver gezocht, maar het feit dat Paul op de rouwkaart is omschreven als alpinist en vrijdenker is aanleiding om niet helemaal aan zijn andere grote hobby voorbij te gaan. Het zij hier dus vermeld (ook al valt zijn privéleven eigenlijk buiten het kader van dit in memoriam, evenals zijn werk als jeugdpsycholoog) dat Paul een van de beste bergbeklimmers van ons land was. Een voorbeeld: hij bereikte in 1977 het hoogste kamp van de Nederlandse expeditie naar de top van de meer dan 8000 meter hoge Annapurna, maar moest opgeven door problemen met zijn zuurstofap-

Paul Hopster komt aan bij kamp 4 op de Annapurna, herfst 1977; foto van Maarten Briët

paraat. Hij heeft ook een aantal jaren in het bestuur van de Koninklijke Nederlandse Alpen Vereniging gezeten.

Nog een activiteit die genoemd kan worden: in '79 was hij medeoprichter van het Humanistisch Studiecentrum Nederland (HSN), een wetenschappelijk bureau van Humanitas, het Humanistisch Verbond en De Vrije Gedachte, dat twintig jaar later om financiële redenen is opgeheven.

Als lid van de HSN-sectie "Beschikken over menselijk leven en dood" werkte hij mee aan een aantal rapporten met titels als *"Ongevraagde euthanasie"* en *"Het ter beschikking stellen van zelfdodingspillen bij een kernramp"* en *"Hulpverlening in de laatste levensfase."* De dood, of beter gezegd *het levenseinde*, vinden wij vaker als thema in Pauls werk, ook reeds, zoals gemeld, in de eerste jaren van zijn medewerking aan ons blad. Hij schreef voor onze vereniging brochures getiteld *Het goede doden* (ca. 1980) en *Is er leven naast de dood?* (1981). Ook in de hierboven gesignaleerde 137 stukken lopen wij nogal eens tegen het levenseinde aan, zo kunnen bijvoorbeeld genoemd worden: *Vrijheid om*

te sterven, Voltooid of onvoltooid leven en Leren over de dood. Maar verreweg de meeste stukken gaan over godsdienst, geloof en ongeloof; in de jaargang 2007 vinden we zelfs een *Ontstaansgeschiedenis van wereldgodsdiensten en wereldbeschouwingen* in twee delen. Voorts zijn nog te noemen de brochures *Godsdienst – overzicht zonder uitzicht* en *Eén geloof, veel geloven, geen geloof* en een syllabusdeel *Verborgene werkelijkheden*.

Onmiskenbaar heeft Paul Hopster vele jaren als verenigingsideoloog gefunctioneerd. Vier voorbeelden daarvan:

- Zijn rol in verband met een nieuwe beginselverklaring, die in 1978 werd vastgesteld, tegelijk met nieuwe statuten en een veranderde verenigingsstructuur. Pauls toelichting op de verklaring riep zoveel discussie op, dat besloten werd een speciale werkgroep in het leven te roepen (waarin hij zelf ook zitting had) die de opdracht kreeg een nieuwe toelichting te schrijven. Na maar liefst acht jaar – men nam er de tijd voor – verscheen die toelichting, waarin aan ieder begrip uit de verklaring een afzonderlijke beschouwing was gewijd. De toelichting heet *Vrijdenken een levenshouding*, met als auteurs Gerard Gutz, Paul Hopster, Jan Vis en André van Well.

- Paul Cliteur beschouwde Paul Hopster in '86 als aanvoerder van de zogenaamde rationalistische stroming van vooral oudere leden, die de nadruk legde op godsdienstkritiek en op het wetenschappelijk denken, gevoed door de Verlichting en voorlopers als Constandse en Hoving. Daartegenover was er een stroming, met daarin voorzitter Jan Vis en nieuwere leden, die het rationalisme bekritiseerde en gepreoccupeerd was met machtsdenken.

- In 1996 hield Paul de tiende Anton Constandse Lezing met de titel: *Atheïsme, hoezo niet inspirerend?* die aan het eind van dat jaar in het maandblad werd afgedrukt. Dit stuk is in de Vrijdenkers van mei en juni 2017 opnieuw afgedrukt.

- Paul schreef een brochure die in 2006 is uitgegeven in maandbladuitvoering met 23 A4-pagina's tekst. Dat was ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan. De optimistische titel is *150 jaar vrijdenken – Doelstellingen voor de komende 50 jaar.*

Zo heeft u een indruk kunnen krijgen van de betekenis van Paul Hopster voor De Vrije Gedachte. Voor hem, als consequente vrijdenker, was de dood het definitieve einde van het bestaan. Hij schreef: "Bij het sterven lost het individu als het ware in het niets op" en "Na het sterven leeft de gestorvene voort in de anderen als herinnering." Als vrijdenkers houden wij hem in ere en koesteren wij onze goede herinneringen aan hem.

Mijn dank voor informatie van Renée Hopster-Arendsen de Wolff, Gerhard Elferink en Roel Bor. Aanluitend kunt u hier twee korte artikelen van Paul Hopster lezen van resp. tien en twintig jaar geleden, die een indruk geven van zijn benaderingswijze.

René van Elst

Niet-geloven is geen geloof

Reactie op *Niet geloven is nog geen ongeloof**)

door **Paul Hopster**

uit De Vrijdenker 2003-01

Ik geloof aan kabouters.

Dat betekent: ik geloof dat kabouters echt bestaan.

Van genoemde zin zijn er twee ontkenningen mogelijk:

a) Ik geloof niet aan kabouters (of: ik geloof niet dat kabouters echt bestaan). De nadruk ligt op niet-geloven. Jij gelooft misschien wel aan kabouters, maar ik doe dat niet.

b) Ik geloof dat kabouters niet bestaan. De nadruk ligt hier op niet-bestaan.

Er is dus: niet-geloven-dat, en geloven-dat-niet.

Nu naar het geloof aan god.

Ik geloof aan god = ik geloof dat god echt bestaat = ik ben theïstisch.

Daartegenover staan:

Ik geloof niet dat god bestaat, of: ik geloof dat god niet bestaat.

Deze twee ontkenningen impliceren nog geen absoluut atheïsme. Ik geloof niet aan god sluit niet uit dat jij wel aan god gelooft.

En er is nog een tussenpositie tussen wel of niet geloven: agnosticisme. De agnost zegt dat hij geen weet heeft van god, maar bedoelt eerder dat hij niet weet of hij al dan niet gelooft.

Het bestaan van god kan niet worden aangetoond. Zodra dat wel het geval zou zijn gaat geloven over in weten. Maar het niet-bestaan van god kan evenmin worden aangetoond, volgens de Romeinse rechtsregel: *negativa non sunt probanda*. Negatieve bewijzen kunnen niet geleverd worden. Ik kan niet hard bewijzen dat kabouters en goden niet bestaan.

Ontkenning van god houdt nog niet in dat die ontkenning ook voor een godgelovige geldt. Evenzo: geloof aan god door de theïst betekent niet dat god er ook is voor de atheïst. Het theïsme geldt niet voor de atheïst, zoals het atheïsme niet geldt voor de theïst.

De grenzen van het wel of niet bestaan liggen bij het wel of niet geloven. Een niet-absoluut atheïsme kan erkennen dat god er wel is voor de gelovige. Net zo kan de psychiater erkennen dat de man met een Napoleon-waan gelooft dat hij Napoleon is. Die psychiater gelooft niet dat die man Napoleon is, maar bestrijdt niet dat de patiënt zich Napoleon waant.

Het probleem bij een ontkenning zit hem in het verschil tussen: ontkenning voor mij (ik geloof niet aan kabouters) en algemene ontkenning (kabouters bestaan niet). Het gaat om het Kantiaanse duo: *an sich* en *für sich*.

Atheïsme kan dus zijn: ik geloof niet aan god, maar mijn buurman doet dat wel, of: ik geloof dat er geen god is, ook niet voor mijn buurman.

De geloofsonderzoeker stelt vast dat de gelovige gelooft dat god echt bestaat, maar dat staat los van het mogelijk niet-bestaan van god voor die onderzoeker zelf.

Elferink heeft in zijn bijdrage "Niet geloven is nog geen ongeloof" volgens mij ongelijk met zijn bewering dat het alleen mogelijk is ongelovig te zijn betreffende feiten en niet inzake wanen (zie Napoleon). Ook klopt de uitspraak niet dat iemand die niet in een persoonlijke god gelooft nog geen atheïst is. Hij hoeft geen absolute atheïst te zijn, maar is dat voor zichzelf wel. God ontkennen is geen geloof. Ongeloof is geen geloof. Om dat te verduidelijken gaan we na wat geloven is. Geloven is schep-
pen van een denkbeeld of creëren van een waan. De godgelovige

schept god. De niet-gelovige schept geen god. Er bestaat geen tegengesteld begrip van creëren. Een ontkenning is nog geen tegenstelling. Een niet-gelovige creëert niet(s), hij creëert geen negatief beeld, zoiets als: ontschepping. De gelovige maakt een tekening met zwart op wit. De niet-gelovige maakt geen tekening met wit op zwart, maar maakt: geen tekening. Hij tekent: niets. Geloven aan iets moet worden afgezet tegen een nulpunt. Indien zeer vroom geloven aan god een tien krijgt als rapportcijfer voor geloven (+10), dan is atheïsme niet min tien (-10), maar nul. Niet-geloven is geen negatium (-10), maar is: geen positivum (0). Niet-geloven is geen geloof.

*) Bedoeld is een artikel van Gerhard Elferink met deze titel dat direct voor het stukje van Paul Hopster in dezelfde Vrijdenker staat. Een centraal punt daarin is dat het in de verifieerbare werkelijkheid niet vanzelfsprekend is om de waan te koesteren (te geloven) dat god bestaat, dus om een theïst te zijn. Daarom is atheïsme geen goed woord voor ongeloof. Beter zou zijn om de gelovige een irrationalist en de ongelovige een rationalist te noemen (noot van RVe).

Vrijdenken is bevrijden door **Paul Hopster** uit De Vrijdenker 2013-02

Het begrip vrijdenken is relatief onbekend. Is het wel een vorm van denken, zoals je hebt: mathematisch denken, logisch denken, of begrijpen van een moeilijk gedicht? En dat: vrij. Is dat vrij van regels of vrij van plichten of vrij van geboden? Vrijdenken is met drie woorden te omschrijven: bevrijden van geloof.

Geloven is: veronderstellen of aannemen dat iets (bijvoorbeeld een uitspraak) waar is. Dit geloven is óf zakelijk of feitelijk of controleerbaar of bewijsbaar (ik geloof dat Jan op zijn kamer is), óf bovenzinlijk, niet controleerbaar, niet bewijsbaar. In het laatste geval is het een van de volgende vormen:

- *spiritueel* geloof (eerder bijgeloof: ik geloof dat de waarzegster de waarheid zegt, of *spiritistisch*: ik geloof dat ik contact heb met mijn overleden tante)
- *religieus* geloof (god bestaat echt, Jezus is verwekt door god,

de bijbel is geïnspireerd door god)

- *parapsychologisch* geloof (ufo's bestaan echt).

Vrijdenken is bevrijden van spiritueel of religieus of parapsychologisch geloof door te onderzoeken of de desbetreffende geloofsuitspraken waar zijn.

Is het wel nodig of zinvol een gelovige te bevrijden van zijn geloof? Het blijkt heel moeilijk te zijn je te bevrijden van spiritueel of religieus geloof. Daar is veelal hulp bij nodig.

Geloof staat los van intelligentie of wetenschap. Zeer intelligente wetenschappers kunnen verstokte gelovigen zijn. Zowel hoog- als laagintelligenten kunnen sterkgelovigen zijn. Zowel strenggelovigen als ongelovigen kunnen intelligent en wetenschappelijk ingesteld zijn.

Ondanks het uitblijven van paranormale resultaten blijven mensen massaal geloven in paranormale krachten en paranormale begaafdheid. Mensen vinden het moeilijk een geloof los te laten, ook al worden zij geconfronteerd met tegenstrijdigheden (tegenstrijdig aan hun geloofsopvatting). Hoe stilliger je gelooft, des te moeilijker is het dat geloof weer los te laten.

Hoe vroeger je als kind bent opgevoed of onderwezen in geloofsopvattingen, hoe moeilijker het is die opvattingen los te laten.

Kinderen dienen niet te worden geïndoctrineerd met geloofsopvattingen van hun ouders, opvoeders en onderwijzers. Kinderen dienen te worden vrijgelaten in het kiezen of niet kiezen van een geloof.

Doelen van het vrijdenken:

- kritisch doorlichten van religieus, spiritueel en parapsychologisch geloof bij zichzelf en bij anderen.
- niet opvoeden of onderwijzen van eigen of andermans kinderen en/of leerlingen door middel van indoctrineren met religieuze, spirituele en/of parapsychologische geloofsopvattingen.
- gelovigen helpen los te komen van hun religieuze, spirituele en/of parapsychologische geloofsopvattingen.

Terugblik op 2022 en vooruitblik op 2023

door **Stanley Bakker**, voorzitter van De Vrije Gedachte

Na de coronabeperkingen heeft het bestuur van De Vrije Gedachte in 2022 weer diverse mooie evenementen op locatie kunnen organiseren en zijn er door het bestuur acties in gang gezet om De Vrije Gedachte veel meer een gezicht naar buiten toe te geven.

Zo hadden we afgelopen jaar in Utrecht als eerste evenement onze Algemene Ledenvergadering gecombineerd met de Vrijdenkersdag.

De Vrijdenkersdag had als thema Woke. Over dit onderwerp voerden diverse interessante sprekers het woord, zoals Sujet Shams, Sebastien Valkenberg, Floris van de Berg en Bart Collard.

De Anton Constandse Lezing hebben we afgelopen jaar in de prachtige Senaatszaal van de Universiteit van Utrecht mogen organiseren. Dit jaar was het Bert Gasenbeek die deze middag begon met de AC-lezing. Als vereniging waren we zeer vereerd om de Vrijdenkersprijs van 2022 te mogen overhandigen aan Lale Gül. Anton van Hooff interviewde Lale Gül, na de laudatio en uitreiking van de door wijlen Saskia Spigt ontworpen Vrijdenkersplastiek, over haar boek "Ik ga leven".

Afsluitend mochten we aan het einde van het jaar voor het eerst de Atheïsmedag organiseren. Een geslaagd evenement, gehouden in De Balie te Amsterdam met als Atheïst van het jaar Johan Braeckman. Het was een onderhoudend programma met Bart Collard als dagvoorzitter en sprekers als Dirk Verhofstadt en Linda Duits. De middag werd afgesloten met een buitengewone act van Floris van den Berg in het kader van het Dronude-project van Tom Durden (www.dronude.com).

Qua acties heeft het bestuur vorig jaar besloten om met een eigen podcast-serie te gaan starten. Daarvoor zijn de nodige voorbereidingen getroffen en hebben we ook de benodigde apparatuur aangeschaft om dit op een professionele wijze te kunnen realiseren. Ook zijn we begonnen met het uitwerken van een nieuw initiatief, namelijk het starten van een eigen Vrijdenkersacademie.

Bij dezen wil ik onze trouwe en ijverige redactie van De Vrijdenker enorm bedanken voor hun inzet van het afgelopen jaar. Het is hen gelukt om weer prachtige Vrijdenkers (nu ook in kleur) te maken. Ook wil ik Marc Coppejans bedanken voor zijn continue inzet met het plaatsen van bijdrages op onze Facebook pagina.

Er was ook minder positief nieuws, want Jacques Honkoop heeft afgelopen jaar besloten zijn bestuursfunctie als penningmeester neer te leggen, hetgeen wij als bestuur zeer betreuren maar natuurlijk respecteren wij zijn keuze. Fabian van Langevelde heeft de rol van penningmeester op zich genomen en al voor een goede overdracht zorg gedragen.

Helaas kregen we het bericht dat één van onze zeer gewaardeerde oud-bestuurs- en redactieleden Paul Hopster op 29 november 2022 was overleden. René van Elst heeft een mooie toespraak namens onze vereniging bij de uitvaart gehouden en wij hebben als vereniging ook een passend bloemstuk laten bezorgen.

Afsluitend een kritische noot over het bezoek aan onze evenementen. Deze evenementen worden op goed

bereikbare en mooie locaties georganiseerd met inhoudelijk goede programma's en sprekers en dan is het wel teleurstellend om te constateren dat we regelmatig met een half lege zaal zitten omdat zo weinig van onze eigen leden op komen dagen. We hopen daarom ook als bestuur dat u als lid volgend jaar weer wat actiever onze evenementen komt bezoeken.

Vooruitblik 2023

Komend jaar staat er weer veel op de planning en het bestuur is al druk bezig met de voorbereidingen voor de komende vergaderingen en evenementen.

18 februari - Beleidsdag van bestuur en redactie
27 mei - Algemene Ledenvergadering - Vrijdenkersdag
1 juli - Anton Constandse Lezing
28 oktober - Atheïsmedag.

We kijken ernaar uit om binnenkort onze allereerste podcast op te gaan nemen en daarmee een groter publiek te bereiken. Floris van den Berg en Bart Collard wens ik veel succes daarmee de komende periode; zij kunnen rekenen op de ondersteuning van Fabian van Langevelde en mijzelf.

Dit jaar zullen we met de Vrijdenkersacademie starten. Naast leden kunnen straks ook geïnteresseerden bij ons cursussen gaan afnemen.

Met onze mailings zullen we u op de hoogte stellen van verdere ontwikkelingen en ontvangt u aankondigingen voor aankomende evenementen waarop u zich kunt aanmelden.

Bij de evenementen van dit jaar hopen we als bestuur dat meer van onze leden aanwezig zullen zijn. Als bestuur nodigen wij elk lid graag uit om zelf naar onze evenementen te komen. En neem ook eens een familielid, vriend of kennis mee.

Mochten leden zich nog actief willen inzetten voor onze vereniging dan is het nu het moment om dat kenbaar te maken want we zitten te springen om vrijwilligers.

Stuur een e-mail naar voorzitter@devrijgedachte.nl.

Opening Atheïsmedag 2022: Vrijdenken over bloot en taboes op lichamelijke

door **Bart Collard**, secretaris van De Vrije Gedachte

Hieronder volgt een verkorte versie van de woorden die ik als dagvoorzitter van de Atheïsmedag 2022 sprak.

“Naturisme en bloottolerantie zijn indicatoren van een open samenleving”, zo schrijft filosoof Floris van den Berg in zijn boek *De Vrolijke Naturist. Filosofen over schaamte en naakte levenskunst*. Hoe open is de Nederlandse samenleving?

Wij mensen zijn de enige diersoort die het lichaam vrijwel voortdurend bedekt. We zijn allemaal naakt geboren. Maar vanaf direct na de geboorte gaan we kleding dragen. Kleding biedt ons warmte en beschermt ons tegen sommige andere diersoorten. Maar moeten we het bedekken van onze lichamen wel omarmen? Heeft het niet ook tot absurde taboes geleid? In hoeverre misbruiken religies, zelfs nu nog, het blote menselijke lichaam – in relatie tot onze drang naar seks – om controlemaatregelen door te voeren in de samenleving? Dergelijke vragen zullen worden behandeld op de Atheïsmedag 2022, die in het teken staat van *vrijdenken over bloot en taboes op lichamelijke*. Mijn naam is Bart Collard. Ik ben vandaag uw *maître du jour* en tevens bestuurslid bij De Vrije Gedachte.

De Vrije Gedachte werd in 1856 opgericht als De Dageraad. Deze vrijdenkersvereniging heeft zich altijd gericht op emancipatoire vraagstukken. Moeten vrouwen niet gelijke rechten hebben als mannen? Moet kiesrecht niet gelden voor alle volwassenen? Wat moet de rol van religie bij de staatsinrichting zijn? In hoeverre moet er ruimte zijn voor een homohuwelijk? Mensen als Anton Constandse, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Aletta Ja-

cobs, Leo Polak, Jan Hoving en Eduard Douwes Dekker (Multatuli) hebben publiekelijk zulke vragen gesteld. Veel verlichtingsidealen zijn gerealiseerd, waardoor het lijkt dat een van de meest succesvolle organisaties in de Nederlandse geschiedenis haar doelen heeft bereikt. Sommige mensen zijn zo gewend geraakt aan het fijne leven in Nederland, en genieten zo van hun vrijheden, dat zij zich niet realiseren dat er nog veel onrechtvaardigheid en onvrijheid is in de wereld. Het werk van De Vrije Gedachte is niet voltooid, en zal het dat ooit zijn? Ideeën moeten altijd kritisch bevraagd blijven worden. Taboes moeten altijd aan rationele kritiek onderworpen worden.

Liberalisme vs. dogma's

De dogma's van religies conflicteren doorgaans met het liberalisme. Allah stelt in de Koran dat een moslima haar 'sieraad' niet openlijk mag tonen. Voor deze verzonnen islamitische god gaat het daarbij niet om een gouden ring of parelketting, niet om een mooie billen- of borstenpartij, niet om de vagina. Nee,

het gaat om de haren van de vrouw. De vrouw moet een hoofddoek dragen en mag die slechts afdoen in de aanwezigheid van een paar naaste familieleden en, en dit verklaart waar het om gaat, mannen 'die geen geslachtsdrift meer hebben'. De vrouw moet zich dus bedekken omdat de man zich niet kan beheersen. En die onderdrukking van de vrouw laat mannen de samenleving weer meer domineren.

Het liberalisme gaat uit van het niet-schadenbeginsel van de 19^e-eeuwse filosoof John Stuart Mill: iedereen mag doen – en laten – wat hij of zij zelf wil, zolang daarmee geen anderen worden geschaad. In een liberale samenleving mogen mensen dragen wat zij zelf willen dragen. En zij mogen dus ook *niet* dragen wat zij *niet* willen dragen. Wie het liberalisme omarmt dient zich achter de protestbeweging in Iran te stellen die van de hoofddoekverplichting af wil. Maar die laatste zin over het liberalisme, dat mensen vrij zijn om *niet* te dragen wat zij *niet* willen dragen, kan ook worden gezien buiten de religieuze context. Uit het liberalisme volgt dat mensen vrij zijn om geen kleding te dragen.

Opening van de Atheïsmedag

De kritiek die De Vrije Gedachte levert heeft vaak een negatieve klank: er is leed of onrecht in de samenleving en dat moet worden aangepakt. Maar soms vieren we vrijheid, bijvoorbeeld zoals vandaag. Vandaag vieren we de vrijheid om bloot te mogen zijn... En daarnaast bieden we ook kritiek – dat hoort kennelijk een beetje bij het vrijdenken-zijn.

We hebben vandaag een mooie line-up. Publicist Linda Duits wordt het hemd van het lijf gevraagd door Floris van

den Berg. Filosoof Dirk Verhofstadt zal voor u spreken en zijn ambtsge-noot Johan Braeckman zal worden uitgeroepen tot Atheïst van het Jaar. Amado Hogewoning verzorgt prachtige muziek. En kunstenaar Tom Durden zal met zijn team een spectaculaire act uitvoeren.

Tot slot resteert het mij u een leerzame, vermakelijke en inspire-rende middag te wensen. En mocht u nu helemaal in *the vibe* komen, voelt u zich vrij om wat kleding uit te trekken. We zijn hier met vrijden-kers onder elkaar, niet waar? Dank u wel!

De video van de Atheïsme-dag 2022 is te zien en horen op ons YouTube-kanaal DeVrijeGedachte.

Orakels, waarzeggers, helderzienden en andere profeten

door **Harry Ansems**

In de oudheid tot in de late middeleeuwen toe geloofde bijna iedereen wel in de voorspellende macht van orakels, helderzienden, waarzeggers en heilige profeten. Als gevolg daarvan zijn in de loop der tijd onnoemelijk veel ongelovigen, heksen en wetenschappers vroegtijdig om het leven gebracht. Goed, dat was vroeger dus. Maar hoe zit het in onze tijd?

Laten we op de eerste plaats vaststellen dat nog steeds ontzettend veel zelfverklaarde zieners, "onfeilbare" profeten, handlezers, complotdeskundigen, enzovoort, in dit ondermaanse volop roem kunnen verwerven. Het verschil is alleen dat er tegenwoordig legio deskundige wetenschappers zijn die met goede observaties en technische middelen heel gemakkelijk onzin en waarheid van elkaar kunnen onderscheiden. Wonderdoeners van naam, die in het begin van de christelijke jaartelling, maar bijvoorbeeld ook in de middeleeuwen, massale aanhang wisten te verwerven, kunnen hun kunsten niet meer in het openbaar vertonen zonder een cynische glimlach van weldenkende mensen. Is daarmee alle lichtgelovigheid de wereld uit? Geenszins. Nog steeds trappen veel moderne mensen, die toch op school geleerd hebben om bij onverklaarbare vertoningen naar bewijzen te vragen, desondanks op grote schaal in bepaalde misleidingen en trucages.

Cold reading

De Duitse mentalist/schrijver Timon Krause ► behandelt het fenomeen *cold reading* uitvoerig in zijn boek *Kennen Wir Uns? Eine Anleitung zur Menschenkenntnis* (2020).

Cold reading is het 'koud lezen' van iemand, d.w.z. zonder informatie vooraf. Deze vaardigheid berust op eenvoudige technieken, waarvan handlezers en horoscoop-samenstellers, handschriftkundigen en helaas soms ook afgestudeerde psychologen regelmatig gebruik of beter gezegd misbruik maken.

Als grondlegger van het vermogen om het karakter van andere mensen te kunnen lezen zonder informatie vooraf geldt de Amerikaanse psycho-

loog dr. Bertram Forer (1914-2000), die een aantal statements (uitspraken) benoemt waarin bijna iedereen zichzelf herkent zonder zich ervan bewust te zijn dat die statements op praktisch ieder ander ook van toepassing zijn.

Forer begon met 13 statements. Later zijn er door anderen nog meer aan toegevoegd.

Ik noem enige typische statements, die je zeker wel herkent indien je wel eens een horoscoop leest:

- Je hebt een neiging tot zelfkritiek. Hierin moet je niet overdrijven.
- Je hebt aanzienlijke vaardigheden, die je nog steeds niet in je voordeel gebruikt.
- Je persoonlijkheid wijst op een aantal zwakheden, maar die je over het algemeen goed weet te compenseren.
- Je seksuele ontwikkeling heeft je in het verleden moeilijkheden opgeleverd.
- Je hebt de nodige problemen gehad in je zoektochten naar romantiek.
- Naar buiten heb je jezelf meestal goed onder controle, maar vanbinnen heb je toch de neiging om je onzeker te voelen.
- Er zijn momenten dat je sterk twijfelt aan de juistheid van je daden en je keuzes.
- Je geeft de voorkeur aan een zekere mate van afwisseling en verandering en bent ontevreden als je wordt belemmerd door regels en verboden.
- Je ziet wel muren en belemmeringen om je heen en je hebt een sterke neiging daar van tijd tot tijd doorheen te breken.
- Mensen die jou goed kennen, waardenen jouw gevoel voor humor en jouw vermogen om de betrekkelijkheid van dingen in te zien.
- Een veilige, betrouwbare omgeving is voor jou heel belangrijk.

- Je hebt geleerd dat het onverstandig kan zijn om anderen te snel te vertrouwen.
- Je hebt in het verleden tegenslagen gehad, maar dankzij jouw oprechte levensinstelling slaag je er toch altijd weer in om er het beste van te maken.

Deze statements spelen in op wat wel wordt aangeduid als het Forer-effect. Het is een beschrijving van onze neiging om algemene of redelijk vage uitspraken zo te interpreteren dat ze als passend voor onze eigen persoon worden ervaren. Deze neiging heeft weinig te maken met onze eigen individuele ervaring maar komt voort uit universele menselijke ervaringsgegevens ofwel uit ervaringen die alle mensen met elkaar delen. Het betreft hier dan ook eigenschappen die al vanuit een ver verleden kenmerkend zijn voor de evolutie van de menselijke soort.

Deze typisch menselijke ervaringswereld berust in feite op de behoeftepatronen die eerder al in kaart gebracht zijn door de Amerikaanse psycholoog Abraham Maslow (1908-1970). Hij onderscheidt:

- De fysiologische behoeften, zoals de behoefte aan voedsel en onderdak;
- De behoefte aan zekerheid, waaronder vallen de behoefte aan orde, regelmaat en veiligheid;
- De sociale behoefte, ofwel de behoefte ergens bij te horen, bijv. familie, groep, organisatie;
- De behoefte aan erkenning, de behoefte aan respect en waardering van anderen;
- De behoefte aan zelfverwerkelijking, de behoefte die een mens heeft om de capaciteiten en mogelijkheden, die hij in zich heeft, waar te maken.

Het Forer-effect en het misbruik daarvan

Het Forer-effect wordt versterkt door twee essentiële psychologische steunpilaren:

1. Onze natuurlijke zelf-fixatie.
2. Onze menselijke neiging om voortdurend op zoek te zijn naar patronen.

En het zijn niet alleen waarzeggers en handlezers die hier handig op inspelen. Deze categorie van voorspellers wordt door veel doorsnee burgers nog wel met een gezond wantrouwen tegemoet getreden. Maar wat te denken van psychologen of gedragsdeskundigen, die gesteund door de status van erkende diploma's, gebruik maken van testen en rapportages waarvan het niveau niet uitstijgt boven de algemene Forer-statements als hiervoor omschreven? Het gevolg kan ingrijpend zijn. Stel je voor dat bij een sollicitatieprocedure een bepaalde sollicitant op puur uiterlijke kenmerken zoals huidskleur of houding niet bevalt aan de onderzoeker, hoe gemakkelijk is het dan om een beroep te doen op een karakterstatement waar je in feite alle kanten mee op kunt. Gezien zijn mooie woorden en status zal de geleerde heer (of dame) daarmee best indruk maken. Maar toch is het zo dat in veel van die zogenaamde karaktertests alleen maar gebruik gemaakt wordt van het Forer-effect. Denk bijvoorbeeld maar aan vlekentest, handschrifttest, kleurentest, voorkeurentest. Nu is

het hier zeker niet de bedoeling om de hele beroepsgroep van psychologisch geschoolde arbeidskundigen even op een hoop te gooien. Er zijn daar ongetwijfeld ook heel veel goed onderlegde en bekwame mensen bij. Maar toch kan het geen kwaad om een aantal testen waarvan bij sollicitatieprocedures nog steeds gebruikgemaakt wordt, eens goed te screenen op het Forer-effect.

Hot reading

Dan weer terug naar de waarzeggers, horoscoop-goeroes en andere voorspellers. Timon Krause, hiervoor genoemd, kent als mentalist en professioneel performer alle kneepjes van het vak. Hij verhaalt dat het meestal niet zo moeilijk is om naast *cold reading* ook nog *hot reading* toe te passen. Dat laatste is de kunst om vooraf wel min of meer betrouwbare informatie over iemand los te krijgen. Bijvoorbeeld met behulp van een simpele vraag: "Onlangs is er in jouw familie iemand overleden. Hoe komt het dat dit zoveel indruk op je gemaakt heeft?" Vooral bij wat oudere mensen natuurlijk altijd prijs. Vooral wanneer emoties een rol spelen, branden velen gewoonweg van verlangen om ongeraagd met allerlei ontboezemingen te komen. Maar ook kun je in dat geval veel halen uit de lichaamstaal van betrokkenen. Zoals Charles Darwin al eens vastgesteld heeft, is het uiten van emoties een universeel verschijnsel bij mensen. Het is dan bij de juiste vragen niet zo moeilijk om uit iemands reacties bepaalde conclusies te trekken, bijvoorbeeld of iemand snel geëmotioneerd is of juist koel en afwachtend, of iemand impulsief is en snel geprikkeld of juist beheerst, of iemand onzeker is of stressgevoelig. Let wel, dit moet weer niet verward worden met de pseudo-wetenschap van de fysiognomie. Daarbij gaat het om het (onbewezen) vermogen van doorgaans zelfverklaarde deskundigen om karaktereigenschappen puur van iemands gelaat af te kunnen lezen. De breedte van de jukbeenderen, de lengte van de kin, de dikte van de wenkbrauwen, de stand van de ogen zouden op bepaalde karaktereigenschappen duiden. Dit is is helaas een ware valkuil. Het leidt maar al te vaak tot vooringenomenheid en ook tot discriminatie.

Performers in een zaal richten zich nog al eens tot personen, waarover zij vooraf meer informatie hebben gekregen via eerdere gesprekken of via handlangers in de zaal. Berucht zijn de voorstellingen van geloofsprofeeten en TV-dominees, die natuurlijk doorgaans al volkomen op de hoogte zijn van al het leed van hun nog toe te spreken slachtoffers.

Timon Krause legt er de nadruk op dat in de persoonlijke gesprekken tussen voorspeller en toehoorder ook andere kundigheden van de voorspeller of karakterlezer nog uitermate effectief kunnen zijn. Allereerst moet je een vertrouwensband scheppen. Spreek de toehoorder met naam of liefst met voornaam aan, kijk hem (of haar) rechttoe en vriendelijk aan. Maak complimenten. Geef van de ander eerst een feitelijke situatie aan, die wellicht af te leiden is uit leeftijd, woonplaats of werkkring. Dat suggereert belangstelling en empathie. Kom daarna met een kort (karakter)statement. En pas dan is het "slachtoffer" echt rijp voor een speciale situatieschets of een voorspelling. Voor de voorspeller is het gewoonlijk ook een spel met woorden. Veel termen kunnen op meerdere manieren uitgelegd worden. Krause zegt: "Ik geef de woorden, jij vult de betekenis in". Immers veel mensen betrekken algemene woorden snel op zichzelf, zij hebben de neiging alles vanuit hun kant te bekijken en hebben van nature ook de behoefte om zelf een eigen inbreng te hebben. Ook bepaalde symbolen werken goed, omdat mensen geneigd zijn in patronen te denken. Titels, donkere kleding, fraaie hoofddekels stralen gezag uit. Op wat simpeler niveau doen zelfs de glazen bol en de

toverstaf (bij kinderen) het soms nog verrassend goed.

En dan zijn er nog de afleidingsmanoeuvres. De handoplegging en het gewichtig beschouwen van handlijnen hebben natuurlijk niets te maken met het voorspellen van het karakter en de levensloop, maar velen worden hier toch door geïmponeerd omdat het nu eenmaal eeuwenoude rituelen zijn. Alleen al het vastpakken van iemands hand schept een bepaalde vertrouwensband. En evenzo natuurlijk het verwijzen naar sterrenbeelden. Sterren zijn mysterieus en boezemen ontzag in. De oude Grieken gingen ervan uit dat de sterren goden waren die ook onderling een bepaalde relatie met elkaar hadden, zoals zou blijken uit de sterrenbeelden. Frappant is het dat fervente horoscoop-aanhangers zich steeds beroepen op de stand van de sterren op het moment van iemands geboorte. Nu is het zo dat de stand van de sterren ten opzichte van de aarde zich steeds wat wijzigt. De stand van de sterren voor iemand die op 6 oktober in 1945 geboren is (een weegschaal), is dus anders dan voor iemand die op 6 oktober in een ander jaar geboren is. Horoscopen gooien echter alle weegschalen op een hoop. Wel gemakkelijk; maar wie trapt hier nog in?

Slotbeschouwing

Beste lezer, probeer het volgende eens uit: Uw familielid of kennis beroept zich erop een ram te zijn en hij is ervan overtuigd alle typische eigenschappen te hebben die volgens de horoscopen horen bij een ram. Feliciteer hem daarmee, omdat hij nu een bijzonder interessante week tegemoet gaat. Vervolgens leest u hem de horoscoop voor die elke week gepubliceerd wordt in uw omroepblad. U leest hem de horoscoop van de steenbok voor, maar hij denkt dat het over de ram gaat. Let op zijn reactie. Herkent hij zich in de karakterbeschrijving? Hoe reageert hij op het (meestal) positieve nieuws?

NB. Ik schreef eens de redactie aan van een omroepblad met de vraag waarom zij toch elke week een hele pagina besteden aan dergelijke onzin. Antwoord: "Wij waarderen uw kritisch standpunt, maar we kunnen niet aan uw wens voldoen want we doen er toch heel veel van onze lezers een plezier mee". (Ik ben geen abonnee meer van het blad.)

In feite zijn er twee grote barrières in het leven:

1. We kunnen de toekomst niet echt zien.
2. We kunnen niet alles verklaren wat er in de wereld gebeurt.

Deze twee geven onzekerheid, maar we willen juist een gevoel van zekerheid; en vervolgens hebben we de neiging ons ergens aan vast te klampen. De gemakkelijkste oplossing is dan om je vast te klampen aan een bepaald al gevestigd geloof. Helemaal gemakkelijk is het om klakkeloos het geloof te volgen dat door je ouders met de paplepel van jongs af is ingegoten, een vorm van indoctrinatie dus. Godsdiensten staan bovendien bol van de rituelen. Rituelen slaan op zich nergens op, behalve dat ze een valse zekerheid bieden en voldoen aan onze behoefte van patroonherkenning. Wat we nu heel vaak zien is dat mensen die in hun jeugd (streng) godsdienstig zijn opgevoed, later zelfs na afstand van hun geloof toch weer gemakkelijk het slachtoffer kunnen worden van waarzeggers, heilsprofeten, complotdenkers en zelfbenoemde wereldverbeteraars. De Engelse evolutiebioloog Richard Dawkins waarschuwt hiervoor in zijn beroemde boek *The God Delusion*. Beïnvloeding op jonge leeftijd laat soms levenslang sporen achter in de hersenen. Is het daarom niet dat orthodox opgevoede Russen evenals de indertijd de streng godsdienstig opgevoede Duitsers geen weerstandsvermogen hebben opgebouwd tegen een alwetende heilpredikende leider?

Kortom: Heilige rituelen, heilige boeken, onfeilbare leiders, waarzeggers, astrologen, het is allemaal niet zo onschuldig als het lijkt.

VERDUBBELING VAN HET AANTAL
ABONNEEMENTEN OP DE "VRIJDENKER"
DOOR HANDOPLEGGING.

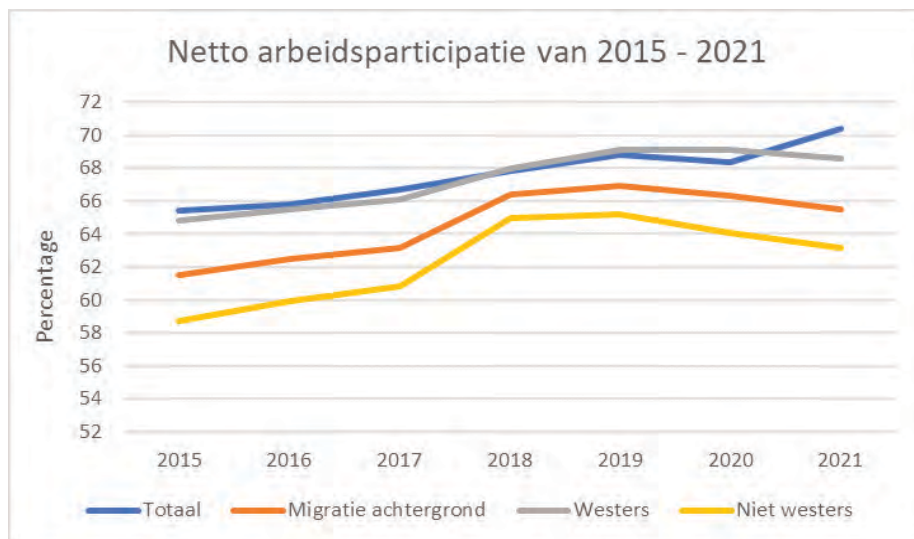

Onderwijs van statistiek en helder redeneren aan vrijdenkers mislukt

door **Matthew de Roode**

Geheel in lijn met het artikel *Integratie van religie en migranten mislukt* van Herman Reimes (Vrijdenker 2022-10) leek het me goed om mijn stukje ook maar te beginnen met een generaliserende en niet onderbouwde stelling. Want man-man-man, wat wordt hier een berg feitenvrije generalisaties, foute gevolgtrekkingen en verkeerde aannames op een hoop gegooid om een punt te maken. Het punt is overigens: immigranten = moslims = mislukte integratie. Nu kunnen we best een boompje opzetten over de rol van religies (dus niet exclusief de islam) en hun nare invloed op de participatie van mensen in onze maatschappij, maar mijn handen jeuken om alle drogredenen van de auteur eerst maar eens van feitelijke onderbouwing te voorzien. Want het leuke is dat die data in de meeste gevallen gewoon beschikbaar zijn. Die hoeft je alleen maar op te zoeken! In dit artikel wil ik me dus graag toeleggen op de gemeenplaatsen die in het artikel van Herman Reimes worden genoemd. Ik ga doen wat de auteur heeft nagelaten: feitelijke onderbouwing zoeken voor de boude uitspraken, zodat ik de conclusies van de auteur kan onderschrijven... of niet natuurlijk.

Een kleine leeswijzer: Ik heb de uitspraken die bij mij het meest in het oog sprongen eruit gelicht en als kopjes voor de paragrafen gebruikt. Deze kopjes zijn dus niet mijn mening, maar de letterlijke citaten uit het artikel van Herman Reimes, waarna ik telkens in de paragraaf die volgt dieper inga op deze uitspraak. Voor alle data heb ik met name gebruik gemaakt van Statline, de online dataverzameling van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), waarbij ik deze online bronnen op 5 januari 2023 voor het laatst heb geraadpleegd. Het CBS hanteert als definitie voor migratieachtergrond, iedereen die niet in Nederland is geboren of minimaal 1 ouder heeft die niet in Nederland is geboren. Aangezien Turken en Marokkanen de grootste groep moslims ver-

Figuur 1: Procentuele netto arbeidsparticipatie van de totale Nederlandse beroepsbevolking (blauwe lijn) en de beroepsbevolking met een migratieachtergrond (oranje lijn), een westerse migratie achtergrond (grijze lijn) en een niet-westerse migratieachtergrond (gele lijn).

tegenwoordigen in ons land, houdt het CBS daar aparte statistiek voor bij en deze cijfers heb ik gebruikt als representatief voor ‘de moslims’ in dit artikel.

Integratie van migranten mislukt door religie

Kijk, dat is een lekkere binnenkomer. Niet met de deur in huis vallen, maar gewoon keihard intrappen die deur! Het is knap om in zo’n korte zin toch twee drogredenen te gebruiken, in dit geval de *ad nauseam* (oftewel “het stokpaardje”: integratie is mislukt) en de *non sequitur* (het één volgt niet uit het ander: mislukt door religie). Maar laten we eens naar de feiten kijken. Op zich is het best lastig om een breed begrip als “integratie” te vatten in getallen. Ook het CBS heeft geen getallen voor “integratie” of “burgerschap”. Maar ik denk dat werken in ons land of het volgen van een opleiding een zekere mate van deelname aan onze maatschappij bewijst. Het staat iedereen vrij om nog een hele trits eigenschappen toe te voegen aan “geïntegreerd zijn”, maar als je werkt (en belasting betaalt) of een opleiding volgt (om in de toekomst te gaan werken en be-

lasting te gaan betalen) doe je volgens mij wel mee. Dus heb ik de arbeids- en studieparticipatie van migranten maar eens opgezocht (zie figuur 1 voor een overzicht).¹

De netto arbeidsparticipatie is een door het CBS berekende waarde die het aandeel voorstelt van de werkzame beroepsbevolking. Als we naar figuur 1 kijken, zien we dat in 2021, 71% van de totale Nederlandse beroepsbevolking (dus: Nederlanders EN migranten) betaalde arbeid verrichtte (meest rechtse einde van de blauwe lijn). Als we dit vergelijken met de arbeidsparticipatie van mensen met een migratieachtergrond, dan is die participatie minder: iets minder dan 64% in 2021 (meest rechtse einde van de oranje lijn). Als we naar de niet-westerse migranten kijken (de gele lijn) dan is dat over de gehele linie nog een stuk lager. Natuurlijk hebben we het niet alleen over moslims als we over niet-westerse migranten spreken, maar het CBS houdt geen getallen bij over religieuze voorkeur en arbeidsparticipatie. Zowel Herman als ik kan daar dus geen stellige uitspraken over doen. Wat we wel kunnen zeggen is dat de arbeidsparticipatie van migranten la-

ger is dan het totaal van de gehele beroepsbevolking (vergelijk de blauwe met de oranje lijn). Maar met een gemiddelde arbeidsparticipatie van bijna 65% tegen een gemiddelde voor de totale beroepsbevolking van bijna 68% over deze 6 jaar kan ik niet concluderen dat “de migrant” niet meedoet aan onze maatschappij als het om werken gaat.

Kijken we naar onderwijsparticipatie vanaf de basisschool, dan volgt 12% van de mensen met een Nederlandse achtergrond een opleiding tegen 16% van de mensen met een migratieachtergrond.² Voor Turken is dat 16% terwijl Marokkanen de kroon spannen met bijna 20%! Hierbij moet worden aangetekend dat de bevolkingssamenstelling van Turken en Marokkanen in Nederland relatief meer jongeren dan ouderen telt (zie ook later in dit artikel). Maar dan nog: de relatieve onderwijsparticipatie van migranten en met name moslimmigranten is hoger dan bij mensen met een Nederlandse achtergrond.

Dus hoezo is die integratie mislukt? Maar de auteur verplaatst onze aandacht al snel naar een specifieke groep moslims: De Salafisten.

Het salafisme... is door de instroom van islamitische immigranten toegenomen in ons land

In de paragraaf die volgt op deze stelling wordt zijdelings de stelling geponeerd dat salafisme hetzelfde is als radicalisering. Dat is een mooie combinatie van de *non sequitur* en de overhaaste generalisatie. Dat sommige extremisten zich als salafist kenbaar maken, betekent niet dat alle salafisten extremisten zijn (dit wordt zelfs expliciet benoemd in een onderzoek van de AIVD en de NCTV* naar het salafisme en de diversiteit daarin³). Maar hoeveel islamitische mensen in Nederland beschouwen zich eigenlijk als salafist? De overgrote meerderheid van Turken en Marokkanen in Nederland beschouwen zichzelf als soenniet (resp. 80 en 84%).⁴ Slechts

0,3% van de Turken en 0,5% van de Marokkanen beschouwen zichzelf als salafist. Ter vergelijking: 6% van de Turken en 0,2% van de Marokkanen beschouwen zichzelf als Alevis, de meer liberale geloofsbelijdenis binnen de islam (zie ook het artikel van Kenneth van Oost in Vrijdenker 2022-10). Ik kan nergens cijfers vinden voor een toe- of afname van het salafisme in Nederland en al helemaal niet dat dit komt door de instroom van islamitische immigranten in ons land. Met de getallen in de hand kan ik dus stellen dat er een grotere stroming aan moslims is die het liberale Alevitisme omarmen, dan het salafisme (het verschil is niet alleen procentueel, maar ook absoluut). Maar het laatste woord over de salafisten is nog niet gezegd.

Bij aanslagen door de I.S. doen zij er het zwijgen toe (over inburgering gesproken)

Ah, daar hebben wij de drogreden *argumentum ex silentio* (wie zwijgt stemt toe). Helaas heb ik geen getallen kunnen vinden voor dit “feit”, maar het is natuurlijk niet zo dat als ik ergens over zwijg ik daarmee instem. Er zijn zeker salafisten die geweld in alle vormen afwijzen (ik verwijs hierbij weer naar het rapport van de AIVD en NCTV*).³ Maar sta mij toe nu ook een drogreden te gebruiken (de *tu quoque*, oftewel de “jij-bak”): Als de salafisten zwegen bij de aanslagen van IS, lijkt me dat een keihard bewijs voor hun goede inburgering. Ik hoor namelijk ook verbluffend weinig streng katholie-

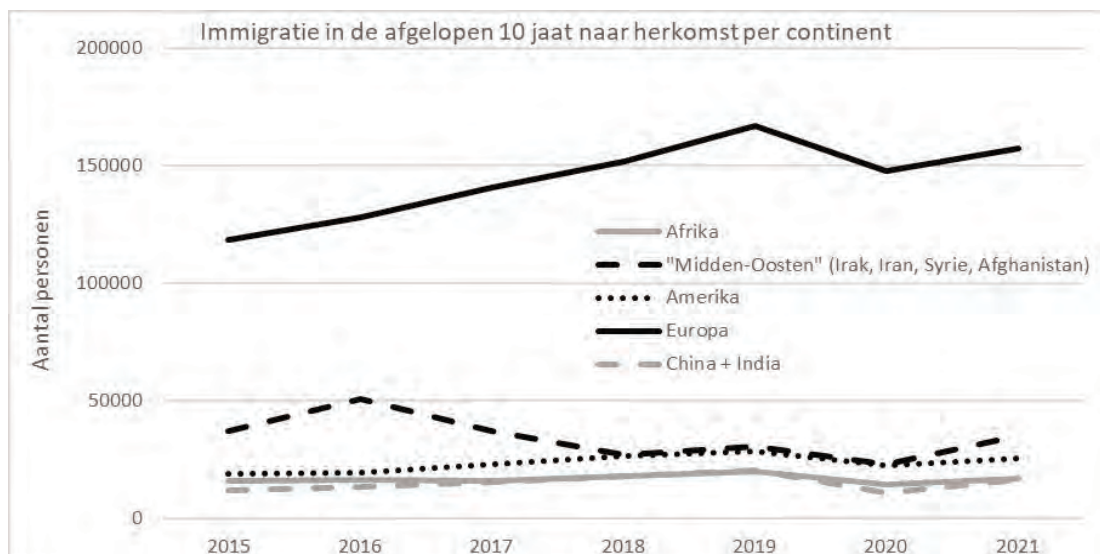
ken en gereformeerden over het kindermisbruik binnen hun kerken. En als er vragen worden gesteld bij het uitsluiten van mensen met een andere seksuele voorkeur zie ik sommige protestanten zelfs instemmend geweld gebruiken tegen de mensen die daar vragen over stellen. Ook hoor ik ze niet als er weer een massagraf wordt geopend bij een zogenaamd weeshuis met kindertjes die weggehaald werden bij de oorspronkelijke bevolking om nette gelovigen van hen te maken. Dus wat dat betreft gedragen die salafisten zich precies zoals onze “eigen” gelovigen. Over inburgering gesproken!

Daarna behandelt de auteur een viertal “kwesities” als belangrijke kenmerken van onze maatschappij die zich laten zich samenvatten als:

- Vrijheid van meningsuiting
 - Afwachtende tolerantie door overvloed van informatie
 - Overdreven eerbied voor religie
 - Verbod op discriminatie
- Om daarna tot de volgende stelling te komen:

Overigens hebben deze vier kwesities de weg geplaveid voor een grote toestroom vluchtelingen en arbeidsmigranten....West-Europa heeft te kampen met een enorme toestroom vluchtelingen en arbeidsmigranten met een islamitische achtergrond, al meer dan zes procent van de Nederlandse bevolking is moslim

Ik ga niet dieper in op deze “kwesities” en of dit nou inderdaad de ty-

Figuur 2: Aantal immigranten in Nederland van 2015 – 2021, onderverdeeld in herkomst per continent.

pische kenmerken zijn van onze maatschappij. Ik beperk me tot de getallen, want hoe zit het met de grote toestroom van vluchtelingen en arbeidsmigranten? Ik heb de getallen samengevat in figuur 2.⁵

Het beeld lijkt me duidelijk, de overgrote meerderheid van de immigranten in Nederland komt uit Europa. Het aandeel van immigranten uit Afrika en het Midden-Oosten

schommelt al sinds 2015 zo rond de 20%. Waarbij wel opgemerkt moet worden dat niet alle Afrikaanse immigranten islamitisch zijn. Het overwegend katholieke Polen levert sinds 2015 ongeveer 10% van het totaal aan immigranten in ons land. Er is geen onderzoek naar gedaan, maar ik heb het sterke vermoeden dat deze mensen niet komen vanwege de vier kenmerken, maar gewoon om centjes te verdienen.

Overigens was het totale migratiesaldo (immigratie-emigratie) in 2022 in Europa 960000 mensen, dat is 0,2% van de totale EU bevolking. Dit is dus de totale toestroom, ongeacht hun geloofsbelijdenis. Ik laat het aan de lezer om te bepalen of men dit *een enorme toestroom* vindt. De meerderheid van deze mensen kwamen voor gezinshereniging of werk.⁶

Op die zes procent moslims kom ik later nog terug (spoiler alert: het zijn er minder).

De invloed van religie in het onderwijs...is een obstakel voor integratie. Dat maakt het inburgeren van vluchtelingen problematisch

Oh? Volgen alle vluchtelingenkindjes religieus onderwijs? Volgens mij mogen kinderen van vluchtelingen al blij zijn als ze überhaupt een plekje kunnen krijgen op onze basisscholen. Die zitten meestal weggestopt op schooltjes dichtbij de AZC's en krijgen ze daar vooral een plekje om tot rust te komen en wordt er basaal les gegeven in taal en rekenen. Maar als het zo zou zijn dat alle kinderen van vluchtelingen op religieuze scholen terecht ko-

men, dan is dat nog steeds niet een bewijs dat dit het inburgeren problematisch maakt. Zie ook de data aan het begin van dit artikel: islamitische burgers participeren in hoge mate in arbeid en onderwijs.

Nederland telt inmiddels meer dan 1 miljoen moslims en ondanks alle inburgeringsactivi-

teiten is de integratie voor velen van hen tot op zekere hoogte mislukt

Ja, toedeledokie Herman! Met dit soort vaagheden en generaliseringen kom je nu niet meer weg. Ik doe moeite om de cijfers op te hoesten bij jouw boude uitspraken. Laat maar eens zien wat je met "voor velen" bedoelt. Is dat meer dan 50%? Meer dan 20%? Of vind je 10% al veel? En hoe definieer je "tot op zekere hoogte"? Als ze wel werken of een opleiding volgen, maar niet hun stoepje schoonvegen? Of moeten ze een positieve grondhouding hebben tegenover HEMA rookworsten? Of uit volle borst het Wilhelmus zingen bij Koningsdag?*

Vertel het me maar. En vooruit, omdat ik zo'n getalletjesfreak ben: De Nederlandse bevolking telde in 2020 17,40 miljoen inwoners, waarvan 5,2% zichzelf moslim noemde.⁷ Dan kom ik op ruim 900.000 moslims, niet *meer dan 1 miljoen*. Inmiddels zitten we op 17,59 miljoen inwoner en de laatste getallen van het CBS over zichzelf moslim noemende mensen blijven nog steeds steken op 5%.⁸ Dat is minder dan die zes procent die je eerder noemde in je artikel.

Mede door de mislukte integratie is er onder hen een groot aantal jongeren dat ontspoot en het maatschappelijk leven ontwricht

Ach, daar hebben we het stokpaardje weer: De mislukte integratie. Maar laat ik daar niet al teveel woorden aan vuil maken en eens naar de statistiek kijken wat betreft de criminaliteit. Wie zijn onze jonge

verdachten van criminaliteit volgens het CBS? Van alle verdachten van crimineel gedrag tussen de 12 en 25 jaar is ruim 50% Nederlands, heeft 13% een westerse migratieachtergrond en de overige 37% een niet-westerse migratieachtergrond.⁹ Turken en Marokkanen vormen ruim 8% (bijna 3600 jongeren) en Surinamers en Antilianen ook ruim 8%. Ja, 3600 jongeren met een islamitische achtergrond is een

groot getal, maar ze vormen bij lange na niet de meerderheid van jonge verdachten. Als we kijken naar het aantal gedetineerden met een niet-westerse migratieachtergrond zien we een zelfde beeld. Het aandeel van Turken en Marokkanen schommelt tussen de 15 en 18% in de afgelopen 16 jaar.⁹ Ook hier zijn de moslims verre van de meerderheid. Gelukkig stipt de auteur in zijn toelichting na deze stelling een heel belangrijk punt aan: *Bij deze groep is het niet zozeer de religie die aanspoort tot geweld*. Daarna volgen een aantal mogelijke oorzaken die eerder in de sociaal-economische hoek gezocht moeten worden dan in het aanhangen van een religie. Ja inderdaad, dat zou best wel eens een belangrijkere oorzaak kunnen zijn voor crimineel gedrag dan het aanhangen van een geloof. Maar helaas keert de auteur na dit verhelderende uitstapje terug naar zijn stokpaardje: Het ligt allemaal aan het geloof. *Christenen claimen het wettelijk recht om eigen kerken en scholen te stichten. Islamitische migranten claimen datzelfde recht...in Nederland zijn al meer dan 480 moskeeën*. Om daarna naadloos de volgende mening de wereld in te slingeren:

Terwijl het kerkbezoek onder christelijke jongeren sterk afneemt, gaan steeds meer moslimjongeren trouw naar de moskee

Is dat zo? Eerst maar eens vaststellen of men zich wel moslim voelt. Want als de totale populatie gelovigen afneemt, dan is hun kerkelijkheid minder relevant. In 2012 was er nog een toename, maar 2018 zien we juist weer een daling.⁴ Waar respectievelijk 90 en 96% van de 1^e generatie Turken en Marokkanen zich als moslim ziet, is dit bij de 2^e generatie respectievelijk 82 en 91%. Bij jongeren van 15-24 jaar is dit respectievelijk 85 en 94%, terwijl de laagste percentages bij hoogopgeleide Turken en Marokkanen te zien zijn (resp. 76 en 93% beschouwen zichzelf als moslim). Het lijkt er dus sterk op dat nieuwe generaties zich minder moslim voelen en dat dit afhankelijk is van herkomst (bij Turken is de daling sterker dan bij Marokkanen) en opleidingsniveau (bij hoog opgeleiden is de daling sterker dan bij lager opgeleiden). In 2019 lijkt de kerkelijkheid inderdaad weer wat toe te nemen bij jongere moslims.¹⁰ De auteurs geven echter aan dat dit heeft te maken met de samenstelling van de moslimbevolking in Nederland die relatief veel jongeren en weinig ouderen telt.

Dat deze percentages in vergelijking met katholieken en protestanten nog steeds flink zijn, staat buiten kijf. Het is in dit verband goed om te beseffen dat de ontkerkelijking in Nederland ook niet erg snel is gegaan. Van 1849 tot 1920 liep het aantal “niet kerkelijken” op van 0 tot 8%, terwijl het tot 1983 duurde voordat 30% zich als niet kerkelijk beschouwde.¹¹ Pas in 2017 beschouwde een meerderheid van de Nederlandse bevolking zich als niet kerkelijk. Het is dus vreemd om van moslims in de ongeveer 40 jaar dat ze hier zijn iets te verwachten, waar wij zelf bijna 170 jaar over hebben gedaan.

De laatste jaren is er een grote toestroom van vluchtelingen uit het Midden-Oosten en Afrika

Het is inderdaad zo dat van alle asielverzoeken die in de periode 2013-2021 in ons land werden gedaan (let op: dit zijn verzoeken, dus nog niet toegekend!), zo’n 70-80%

werd gedaan door mensen uit het Midden-Oosten en Afrika.¹² Als we een indeling maken naar de dominante religie in de herkomstlanden (niet heel Afrika is tenslotte islamitisch), dan nog is er een toestroom van 50-80% aan mensen uit overwegend islamitische landen in diezelfde tijdsspanne. Maar het is een beetje de vraag wat de relevantie van deze stelling is voor het hele verhaal, want het wordt asielzoekers niet toegestaan om te integreren tot dat hun asielverzoek gehonoreerd wordt. De kern van het verhaal is dat de auteur vindt dat de integratie mislukt is door religie en voert hiervoor met name voorbeelden van de islam aan. In de voorgaande paragrafen heb ik, hoop ik, voldoende duidelijk gemaakt dat die stelling niet door feiten ondersteund wordt. Het argument om de schijnbaar falende integratie van vluchtelingen o.a. toe te schrijven aan hun traumatische ervaringen is wederom niet onderbouwd en vooral heel pijnlijk te noemen. Ook hier geeft de auteur wel een alternatieve verklaring (ons stroperige en frustrerende asielbeleid), maar weigert daar een andere conclusie uit te trekken dan dat de integratie faalt door de religie van de vluchtelingen. Opvallend dat de (overwegend Oosters-orthodoxe) Oekraïense vluchtelingen een stuk sneller “geïntegreerd” lijken te zijn. Nou kregen die bij aankomst direct een werkvergunning, werden ondersteund in het zoeken naar huisvesting en mochten hun kinderen naar een Nederlandse basisschool. Zou dat misschien een oplossing kunnen zijn voor snellere integratie? Want waarom werden die rechten ook niet gegeven aan de Syrische vluchtelingen? Was hun oorlogsleed minder erg? Of kwam het toch vooral door het feit dat ze islamitisch waren? Want wat let onze regering om deze mensen alsnog dezelfde rechten te geven als de niet minder religieuze Oekraïners?

Toen ik zo’n dertig jaar geleden de problematiek van ongelimiteerde godsdienstvrijheid (in het openbare domein) voor migranten ter sprake bracht, werd ik door socialisten uit eigen kring verketterd als onverdraagzame racist.

Ook in deze stelling zit een prachtige, maar wat minder bekende drog-

reden: De *ad misericordiam* (beroep op medelijden). Ik heb het in dit blad eerder aangestipt. Iedereen mag alles vinden en zeggen, maar je moet niet gaan jammeren als anderen daar wat van vinden. Dat noemen we discussie. De ander een racist noemen is een drogreden (voor de liefhebber: de *ad hominem*) en daarmee kap je iedere discussie af. Ik heb het artikel gelezen en zie voornamelijk feitenvrije meningen, generalisaties en drogredenen. Mijn antwoord was het verzamelen van data om te zien of er feitelijke onderbouwing was voor de stellingen. Het algehele beeld is dat dat niet het geval blijkt en dat ik een fijn stukje onderbuik heb zitten lezen. Maar een vrijdenker kan zich niet beroepen op een hogere macht of feitenvrije meningen. Wij zijn meer tijd kwijt zijn aan uitzoeken ‘hoe het nou eigenlijk zit’. Dan blijkt vaak dat sommige dingen helemaal niet zo zwart-wit zijn, maar dat er vele schakeringen van grijs zijn. Dat betekent ook dat we niet zo snel gevatte one-liners de wereld in kunnen slingeren, hoe graag we dat zouden willen en hoe logisch sommige dingen soms lijken. Een vrijdenker heeft zichzelf te verantwoorden aan de rede en de wetenschappelijke methode.

* het leek me wel zo eerlijk om mijn eigen drogredenen ook te identificeren. Ik laat het aan de lezer om op te zoeken welke.

-
1. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/>, Tabellen *Arbeidsdeelname, vanaf 1969 en Arbeidsdeelname; migratieachtergrond*
 2. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/>, Tabellen *Leerlingen en studenten; onderwijssoort, woonregio en Bevolking; kerncijfers*
 3. Salafisme in Nederland: diversiteit en dynamiek, AIVD en NCTV, september 2015
 4. De religieuze beleving van moslims in Nederland, Willem Huijnk, Sociaal en Cultureel Planbureau, juni 2018. Tabel 2.3.
 5. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/>, Tabel *Immigratie en emigratie; geslacht, leeftijd, geboorteland, regio*
 6. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-of-life/statistics-migration-europe_n1
 7. <https://longreads.cbs.nl/nederland-in-cijfers-2021/welk-geloof-hangen-we-aan/>
 8. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/>, Tabel *Religieuze betrokkenheid; persoonskenmerken*

9. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/>, Tabel Verdachten, geslacht, leeftijd en migratieachtergrond en Gedetineerden; geslacht, leeftijd en migratieachtergrond
 10. <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2020/religie-in-nederland?onepage=true>

11. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/>, Tabel Kerkelijke gezindte en kerkbezoek; vanaf 1849; 18 jaar of ouder
 12. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/>, Tabel Asielverzoeken en nareizigers; nationaliteit, geslacht en leeftijd

De gelovige wordt door het patroon in een situatie gebracht die lijkt op die van een kind; hij erkent een pseudo-ouder als leider in zijn leven en gedraagt zich als kind onder de kinderen in de groep, ontkent de werkelijkheid zoals hij die als volwassene kan leren kennen en richt zich op wat hij volgens het gezag moet denken, doen en laten. Kritische noties worden niet getolereerd. Hij leeft in de spanning van gehoorzaamheid en ongehoorzaamheid en wacht passief op een goedgunstige behandeling van denkbeeldige ouderfiguren (goden) en reële ouderachtige figuren (religieuze leiders). Hij stelt zich in alles afhankelijk op en vraagt deze ouderfiguren om hulp. Hij concludeert dat als het in zijn leven niet goed gaat, hij waarschijnlijk niet gehoorzaam is geweest, en wat hij moet doen om de situatie te veranderen is vergeving vragen en wel weer gehoorzaam zijn. Hij luistert naar verhalen die hij niet snapt, hij verricht handelingen waarvan hij het nut niet begrijpt en onderhoudt verboden waarvan hij de zin niet snapt. Hij heeft in laatste instantie geen verantwoordelijkheid en waarden en normen van de samenleving verliezen hun geldigheid.

In deze pseudo-regressieve toestand wordt de volwassen wereld van verantwoordelijkheid, efficiëntie en zelfredzaamheid irrelevant en verdwijnt naar de achtergrond. Door de onzinnigheid van de mythen, de inefficiëntie van de handelingen en de absurditeit van de verboden wordt de kindersituatie herschapen. Het verplicht aannemen van onbegrijpelijke waarheden, het verplicht doen van onbegrijpelijke handelingen en het zich houden aan onbegrijpelijke verboden is immers essentieel in de kindersituatie.

Het is deze pseudo-kindersituatie die ons kan helpen te begrijpen waarom in de godsdienst de waarden en normen vaak in strijd zijn met die van de samenleving. De situatie van de gelovige lijkt weliswaar op een kindersituatie maar is dit niet echt. Een volwassene is geen kind en deze kindersituatie is geen regressie in psychologische zin als terugval in een eerdere levensfase. Het betreft hier een opgelegd en overdraagbaar cultuurpatroon en geen diagnose van de geestestoestand van een individuele persoon. Dat het geen regressie is zien we ook aan de veroordeling van de werkelijkheid met alle bijbehorende verboden, die niet bij de kindersi-

tuatie hoort. Kinderen leggen zichzelf geen beperkingen op; beperkingen komen van hun ouders en omgeving. Kinderen willen juist van het leven genieten, en moeten door de verboden van hun ouders leren zich in te houden en niet toe te geven aan impulsen en verleidingen. In de godsdienst leggen volwassenen zichzelf verboden op.

Het inperken van de genietingen is in de godsdienst een doel op zich geworden. Net zoals de gelovige in woord (voorstelling) en gedrag (daad en mijding) de werkelijkheid ontkent, zo ontkent hij zijn volwassenheid en de verantwoordelijkheid voor zijn eigen leven door zich vast te klampen aan de kinderlijke verboden en geboden. Hij wacht met gehoorzamen niet af tot de ouderfiguren hem iets ontzeggen maar is ze voor en eist daarmee de positie van een kind op.

Deze zelf opgelegde verboden worden hogelijk gewaardeerd en breiden zich uit. Ze monden uit in een veroordeling van de gehele werkelijkheid. Daarin spelen met name de veroordelingen van de leuke dingen zoals het genieten van eten, drinken, slapen, seks, muziek en dans buiten het religieuze kader een grote rol. En aangezien de werkelijkheid buiten beeld is geraakt, zijn zowel aan zelfkwellen als aan het kwellen van anderen geen grenzen gesteld. De verboden beslaan echter essentiële gebieden van het leven: gezondheid, voeding, voortplanting en het sociale leven. Mensen (en dieren) willen over het algemeen van het leven genieten en de waarden en normen van samenlevingen bevorderen dat zoveel mogelijk. Ze respecteren daarom datgene wat het plezier in het leven bevordert, en waarderen dat positief. In de godsdienst worden zelfde waarden juist negatief gewaardeerd en als zijnde 'slecht' afgewezen en bestraft. Zo ontstaat er in de godsdienst **normrelativering**. De wetten en regels van de maatschappij worden relatief gesteld, waarden en normen vervagen, ten behoeve van de voorschriften van religie.

De binnen religie geldende moraal is dus: leuke, lekkere, fijne dingen zijn in principe 'slecht'. Jezelf en anderen iets ontzeggen is 'goed'. En het is zeker ook 'goed' als anderen die dingen niet doen, sterker nog, het is niet eerlijk als anderen die dingen wel mogen doen, en dus moeten ze voor iedereen verboden worden. En wie het wel doet moet gestraft worden. En zo komt het dat grensoverschrijdende gedragingen binnen godsdienst positief gewaardeerd worden als geloofsijver en in de reli-

gieuze groep hoge status geven. Religie geeft de gelovige totale vrijheid en reduceert de interne spanning in het individu en dat geeft rust. Eenmaal geïnternaliseerd kan dit patroon als onmisbaar worden beleefd, waardoor het voor de betrokkene een absoluut karakter krijgt.

Natuurlijk resulteert deze voortdurende situatie van (zelf)frustratie, (zelf)kwellen en vervreemding op den duur in allerlei lichamelijke en psychische ervaringen en gevoelens. Lichamelijk zijn er de gevolgen van bijvoorbeeld vasten, seksuele onthouding, mutilatie en dergelijke. Maar gevoelsmatig ontstaat bij de gelovige enerzijds het gevoel niet verantwoordelijk te zijn voor het eigen leven en

een gevoel van afhankelijkheid ten opzichte van de illusoire voorstellingen (zie ook: Schleiermacher 1821), en anderzijds het gevoel buiten alle kaders om te kunnen leven en alles aan te kunnen. De gelovige heeft het gevoel niet meer onderhevig te zijn aan de wetten van de natuur en verheven te zijn boven de regels van de samenleving en de wetten van de staat. Ook ethische regels, zelfs de meest basale, gelden niet voor hem. Hij meent alles te weten wat hij moet weten. Dit resulteert in een gevoel van onsterfelijkheid, onaantastbaarheid, totale autonomie en onkwetsbaarheid.

Een opmerkelijk punt is het volgende: is frustratie het beginpunt van religie voor de gelovige, frustratie speelt merkwaaardigerwijs ook een centrale rol in het bovenbeschreven patroon. Met het aannemen van het religieuze patroon van voorstellingen en gedragingen neemt de gelovige in feite vrijwillig nieuwe frustratie op zich die het uitvoeren van de rituelen, het onderhouden van de verboden en het zich aanpassen aan de nieuwe sociale omgeving van de religieuze groep nu eenmaal met zich mee brengen. Religie bevrijdt de mens van stress door o.a. aan de reeds bestaande (maar ontkende) frustratie meer frustratie toe te voegen in de vorm van het religieuze patroon (de zogenaamde religie-interne frustratie). Religie bestrijdt zodoende frustratie met frustratie. Een bijkomend gevolg is dat daardoor de behoefte aan religie alleen maar groter wordt. Hierdoor ontstaat een **viciëuze cirkel** en het toevoegen van frustratie is in principe eindeloos. Als men eenmaal religieus is, is er geen belemmering om steeds religieuzer te worden (orthodoxie, radicalisering).

De hier beschreven processen blijven grotendeels **onbewust**. Gelovigen zijn zich het meest bewust van de positieve voorstellingen (die over de goden) en het feit dat ze tot een gemeenschap behoren en vereenzelvigen zichzelf en hun godsdienst daarmee. Dit geldt voor de gelovigen, maar vaak ook in meer of mindere mate voor religieuze leiders (zie beneden). De gelovige denkt een nieuwe realiteit te ontdekken en te kennen – in de voorstellingen – en ziet zichzelf, alhoewel hij de werkelijkheid van alledag in zijn geheel veroordeelt, niet als iemand die zich van het leven van alledag afkeert. De gelovige denkt dat de religieuze leiders hem belangeloos van dienst zijn en niet namens zichzelf spreken als ze iets van hem vragen. Van grote delen van het godsdien-

stige patroon – zoals de veroordelingen en de verboden – is de gelovige zich dan ook vaak niet bewust dat ze tot zijn godsdienst behoren. Gevraagd naar de motivatie van bijvoorbeeld de onthoudingen geeft men dan ook vaak geen of onjuiste informatie. (Vasten is dan bijvoorbeeld ‘goed voor de gezondheid’ of uit solidariteit met de armen’, vermindering van de geslachtsdelen ‘om gezondheidsredenen’ en het mijden van bepaalde spijsen ‘vanwege de hygiëne’). Vandaar dat men niet kan afgaan op het woord van gelovigen om te weten wat godsdienst is.

De realiteitspretentie van het onwerkelijke, de waarheidspretentie van de voorstellingen en de efficiëntiepretentie van het gedrag, garanderen de onbewustheid van het proces, waardoor de gevoelens van de mens gemanipuleerd kunnen worden, zodat er ontspanning ontstaat voor het individu. Omdat deze processen voor een belangrijk deel onbewust zijn is de kans op projectie in de zin van overdracht van gevoelsmatige lading natuurlijk groot. Deze specifiek **religieuze projectie** van gevoelens kan gebeuren op de religieuze voorstellingen, maar ook op mensen, zoals religieuze leiders, de andere leden van de groep, buitenstaanders enzovoort (contra Sierksma 1956).

Een ander aspect van dit onbewuste proces is het volgende: gelovigen zijn geen geesteszieken en het religieuze patroon is een opgelegd patroon. De gelovige ontkent de werkelijkheid slechts voor zover het patroon beslag legt op zijn persoon. En dat is bijna altijd maar gedeeltelijk, want gelovige mensen functioneren over het algemeen heel goed in het leven. Pas als het religieuze patroon zodanig bezit heeft genomen van iemands persoon dat hij niet goed meer functioneert kan men spreken van psychopathologie (zie ook religieuze inductie beneden). Dat betekent overigens ook dat bijna iedere gelovige ergens diep in zijn hart nog wel weet dat wat hij gelooft niet waar is. Daardoor voelt hij zich te kort schieten, minderwaardig. En dat gevoel komt in zijn religieuze zelfbeeld naar buiten als een gevoel van meerwaarde ten opzichte van niet- en andersgelovigen.

Hier ligt overigens ook de intrigerende verwantschap van religie en psychopathologie. Het religieuze patroon voegt telkens weer frustratie toe en kan daarmee tijdelijk in het individu verschillende pathologische syndromen oproepen. Het individu lijkt daarbij de gelegenheid te krijgen om de ‘voordelen’ van bepaalde syndromen te benutten die dan binnen religie weer positief gewaardeerd worden. Voorbeelden zijn hallucinaties en het horen van stemmen in verband met de voorstellingen, het vasten dat kan leiden tot anorexia-achtige toestanden, grootheidswaan als gevolg van het minderwaardigheidsgevoel, het idee hebben met de goden, geesten of overledenen te kunnen communiceren en de zin van de wereldorde te begrijpen en een boodschap te hebben, seksuele en gewelds-

aberraties als gevolg van het waarden- en normenverlies enzovoort.

B. Sociale interactie

Gelovige-leider

Voor het sociale aspect van religie richt ik me eerst op de relatie tussen de gelovige en de leider. Enerzijds is er de gelovige met zijn vraag om hulp, anderzijds is er de religieuze leider die tegen betaling in die hulpvraag voorziet. De gelovige stelt zich onder het gezag van de leider die daarmee een blijvende positie van autoriteit krijgt ten opzichte van de gelovige.

Deze interactie tussen gelovige en leider is wederzijds afhankelijk. De gelovige is afhankelijk van de leider voor begeleiding en advies, maar de leider is ook afhankelijk van de gelovige voor bevestiging van zijn status en betaling. Zowel gelovige als leider hebben belang bij continuïteit. Het aanvankelijk gezag van de leider is gebaseerd op diens pretentie dat hij beter ‘contact met de goden heeft’ dan de gelovige, d.w.z. dat hij bijzonder is. Dat is hij op grond van bepaalde gaven, ervaringen, vaardigheden, afkomst, positie of kennis. Gezien het bovenstaande zal het niet verbazen dat met name in cultureel antropologische monografieën regelmatig geopperd wordt dat ook mensen met psychische problemen, of die psychische problemen gehad hebben, vaak in deze rol gedijen en zich er toe voelen aangetrokken. De leider moet echter zijn gezag verdienen en handhaven.

Deze dynamiek gelovige(n)-religieuze leider is door de projectie van de gelovigen instabiel en ongelukken liggen altijd op de loer; de leider kan te veel – soms alle – gezag (macht) over de gelovigen opeisen, hen vernedern, hen misbruiken, al hun bezit afnemen, hen tot zelfkwellingen aanzetten en hen zelfs tot (zelf)moord brengen. In hoeverre een leider bewust de gelovigen bedriegt of vernedert hangt af van de vraag in hoeverre hij of zij zelf onder invloed van het patroon is (d.w.z. hijzelf een gelovige is). Dit verschilt: sommige leiders zijn net zo gelovig als- of geloviger dan de gelovigen die ze bedie-

nen, andere zijn min of meer bedriegers die moedwillig bepaalde effecten nastreven, weer anderen zijn psychopaten en zijn levensgevaarlijk in deze dynamiek.

De leider verwerft **gezag** (en dus macht) door met behulp van de culturele middelen die hem ter beschikking staan de vervreemde gevoelens en behoeften van de leden van de gemeenschap te leiden, zodat de leden zich vrijelijk kunnen overgeven aan het patroon en er de voordelen van kunnen benutten. De gelovige wil de verantwoordelijkheid voor zijn leven delen met iemand die gezag heeft en de leider speelt daarop in. De behoefte aan macht van de leider en de behoefte om macht af te dragen aan iemand anders van de gelovige zijn complementair.

Deze leiders bepalen in grote mate de religieuze cultuur en manipuleren daarmee de gelovigen in een onuitgesproken spel van vraag en aanbod. Zoals gezegd, de religieuze leider heeft zelf deel aan het religieuze patroon. Hij is deelgenoot van de gelovigen, maar ook voorloper en leider en wordt door hen (gedeeltelijk) onderhouden. Hij is schrijver, toneelspeler en regisseur tegelijkertijd. Hij is goed bekend met het patroon en staat er actief in. Hij kiest uit het gehele arsenaal aan mogelijkheden of ontwerpt zelf nieuwe; hij kan initiatieven nemen en heeft de positie om veranderingen te bewerkstelligen. In wisselwerking met de gelovigen voelt hij aan wat nodig is en zorgt dat dat gebeurt. En Voltaire had gelijk: de priesters houden religie gaande omdat ze er baat bij hebben. Voor hen geldt: hoe meer gelovigen des te beter. Ze ontleen status aan hun rol, winnen er materieel bij.

Ook in deze wederzijds afhankelijke relatie gelovige-leider is er een zichzelf bevestigend element in het patroon, waaraan in principe door niets of niemand een halt wordt toegeroepen.

Gemeenschap

Onze gelovige is niet de enige die zich met zijn vragen richt tot deze leider. Er zijn meer gelovigen en er vinden samenkomsten plaats. Er ontstaat een gemeenschap in een duidelijke wij-zij tegenstelling met de buitenwereld. In principe hebben de leden van de gemeenschap primair ieder voor zich een relatie met de leider. Ook dit doet weer denken aan de relatie van ouders en kinderen. Er vindt groepsvorming plaats met een sterke hiërarchie rond de leider. Maar gaandeweg ontwikkelen zich rollen, machtsposities en statuspatronen op grond van het cultu-

rele patroon waardoor er verdere hiërarchie ontstaat en iedereen op den duur zijn plaats heeft. Binnen de gemeenschap geeft het strikt geloven in de voorstellingen (orthodoxie), het strikt uitvoeren van religieuze plichten en onderhouden van religieuze verboden (orthopraxis) status en iedereen probeert zoveel mogelijk status te krijgen.

Het toenemen van het aantal gelovigen heeft op den duur tot gevolg dat er meerdere leiders/ beroepsgodsdienstigen (priesters, priesterhiërarchie, leraren, monniken- en nonnenkloosters, profeten, heiligen enzovoort) kunnen worden onderhouden door de gelovigen. Er ontstaat een organisatie met eigen gewoontes en regels, met een eigen bestuur en financiële boekhouding en met een eigen materiële infrastructuur (heiligdommen, kloosters, land, (te)huizen en inkomsten daaruit enzovoort).

De leden van de gemeenschap bevestigen elkaar in het vertrouwen in de leider en in diens leiding en inbreng. Ze bevestigen elkaar ook in het vertrouwen in de waarheid van de voorstellingen en de efficiëntie van de gedragingen (Festinger 1954). Zo worden illusies tot sociale waarheden en illusoire daden en mijdingen tot sociaal zinvol gedrag. Het samen staan tegenover de niet- of anders gelovigen versterkt dit gevoel.

De nieuwe gelovige identificeert zich met de gemeenschap. Tegelijkertijd wordt de oude sociale omgeving van de gelovige minder belangrijk en de gelovige kan de neiging hebben zich eruit terug te trekken. Hij past zich wat betreft zijn attitudes en gedrag aan zijn nieuwe omgeving van leider en medegelovigen aan. Hij ontwikkelt in de omgang met hen een nieuwe identiteit en krijgt niet zelden een nieuwe naam.

Het religieuze patroon is vaak **sociaal ingebed**. Vaak zijn familie en vrienden van hetzelfde geloof. Ook een huwelijkspartner wordt vaak binnen dezelfde gemeenschap gezocht. Soms speelt het gehele leven van mensen zich af binnen een sociaal kader waarin iedereen hetzelfde geloof heeft.

De religieuze gemeenschap is in principe naar binnen gericht. De 'waarheden' van de religie zijn kwetsbaar en worden vaak min of meer geheim gehouden. De leden voelen zich beter dan mensen die hun godsdienst niet delen en beschouwen buitenstaanders als minderwaardig aan henzelf, soms zien ze hen niet als volwaardige mensen. Het is niet ongebruikelijk voor religieuze gemeenschappen om zich min of meer te isoleren van de buitenwereld. Inmenging van buiten wordt zelden op prijs gesteld.

Deze naar binnen gerichtheid maakt dat de geldende normvervanging van de gemeenschap verabsoluteerd wordt, en boven de waarden van de omliggende samenleving wordt gesteld. Dit resulteert in het zelf willen 'berechten' van overtredingen binnen de eigen

gemeenschap en soms is daar zelfs een eigen rechtssysteem en rechtsspraak voor. Ook hier wil men vaak geen inmenging van buitenaf en dat dit – behalve natuurlijk in het geval van een theocratie, waar staat en religieuze gemeenschap samenvallen – een bron van conflicten is met de omringende samenleving spreekt voor zich.

In de gemeenschap worden de gevoelens gezamenlijk beleefd. De gezamenlijke beleving versterkt deze gevoelens, reduceert de angst en geeft veiligheid. Omdat die gevoelens vervreemd zijn, is het gemakkelijk voor de leider om deze gevoelens te manipuleren. Afgeleide gevoelens zoals schuldgevoel, euforie, dankbaarheid en extase kunnen gemakkelijk worden opgeroepen en versterkt, alsook afkeuring en veroordeling. Agressie kan, zoals we boven gezien hebben, op zichzelf worden afgekeurd, maar ook op anderen. Dit laatste kan binnen de gemeenschap op verschillende manieren. Het is mogelijk dit te doen in gezamenlijke handelingen waarbij bijvoorbeeld een dier op wrede wijze wordt geslacht (het zogenaamde slachtoffer en de zondebok). Maar het kan ook gebeuren in de interactie met de leider en de andere leden van de religieuze gemeenschap in voortdurende conflicten in verband met de normativiteit van de voorstellingen (heterodoxie) en het gedrag (heteropraxie), in het schuldig maken en vernederen van andere groepsleden omdat ze niet voldoen aan de groepsnorm, of het uitstoten van leden uit de gemeenschap (excommuniceren) of door de gemeenschap in ruzie op te splitsen (schisma).

Ook dit gemeenschapsproces is slechts gedeeltelijk bewust. De bovenbeschreven onbewuste ontwikkeling van het individu wordt bevestigd en versterkt door het deelnemen aan de bijeenkomsten van de gemeenschap. Het individu richt zich steeds meer op de religieuze gemeenschap, voelt zich daar nog meer geborgen, voelt zich steeds minder verantwoordelijk voor zijn eigen leven. Hij laat alle kritische noties varen en dit kan zover gaan dat de individualiteit, en op den duur de identiteit, zwakker wordt. Dit kan in extreme situaties leiden tot excessen waarbij hele gemeenschappen door een leider gemanipuleerd worden en kritiekloos en onberedeneerd elkaars soms heftige gevoelens en gedragingen overnemen met een ramp als bijvoorbeeld collectieve zelfmoord tot gevolg (**religieuze inductie**).

Gemeenschap <> omringende wereld

Over het algemeen wordt iedere religie voorgesteld en beschreven als de enige godsdienst van een stam, volk of land. Dat is echter vrijwel nergens meer het geval en er zijn altijd en overal meerdere godsdiensten tegelijk. Een godsdienst beslaat dus altijd slechts een deel van de bevolking en er is altijd een omgeving, een buitenwereld voor iedere religieuze gemeenschap.

Op het eerste gezicht lijkt er soms weinig relatie te zijn tussen religieuze gemeenschappen en de omringende samenleving. De religieuze gemeenschap is weliswaar in principe naar binnen gericht, maar er is wel degelijk een relatie met de omringende wereld en de gemeenschap heeft die omringende wereld nodig. Als er door uitbreiding van de gemeenschap geen buitenwereld meer overblijft wordt die gecreëerd door splitsing van de gemeenschap middels een conflict. De houding van de gemeenschap ten opzichte van de samenleving is ambigu. Enerzijds is er vanuit de gemeenschap wantrouwen en afkeer jegens de samenleving, omdat men zich onbe-

wust minderwaardig voelt en kwetsbaar. Met name kleine geïsoleerde gemeenschappen trekken zich vaak terug. En anderzijds wil men de buitenwereld veranderen naar eigen model en stelt men zich actief op in een houding van bekering en een streven naar macht. Daarbij komen we op het motief van religieuze gemeenschappen:

macht. Dit is vooral het geval bij religieuze gemeenschappen die groter zijn en een uitgebreidere organisatie hebben. Deze laatste houding is voor de samenleving en met name het bestuur daarvan vaak een groot probleem.

Religieuze gemeenschappen willen macht. Wie een illusie als hoogste waarheid heeft moet de hele wereld controleren om erin te kunnen blijven geloven. Het afreageren van de onderdrukte agressie wordt daarbij in dienst gesteld van dit doel. En mensen die niet van het leven kunnen genieten rest alleen nog het plezier van macht uitoefenen. Het zijn vooral de leiders, de organisatie, die in lijn met hun leiderschap binnen de gemeenschap proberen om op verschillende manieren macht te verwerven voor de gemeenschap in de samenleving. De gelovigen ondersteunen dit verlangen naar macht, maar beleven dit in de gehoorzaamheid aan de leiders en de bereidheid van alles en nog wat te doen in opdracht van de leiders.

Het derde en laatste deel volgt in ons maartnummer.

Bibliografie voorzover verband houdend met deze aflevering

Festinger, L.

1954 'A theory of social comparison processes' in: Human Relations 7, 117-140

Schleiermacher, F.

1821 *Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt.*

Sierksma, F.

1956 *De religieuze projectie.* W. Gaade N.V., Delft

1978 *Een nieuwe hemel & een nieuwe aarde.* Tweede uitgebreide druk. Erich Konstapel b.v., Groningen

Weber, M.

1904 *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*

Gratis geld bestaat niet

Reactie op “Gratis geld voor iedereen” van Harry Ansems

door **Bert Voorneveld**

Onder de door Rutger Bregman meesterlijk gekozen, maar helaas nogal misleidende boektitel “Gratis geld voor iedereen” schreef Harry Ansems over dat onderwerp een stuk in het decembern timer van De Vrijdenker, met als subtitel: “Een vast basisinkomen, kan dat wel?”

Omdat ik mij inmiddels zo'n jaar of zes indringend heb verdiept in dat onderwerp (*) voel ik mij niet alleen gerechtigd, maar zelfs verplicht om op dat stuk te reageren.

Bij Harry Ansems leeft namelijk een misvatting die heel veel mensen met hem gemeen hebben: hij denkt dat een vast basisinkomen een extraatje is dat men ontvangt naast of bovenop het besteedbare inkomen dat men nu heeft. Dat blijkt al direct in het begin, waar hij schrijft: “Stel je eens voor dat mensen met een dubbel modaal inkomen ook nog eens zomaar een extra maandelijks inkomen krijgen waar zij verder niets voor hoeven te doen.” Verderop in zijn stuk spreekt Ansems nog een paar maal over “extra inkomen”.

Nu is het inderdaad een wezenskenmerk van een (echt) basisinkomen dat iedereen het krijgt, ook mensen met een dubbel modaal inkomen en hoger. Maar dat men het basisinkomen 'krijgt' wil helemaal niet zeggen dat men er financieel op vooruitgaat. Het bedrag van het basisinkomen wordt via hogere belastingtarieven verrekend, waardoor het nieuwe besteedbare inkomen maar weinig zal verschillen van het huidige. De mate waarin en het precieze omslagpunt verschilt per model. Ook de netto kosten van het nieuwe stelsel hangen daar uiteraard mee samen.

De bestaande inkomensafhankelijke heffingskortingen worden vervangen door een nieuwe vaste (dus niet-inkomensafhankelijke) 'heffingskorting', die we basisinkomen noemen. En die we separaat uitbetalen.

Mensen in de bijstand met een partieel inkomen gaan er in zo'n nieuw stelsel sowieso op vooruit. Wat het effect zal zijn daarboven, tot aan modaal, hangt volledig af van de specificaties van het model en wat er gebeurt met de huidige inkomensafhankelijke toeslagen. Ook boven modaal zal het inkomen met basisinkomen netto nog iets

kunnen toenemen (in mijn model een procentje) maar de echt hogere inkomens (bij mij vanaf anderhalve ton per jaar) zullen veelal iets moeten inleveren.

Het basisinkomen is dus bepaald geen extraatje. Het maakt deel uit van een fundamentele herziening van het sociale vangnet en de belasting op arbeids- en andere inkomens. Experimenten van gemeenten met soepele(r) bijstandsvoorwaarden hebben met een basisinkomen dan ook weinig tot niets van doen, maar helaas krijgen ze vaak wel dat label. Ook van Ansems.

De nieuwe – hogere – belastingtarieven zorgen er tevens voor dat de aanzuigende werking van het stelsel op arbeidsmigranten zeer klein zal zijn. Immers, zolang die geen permanente verblijfsstatus hebben, maken ze geen aanspraak op het basisinkomen maar betalen ze wel de in het nieuwe stelsel geldende hoge belastingtarieven. Dat maakt Nederland onaantrekkelijk voor arbeidsmigranten.

Opmerkelijk vond ik ook de cartoon bij het stuk. Staat en kerk zouden bang kunnen zijn om bij een 'basisinkomen voor iedereen' in te boeten aan macht. Terwijl we uit de kring van aanhangers van complottheorieën juist bezwaren horen tegen een basisinkomen, die uitgaan van het omgekeerde. De overheid zou via een basisinkomen juist (nog) meer macht krijgen over de burgers. Waarschijnlijk onbedoeld, geeft Ansems voeding aan dat wantrouwen als hij oppert dat het recht op een basisinkomen afhankelijk zou kunnen worden gesteld van “het justitiële of medische verleden” van de burger.

Goede en slechte ideeën

Als alternatief voor het onvoorwaardelijke basisinkomen waar Bregman voor pleit(te) denkt Ansems aan het inkomensafhankelijk maken daarvan, via een harde grens (het bestaansminimum) of een aflopende schaal. Dat is een heel slecht idee, zoals de zogenaamde 'toeslagenaffaire' duidelijk heeft gemaakt. Die fout moeten we zeker niet herhalen. Het is ook helemaal niet nodig, want we kunnen er best voor zorgen dat de hogere inko-

Op weg naar **HET BASISINKOMEN**

basisinkomen.net basisinkomen.nl basisinkomen.info
basisinkomen.eu basisinkomen.news basisinkomen.org
basicincome.org ubie.org eci-ubi.eu ubi4all.eu

 Nederlandstalig Netwerk Basisinkomen
 De Vrijdenker Nederland
 ONVOORWAARDELIJK BASISINKOMEN EUROPA
 ECI-UBI European Citizens' Initiative Unconditional Basic Income 2020-21
 ubi4all

Stem **BASIS INKOMEN**

☐ Basisinkomen realiseren
 GROEN LINKS

☐ Negatieve inkomstenbelasting
 D66 Christen Unie LP

☐ Experimenten en onderzoek
 Partij voor de Dieren Volt NIDA PvdA splinter

mens er door het basisinkomen niet op vooruit gaan. En dat de laagstbetaalden er niet op achteruit gaan, liefst iets op vooruit. Zo komt het basisinkomen weliswaar terecht bij iedereen, maar gaan alleen de mensen erop vooruit die dat nodig hebben.

Overigens is de term 'nodig hebben' aanleiding voor ideologisch debat. Ons huidige sociale vangnet (bijstand en toeslagen) beoordeelt de noodzaak op gezinsbasis, terwijl het fiscale stelsel naar het individu kijkt. Het op de hiervoor omschreven manier verrekenen van het basisinkomen via hogere belastingtarieven werkt alleen als het een individueel basisinkomen betreft. Toch pleiten sommigen voor een basisinkomen dat uit twee componenten bestaat, namelijk een bedrag per individu en een bedrag per huishouden. Een soort 'gezinsbasisinkomen' dus.

Samenwonen wordt in zo'n systeem financieel gestraft en tandenborstels tellen gebeurt dan niet meer alleen bij bijstandsgerechtigden, maar in beginsel bij iedereen.

Met verwijzing naar Bregman schrijft Ansems verder nog: *"Hij snapt ook dat je zo iets als een basisinkomen alleen maar stap voor stap kunt invoeren."* Tja, dat zouden we allemaal wel willen, maar voor zover mij bekend heeft tot dusver nog niemand weten te bedenken hoe precies. Verzin maar eens hoe je 'stap voor stap' zwanger kunt worden.

(*) Zie mijn boek 'Plan voor een gelukkige samenleving' (derde herziene versie maart 2022). De eerste versie werd door Anton van Hooft gerecenseerd in De Vrijdenker van 2018-05. Zie ook mijn artikelenreeks op de website van de Landelijke Vereniging Basisinkomen (sep. 2021).

NUL EURO
(gratis geld bestaat)

Kwetsbare democratie

Het extreme gevaar van extreemrechts

door **Floris van den Berg**

Vergeten is het ware drama van de geschiedenis. Dirk Verhofstadt

‘Op een bijeenkomst van Forum voor Democratie in de Amsterdamse RAI op 10 juli 2022 gaven 800 Baudet-aanhangers een daverend applaus voor het verhaal van de Russische ambassadeur Aleksander Sjoelgin die de inval in Oekraïne normaal vond [...] Kritische vragen waren er niet.’ (p. 54) 800 mensen die joelen voor oorlogszuchtige en onderdrukkende dictator.

‘Het geloof in de democratie als staatsvorm taant,’ (p. 37) betoogt filosoof Dirk Verhofstadt in zijn boek *Dagboek 1933*. Zo ziet een kwart van de jonge kiezers in Vlaanderen democratie niet als beste staatsvorm maar verkiest een autoritaire leider (VRT onderzoek uit 2018). Democratie is een uitzondering. Een kwetsbare uitzondering. Vrijheid is een uitzondering. Een kwetsbare uitzondering. Uitbuiting, onderdrukking, dictatuur, dat zijn de normale ingrediënten van de *condition humaine*.

In december 2022 worden in Duitsland door een grote politieactie een mogelijke terroristische aanslag op de democratie en een staatsgreep voorkomen. Tientallen rechts-extremisten van diverse pluimage worden opgepakt. Er blijken plannen te zijn gemaakt voor een inval in het Duitse parlement en een gijzelingsactie met als doel de democratie omver te werpen. In de twintigste eeuw was er voor het eerst democratie in Duitsland, de Weimar republiek (1918-1933). Toen de nazi's in 1933 aan de macht kwamen, schafte zij de democratie af. In 1949 werd de democratie in het westerse deel van Duitsland hersteld met de stichting van de Bondsrepubliek Duitsland. In Oost-Duitsland maakte de ene dictatuur plaats voor de andere, de ene vorm van onvrijheid werd ingeruild voor een andere vorm van onvrijheid. Op 6 januari 2021 zag ik live op televisie hoe het Capitool in Amerika bestormd werd door Trumpaanhangers. Een woedende meute, opgehitst door Trump, die met geweld het centrum van de democratie aanvalt. Ik kon mijn

ogen niet geloven. We zien allemaal hetzelfde maar toch interpreteert niet iedereen dit hetzelfde: er zijn wereldwijd nog steeds Trumpsupporters, met name onder extreemrechts.

Salonfähig

1933 is een kantelpunt voor de geschiedenis van de democratie. De Duitse Weimarrepubliek met al zijn kunstzinnige en culturele expressie wordt binnen een jaar vernietigd door de nazi's. Verontrustend is dat de nazi's langs democratische weg aan de macht waren gekomen, hoewel zij openlijk antidemocratisch waren. In *Mein Kampf* (1925-27) schreef Hitler: 'De beweging is antiparlementair en zelfs haar deelneming aan een parlementaire instelling kan uitsluitend de bedoeling hebben de mogelijkheid te bezitten tot de vernietiging ervan, tot het verwijderen van een instelling die wij moeten beschouwen als een van de ergste verschijnselen van het verval van de mensheid.' (geciteerd in Verhofstadt, p. 80).

Het lijkt of met de opkomst van Trump extreemrechts ook vandaag de dag aan invloed wint en salonfähig wordt. Verhofstadt maakt zich grote zorgen over deze opkomst van extreemrechts in westerse democratieën. Hij is zowel historicus als filosoof. Als historicus schreef hij al een boek over de opmaat naar de Eerste Wereldoorlog (*1914 Het vervloekte jaar 1914*), een monografie over de rol van de paus in de Holocaust (*Pius XII en de vernietiging van de Joden*) en een geschiedenis van het liberalisme (*De geschiedenis van het liberalisme*). In zijn omvangrijke oeuvre bepleit Verhofstadt het belang van de vrijheid van het individu en het belang van de staatsvorm die deze vrijheid het best garandeert en vormgeeft: de democratie. In *Salafisme versus democratie* wijst hij op het gevaar van de radicale islam voor de democratie en mensenrechten.

Dagboek 1933 is een waarschuwing voor het onderschatte gevaar van extreemrechts in de politiek en in het politieke discours. Het is een (bijna) van dag tot dag overzicht van de toenmalige gebeurtenissen in Duitsland en laat zien hoe snel de

Verhofstadt lardeert het *Dagboek 1933* met gebeurtenissen uit de huidige tijd waarbij hij bij analogie aantoont dat extreemrechtse partijen nu eenzelfde pad bewandelen als de fascist en nazi's in de aanloop naar 1933. Verhofstadt betoogt dat er 'sterke gelijkenissen' zijn tussen nu en 1933. Als dat waar is, dan is dat beangstigend, want dan staan we op een kantelpunt tussen democratie en een gewelddadige autoritaire staat.

Het argument dat Verhofstadt gebruikt, is het *reductio ad Hitlerum* argument. Dat is doorgaans een drogreden: door mensen met Hitler te vergelijken wordt redelijke argumentatie namelijk in de kiem gesmoord. Mensen maken elkaar om de haverklap uit voor fascist of nazi; extreemrechtse partijen worden vanuit (extreem)links voortdurend uitgemaakt voor fascistisch en nazistisch. De extreemrechtse aanhangers ontkennen dat publiekelijk ten zeerste en spreken schande van de vergelijking. Toch flirten extreemrechtse sympathisanten keer op keer met de nazi's, vaak in (privé) chatgroepen. Wanneer dit door onderzoeksjournalisten openbaar wordt

blijkt er wel degelijk sprake te zijn van een antidemocratische ideologie met nazisymphathieën. Verhofstadt ziet deze tegenwerping aankomen en schrijft in de inleiding: 'De voor spelbare reactie zal zijn dat ik niet aan een *reductio ad Hitlerum* mag doen en dat vergelijkingen met het nazisme van de jaren dertig niet opgaan.' (p. 12). Verhofstadt riposteert met: 'Er zijn immers zoveel overeenkomsten tussen het extreemrechtse gedachtegoed van vandaag en dat van de jaren dertig dat we dit niet langer mogen negeren en verzwijgen.' (p. 12) In het boek komen de volgende punten van overeenkomst aan de orde:

- Aanvallen op de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht
- Afkeer van onafhankelijke pers
- Voorstellen om medeburgers te verklikken
- Afwijzing van wetenschap
- Afkeer van vreemdelingen
- Apocalyptische voorstelling van een omvolking
- Latent antisemitisme
- Afwijzen van internationale instellingen en conventies
- Kritiek op parlementaire democratie
- Flirten met autoritaire leiders en regimes
- Antifeminisme
- Anti-LGBTQIA+
- Anti-establishment en verketteren van de (politieke, bestuurlijke en culturele) elite
- Afkeer van contemporaine kunst
- Demoniseren van opposanten
- Grof taalgebruik en veel op de man spelen
- Een beroep doen op ironie
- Bullshitting: geen belang hechten aan waarheid of consistentie in eigen uitspraken
- Voor herinvoering van de doodstraf
- Knokploegen en militias (denk in de VS aan de Proud Boys en Oath-Keepers).

samenleving radicaal veranderde. Opvallend is hoezeer het gevaar van de nazi's door allerlei mensen werd gebagatelliseerd. Mensen meenden dat het niet zo'n vaart zou lopen en dat Hitler heus niet echt de democratie zou afschaffen. Met *hindsight* is het verontrustend om te zien dat alles er al op wees dat het Hitler ernst was.

gemaakt, dan wordt er gezegd dat dit uitwassen zijn, en, vooral, dat het hier ironie betreft en dat ze het heus niet zo menen. Hier zit een groot probleem: als je mensen op de man af vraagt: 'ben je fascist?' (of nazi of racist) dan zal niemand dit beamen. Maar als je breder kijkt naar wat mensen doen en zeggen, ook onder elkaar, en alles bij elkaar legt, ontstaat een ander beeld: dan

Hedendaagse partijen

Wat Verhofstadt doet is gelijkenissen optekenen tussen de doelstellingen van de nazi's in het Duitsland van 1933 en van hedendaagse antidemocratische en rechtsextremistische politieke partijen. In België gaat het om het Vlaams Blok, in Nederland met name om Forum voor Democratie. 'Extreemrechts wil de natiestaat omvormen tot een

identitaire “nationale volksgemeenschap” waarbij het verleden vaak mythische proporties krijgt en men gelooft in een wedergeboorte of renaissance ervan.’ (p. 12).

Verhofstadt benoemt de januskop van extreemrechtse partijen: naar buiten proberen ze zich fatsoenlijk te tonen, met politici strak in het pak die openlijk extreme taal vermijden. ‘Naar binnen toe onderhoudt Vlaams Belang vriendschappelijke contacten met ranzige extreemrechtse organisaties, met leden die islamofobe, homofobe, antisemitische en soms zelfs neonazistische taal gebruiken.’ (p. 26) Die januskop van extreemrechts kan ertoe leiden dat er ‘nuttige idioten’ zijn die, waarschijnlijk in hun afkeer van de gevestigde politieke orde, slechts oog hebben voor de fatsoenlijke kant van extreemrechts. De taal van extreemrechts, denk aan Trump, zit vol minachting voor opponenten, beschuldigingen en bedreigingen (denk aan Trumps slogan ‘lock her up’ aan het adres van Hillary Clinton, of de dreiging door FVD met tribunaal wegens het coronabeleid). Ook worden tegenstanders ‘volksverraders’ genoemd. Extreemrechts koestert een ‘absoluut geloof in het eigen gelijk en ze verketteren iedereen die het daar niet mee eens is. Naar argumenten van politieke tegenstanders luisteren ze niet echt, die zijn gewoon fout.’ (p. 82) Opponenten worden gezien als vijanden en verraders, niet als collega’s met wie men van mening verschilt en waarmee samengewerkt moet worden.

Winston Churchill merkte eens op: ‘*Democracy is the worst form of government – except for all the others that have been tried.*’ Het lijkt erop alsof deze les niet is doorgedrongen tot veel mensen. Geschiedenisonderwijs, maatschappijleer, burgerschapsvorming, aardrijkskunde en filosofie zouden meer moeten doen om de waarde van de democratie, met al haar tekortkomingen, duidelijk te maken en te laten zien tot welke afschuwelijke uitwassen alle alternatieve staatsvormen leiden: ‘Het historisch besef van dit gevaar wordt met de jaren steeds kleiner, in het bijzonder bij jongeren die nauwelijks weet hebben van de gruwelijkheden die zich amper tachtig tot negentig jaar geleden afspeelden.’ (p. 328)

Spektakelpolitiek

‘We zijn momenteel getuige van een harde aanval van nationalistische en autoritaire leiders tegen de vrije pers, de scheiding der machten, de representatieve democratie en de universele mensenrechten, en dat in tal van landen.’ (p. 323) ‘Veel mensen zijn niet langer bang voor extreemrechtse ideeën en beseffen niet tot welke excessen ze kunnen leiden.’ (p. 328) En inderdaad: het aantal kiezers op rechtsextremistische partijen neemt toe, in Europa en wereldwijd. De kracht van extreemrechts is het presenteren van simplistische en radicale schijnoplossingen. Het rechtsextremistische populisme raakt een snaar: mensen begrijpen het. De extreemrechtse politici zijn veel boeiender om naar te kijken dan andere politici omdat ze zich radicaal uiten. Het is theatrale spektakelpolitiek. Bij extreemrechts neemt de entertainmentwaarde van politiek toe. Daardoor weten zij media-aandacht te genereren. Politiek wordt persoonlijk gemaakt. De persoon van de leider wordt opgehemeld. Opponenten worden belachelijk gemaakt en gedemoniseerd. Dossierkennis, samen zoeken naar de beste oplossing, naar consensus of naar compromissen is niet aan deze ongeduldige narcistische politici besteed.

Het probleem is dat democratie moeilijk en saai is. Sinds Trump is het debatteren over politiek en politici enorm toegenomen. Rutte, Balkenende, Kok worden gezien als saaie politici. Baudet en Wilders zijn mediageniek. Van hun uitspraken smullen de media en het publiek. Heldere tegenstellingen tus-

sen goed en slecht zijn eenvoudig te begrijpen.

Tegengas

Verhofstadt doet zijn uiterste best om tegengas te geven aan extreemrechts. Niet alleen in het goed gedocumenteerde *Dagboek 1933*, maar in nog twee dozijn boeken, opinie-artikelen, publieksvoordrachten en media-optredens. Dat is bewonderens- en lovenswaardig. Maar helaas heeft het niet de nodige aantrekkingskracht op jongeren die zoeken de zijn in hun identiteit en zich bij een beweging willen aansluiten. Kijk naar de hoeveelheid views en likes van de rechtspopulistische leiders. Trump krijgt aandacht. In Nederland worden Youtube video’s van FvD met Baudet goed bekeken met uitermate lovende commentaren – ondanks alles. Je moet toch echt knotsknettergek zijn om Baudet – die recentelijk ontkende dat er mensen op de maan geweest zijn – na alle gevaarlijke onzin die hij de afgelopen jaren heeft gespuwd [raar werkwoord in dit verband: ‘uitgekraamd’], te blijven steunen. Wat zouden Trump en Baudet moeten doen of zeggen om de steun van hun volgers te verliezen? De verdwaasde adepten lijken immuun voor kritiek op hun leider. Een *over-the-top* debiel FvD-propagandaflmpje getiteld ‘2040: onze visie op de toekomst van Nederland’ heeft 166.000 views. Ik vrees dat de oplage van *Dagboek 1933* dat niet zal halen, noch interviews met Verhofstadt op YouTube. De strijd om aandacht van burgers is al verloren. Hoe weerbaar de democratie is, zal nog moeten blijken. Wetende wat de zwakheden zijn, en wetende wat de gevaren

zijn, is het zaak om je in te zetten voor het behoud van de democratie. Een boek als dat van Verhofstadt is een hulpmiddel, maar de democratie zullen we met een meerderheid moeten verdedigen. De gevaarlijke lokgroep van antidemocratische stemmen ten spijt.

De knagende vraag is: is de democratie weerbaar genoeg om zichzelf te verdedigen tegen antidemocratische tendensen? De Weimardemocratie heeft het begeven. Het was tot voor kort ondenkbaar dat 's werelds sterkste democratie, de VS, zou wankelen, en toch was de democratie daar op een haar na ten onder gegaan met de bestorming van het Capitool en konden vicepresident Mike Pence en de voorzitter van het Huis van Afgevaardigden, Nancy Pelosi op het nippertje ontkomen aan een woedende menigte die het op hen voorzien had.

Milieuproblematiek

Er is nog een reden waarom extreemrechts een gevaar is (maar die in Verhofstadts boek niet aan bod komt), niet alleen voor de democratie, maar voor de mensheid: extreemrechts ontkent of bagatelliseert de milieuproblematiek en verzet zich tegen milieumaatregelen. Extreemrechts is losgezongen van de werkelijkheid en negeert of ontkent wetenschappelijke kennis wanneer die niet in hun straatje past. Extreemrechts bekritiseert en bespot (linkse) milieuactivisme en verzet zich hevig tegen alle vormen van milieubeleid: tegen windmolens, tegen elektrische auto's (die zijn volgens Baudet 'van de duivel'), tegen de energietransitie, tegen veganisme en vegetarisme, tegen vleesbelasting of vliegbelasting, tegen duurzame landbouw, tegen milieuwetgeving, tegen beperkingen van de maximumsnelheid. Als de democratie verdwijnt, blijven er mensen die –

in beperkte vrijheid – hun leven kunnen leiden, maar als de klimaatcrisis niet wordt bedongen, dan is het met ons gedaan. Extreemrechts koerst ons allen voor altijd richting afgrond.

Intolerante tolerantie

Weimar is ten onder gegaan. Hoe zal het ons vergaan? *Het is gebeurd, dus het kan opnieuw gebeuren*, schreef Auschwitz-overlevende Primo Levi. Democratie is een kwetsbare verworvenheid. Koester de democratie. Dat gaat niet vanzelf. 'Zwijgen is geen optie meer. We mogen niet langer tolerant zijn voor de intoleranten. We mogen niet langer opzij kijken.' (p. 330) 'Het is de plicht van alle democratische partijen, maar ook en vooral van de kiezers, om Vlaams Belang – en andere extremistische partijen hier en elders – niet aan de macht te laten komen. Nu niet, nooit.' (p. 330).

Verankerde behoeften van onze verre voorouders

door **Herman Reimes**

Een korte inleiding over het verleden

In tegenstelling tot het mythologische scheppingsverhaal uit de Bijbel, beschikken we over een lange reeks wetenschappelijk onderbouwde aanwijzingen dat lang geleden de evolutie tot verschillende soorten mensachtigen heeft geleid. Op Wikipedia staat een uitgebreid overzicht van de lange evolutionaire voorgeschiedenis van de primaten. Geleidelijk ontwikkelde zich bij de mensachtigen een grotere hersencapaciteit die samenviel met de verdere ontwikkeling van het strottenhoofd en de stembanden. Dit was de prille voorloper van de cognitieve revolutie, waarin leren (op een hoger niveau), onthouden en verbaal uitwisselen van ideeën geleidelijk aan mogelijk werden. Zo'n honderdduizend jaar geleden werd de aarde bevolkt door minstens zes verschillende typen mensen. Ook vandaag de dag is er nog sprake van meerdere etnische groepen met uiteenlopende kenmerken.

Aangenomen wordt dat de cognitieve revolutie ongeveer 70.000 jaar geleden begon. Zo'n 12.000 jaar geleden gingen mensen in grotere groepen op vaste plaatsen bij elkaar wonen, dat betekende het begin van de agrarische revolutie. Het contact met andere stammen werd vermeden, zij werden als gevaarlijke voedselconcurrenten beschouwd. De structuur van het leven in stamver-

band is al in een vroeg stadium tot een vast kader voor gedrag in het brein van Homo sapiens tot ontwikkeling gekomen. We hebben geen duidelijke bewijzen voor wat er tienduizenden jaren geleden precies gebeurd is, maar beschikken wel over een reeks logische aanknopingspunten. Zoals beschreven is in het boek *Sapiens. Een kleine geschiedenis van de mensheid* van de schrijver Yuval Noah Harari.

De sterke overlevingsdrang maakte het in die beginperiode van het agrarische tijdperk noodzakelijk om in hecht groepsverband samen te werken. Als solitair zoogdier kan niemand redelijk functioneren, we kunnen slechts in groepsverband opgroeien en overleven. Tegen die achtergrond vormt zich een persoonlijk kader voor gedrag, gebaseerd op instinct en de ontwikkeling van een persoonlijk geweten. Zo werden tijdens de agrarische revolutie eigen bezit, een gezamenlijk territorium en aanspraak op een vorm van rechtsbescherming van groot belang. Mede daardoor ontstond meer behoefte aan veiligheid, geborgenheid, zingeving en structuur. In de groep heerste (in veel situaties) het recht van de sterkste en de slimste, zij bepaalden de rangorde en de verdeling van de macht met de bijbehorende rechten en plichten. Kinderen met ernstige geboortefwijkingen van psychische of fysieke aard werden waarschijnlijk niet in le-

ven gehouden. Zij die onderaan in rang stonden, hadden minder autonomie en zeggenschap dan de hoger geplaatsten. De behoefte aan veiligheid en veilige hechting valt hier samen met het leven in gezinsverband en het onderhouden van hechte familiebetrekkingen. De gedragsbiologen Carel van Schaik en Kai Michel beschrijven in *Het oerboek van de mens* waarom we met de komst van de agrarische revolutie een straffende God nodig hadden.

Onze verre voorouders geloofden dat de vele geheimzinnige natuurverschijnselen en de levensbedreigende situaties door magische krachten werden beïnvloed. Het geloof in boze geesten en occulte verschijnselen beheerste toen het leven van alle dag. Het mysterie van natuurgeweld, onverklaarbare ziekten en boze geesten was zó indrukwekkend, dat het vereren van meerdere goden vanzelfsprekend werd. De vermeende kracht van duivelbezweerders en medicijnmannen sluit daar ook nu nog naadloos op aan. Voor onze verre voorouders bood het geloof in goden en geesten de verklaring voor het onzegbare en het mysterieuze. Met hun rituelen, samenzang en dans werden allerlei emoties en onbegrepen gevoelens geuit. Die gemeenschappelijke beleving versterkte het gevoel van onderlinge verbondenheid. Via het primitieve geloof in goden kregen gevoelens van angst, haat, destructie, liefde, hoop en onderlinge verbondenheid een belangrijke plaats in het leven van alle dag. Het verschafte de kwetsbare mens een zeker gevoel van ordening en begrip.

De huidige gang van zaken

Religie was van groot belang om met elkaar in stamverband te kunnen overleven. Zodoende werden het geloof in goden en geesten en het hanteren van rituelen tot een vast gedragspatroon. Omdat de leidinggevendenden in de groep uit naam van hun goden straften en beloonden, werd religie een uitermate geschikt middel om gewenst gedrag in de groep te bevorderen en ongewenst gedrag te ontmoedigen. Omdat we onze goden in overdrachtelijke zin als de projectie van ons denken kunnen beschouwen, gaat het in religie om menselijke eigenschappen en gedragingen die we echter aan onze goden toeschrijven. Vanuit die context kunnen wij ons gedrag op verschillende terreinen van het leven spiegelen (dus in overdrachtelijke zin toeschrijven) aan onze goden en hun aardse ver-

tegenwoordigers. Dat spiegelbeeld blijkt ook nu nog aan te sluiten bij vijf evolutionair verankerde behoeften en de daaraan gekoppelde gedragselementen. Die behoeften zijn gebaseerd op een mensbeeld, dat ik in grote lijnen als volgt voor me zie.

Om te kunnen overleven hebben we te maken met drie basisbehoeften, dat zijn voeding, veiligheid en sociaal contact. Die basisbehoeften vormen de drijfveren achter onze levensdrang. Die levensdrang hangt echter nauw samen met onze hersenactiviteiten, namelijk het: egocentrisch streven, het subjectieve denken, en het logisch denken. Beschouw dit drietal niet als onafhankelijke grootheden, maar als een praktische benadering om complex gedrag overzichtelijk te maken.

Volgens hersenspecialisten heeft de structuur van het leven in stamverband zich in het brein van de Homo sapiens verankerd. Dat fenomeen wordt ook onderkend in de evolutionaire gedragswetenschap. Het een en ander ondersteunt mijn persoonlijke visie, dat we ons bestaan voor een belangrijk deel kunnen herleiden tot vijf primaire behoeften, waarop we met een vorm van actief gedrag anticiperen of reageren, dat zijn:

- de behoefte aan een sterke leider,
- de behoefte aan sociale cohesie van een hechte groep,
- de behoefte aan veiligheid en veilige hechting,
- de behoefte aan een 'eenvoudig antwoord' op de geheimen van het leven,
- de behoefte aan een vast kader voor gedrag, verankerd als het richtinggevend kompas van het geweten.

In De Vrijdenker nummer 2022-06 heb ik aangegeven dat onze lichamelijke én geestelijke activiteiten via een systeem van biochemische processen tot stand komen. Dat zelfregulerende mechanisme van vraag en aanbod functioneert in ons lichaam via tussenkomst van autonoom werkende meet en regelcircuits. De basis van ons bestaan berust op de kringloop van het signaleren van ontstane behoeften (de signaalverwerving) en de daaraan gekoppelde acties (de signaalverwerking) om de ontstane behoeften op te heffen. Dit doorgaande systeem van zelfregulerende kringloopprocessen was voor onze verre voorouders een noodzakelijke voorwaarde om in goede conditie in leven te blijven.

Zo ontstaat bijvoorbeeld eerst de lichamelijke behoefte aan water of slaap (de signaalverwerving) en vervolgens ontlent we daaraan het gevoel van dorst of vermoeidheid (via de signaalverwerking) waardoor we in actie komen en gaan drinken of slapen, om zo de dorst of de vermoeidheid op te heffen en opnieuw in goede conditie te komen. Dat zelfregulerende mechanisme geldt ook voor de behoefte aan een vast kader voor gedrag. Daarop reageert het (geconditioneerde) geweten als een richtinggevend kompas, dat 'fout' gedrag belet en 'goed' gedrag 'beloont'. Dat is bijvoorbeeld van toepassing op gelovige mensen met een overmatig geconditioneerd geweten.

De vijf basisbehoeften en de daaraan gerelateerde gedragskenmerken van onze verre voorouders behoren (in meerdere opzichten) nog steeds tot onze geestelijke bagage, al sluiten ze in veel mindere mate aan bij de ontwikkelingen van onze tijd. Door de vele veranderingen in ons bestaan is de situatie veel complexer geworden, want de wereld is nu overbevolkt met mensen die veel te

sterk voor het eigenbelang opkomen. Samenwerking op mondiale schaal is nu van levensbelang, terwijl dat niet in onze aard ligt. Door de technologische revolutie en de totaal veranderde levensomstandigheden is er ook sprake van vervreemding, psychische stoornissen en innerlijke disharmonie. We hebben veel moeite met het realiseren van de noodzakelijke maatregelen ten behoeve van milieubehoud en houden te weinig rekening met de belangen van toekomstige generaties. Ook worden we overladen met dilemma's, waarbij geen enkele keuzemogelijkheid een echte oplossing biedt. Kortom, het lukt ons in tal van situaties niet om voldoende adequaat om te gaan met de revolutionaire veranderingen in ons bestaan, want de structuur van het leven in stamverband is nog te sterk in het brein van Homo Sapiens verankerd.

De toepassing op het leven van alledag

Ondanks de dringende noodzaak om ons gedrag aan te passen aan de veranderde situatie, zijn de vijf evolutionair verankerde behoeften (in verschillende varianten en gradaties) ook nu nog stevig aan de orde, hier volgen enkele voorbeelden met toelichting op die vijf primaire behoeften en de daarop volgende anticipatie.

Als je als kind 'de waarheid' van religie ondergaat, weet je als volwassene niet beter dan dat het geloof om een verheven werkelijkheid gaat. Die neiging tot hechting en assimilatie is evolutionair gezien heel nuttig voor het jonge kind. Bij een snelle integratie in de groep zullen de overlevingskansen toenemen. Het conditioneringsproces tot gelovige fixeert kinderen op het besef van de 'absolute waarheid' van hun religie. Hun referentiekader voor goed en kwaad wordt zodoende sterk bepaald door de overmatige hechting aan de schijnwereld van het Bijbelse mensbeeld. Hier geldt het gezag van een almachtige God als de soevereine leider die genade schenkt, althans als we Hem aanbidden. Hij is echter ook de God die ons meedogenloos straft als we weigeren in Hem te geloven. Dat zien we terug in een narcistische God die zich voor doet als een liefdevolle rechtvaardige mensenredder.

De behoefte aan deze God dient zich in grote lijnen aan als de behoefte aan een sterke leider. In dat kader herhaalt zich de structuur van het leven in stamverband, via de oriëntatie op een fundamentalistische christelijke religie. Het geloof in wonderen voorziet daarbij in de behoefte aan een eenvoudig antwoord op de geheimen van het leven, met name een eenvoudig antwoord op

Veilig thuis

onverklaarbare gebeurtenissen. Op zoek naar antwoord en bescherming belanden gelovigen in een schijnwereld die ze als een realiteit ervaren. Wetenschappelijke legitiematie van het wonder komt bij hen niet aan de orde, want het 'gelovig aannemen' maakt verdere vragen in de optie van gelovigen overbodig. Vele gelovigen kunnen de verleiding niet weerstaan om daarbij ook de begrippen ziel en geest te

omarmen, ditmaal als metaforen voor het onbekende, het onzegbare, het spirituele en een eeuwig leven na de dood.

Het leven lijkt in veel opzichten beangstigend en zinloos lijden overkomt bijna iedereen. Religie creëert een vorm van acceptatie en verzoening met onvrede en zinloosheid. Dit wekt de suggestie dat ons bestaan niet nutteloos is, maar dat het een doel heeft. Door zich te beroepen op een almachtige God die wonderen verricht, kunnen gelovigen hun gevoelens van machteloosheid en controleverlies reduceren. Zij die het geloof in God verwerpen of andere goden behagen, worden beschouwd als tegenstanders van 'het ware geloof.' Een gemeenschappelijke vijand (zij die 'het ware geloof' verwerpen) speelt in op het veilige gevoel van een hechte, eensgezinde groep. Want juist een gemeenschappelijke vijand voorziet in de behoefte aan sociale cohesie van een hechte groep. Het schept een gevoel van veiligheid en saamhorigheid onder gelijkgestemden, tegenover de vijandige wereld van de andersdenkenden. In dat opzicht sluit religie ook naadloos aan bij de behoefte aan veiligheid en veilige hechting, omdat het geloof in een almachtige God de hulpeloze mens een helpende hand biedt.

Niet-gelovigen zijn ook irrationeel bezig

De vijf primaire behoeften waarop we met een vorm van actief gedrag anticiperen, zijn uiteraard van toepassing op alle godsdiensten, inclusief het jodendom en de islam. Karen Armstrong, een vooraanstaand schrijver over godsdienst, beschrijft in haar boek Een geschiedenis van God de verschillen en overeenkomsten tussen jodendom, christendom en islam. Religieuze leiders kunnen zichzelf als ambassadeurs van God beschouwen en zo de irrationeel gelovigen (met de hand op de Bijbel of elk ander heilig boek) in de gewenste richting manipuleren. Dat het spiegelbeeld van ons gedrag met de vijf primaire behoeften evenzo van toepassing is op niet gelovigen is uiteraard ook het geval want niemand kan het logisch denken volledig op zichzelf toepassen.

Ook niet gelovigen ervaren bij zichzelf dergelijke behoeften om in groepsverband te kunnen functioneren. Ook zij werden in hun kindertijd aangespoord tot gehoorzaamheid en erkenning van gezag als vast kader voor gedrag. Dat zien we bijvoorbeeld in minder ge-

slaagde vorm terug in overmatig kuddegedrag en het kritiekloos omarmen van misleidende propaganda. Dat verklaart voor een deel de aantrekkingskracht van het opkomend populisme met de kretologie van bijvoorbeeld 'eigen volk eerst'. Dwingend conformisme en moedeloosheid zijn ook voor niet-gelovigen een reactie op gevoelens van controleverlies en machteloosheid. Heftige frustratie en zelfmedelijden blijkt voor hen een sterke voedingsbodem om zich te bekeren tot religie. 'Jezus redt' is vooral in de christelijk georiënteerde sekten een geveulgelde uitroep en een oproep aan 'allen die vermoeid en belast zijn' om met zichzelf 'in het reine te komen'. Om de frustratie van alle dag het hoofd te bieden kan religie uitkomst geven, het vormt een tweeledige illusie om de werkelijkheid te kunnen verduisteren. Dat zien we terug in het artikel van Jeroen Janssen in De Vrijdenker nummer 2022-10.

Het omarmen van de schijnwereld van religie gaat meestal samen met ontkenning van de alledaagse werkelijkheid en veroordeling en demonisering van de bestaande werkelijkheid. Er zijn dan tenminste vier zaken waaraan een bekeerde gelovige dient te voldoen: instemmen met en gehoorzamen aan de irrationele voorstellin-

gen van de desbetreffende religie, de geboden en gedragingen in woord en daad onderhouden, het gezag van de religieuze leiders accepteren (ook op leerstellig terrein) en naar draagkracht bijdragen aan financiële ondersteuning van de organisatie.

Als we bepaalde verschijnselen niet kunnen verklaren, omdat het weten nog ontoereikend is, zullen we op knellende vragen geen antwoorden verzinnen die in strijd zijn met de natuurwetten. In de praktijk zijn we echter niet zo rationeel, we zijn nog te ruim voorzien van allerlei emoties die aansluiten bij het gedrag van onze verre voorouders. Bovendien is gedrag dermate complex dat zelfs een uitgebreid betoog over gedrag in de regel maar een beperkt deelgebied betreft. Dat geldt zeker ook voor mijn bescheiden kennis van zaken over complex gedrag. Het grondig verdedigen van standpunten en argumenten en ontkrachten van tegenargumenten, is meestal een tijdrovende zaak en zelfs voor deskundigen moeilijk uitvoerbaar, vooral door de tegenstand van ongeduldige en ondeskundige dwarsliggers. Blinde vlekken wegwerken kan bij verstarde blindgangers een leven lang in beslag nemen.

WERELDS NIEUWS

door **René van Elst**

Versneld de kerk uit

Het percentage Nederlanders dat zich niet rekent tot een religieuze of levensbeschouwelijke groep was vorig jaar 58, terwijl het in 2010 nog 45 was. Vooral het aandeel katholieken is de laatste jaren geslonken; die gaan ook het minst vaak naar de kerk. E.e.a. is bekendgemaakt door het CBS. (Nu.nl, 22 dec.) Vanuit vrijdenkersoogpunt mag dit een positieve ontwikkeling genoemd worden, niet zozeer omdat mensen losraken van hun geloofs-gemeenschap, maar omdat de kans dat hun kinderen vrij van geloofsdwang opgroeien en echte ongelovigen worden, toeneemt. Losraken van de geloofsgemeenschap en niet of minder naar de kerk gaan betekenen niet hetzelfde als het geloof verliezen. En als er wel sprake is van verlies van religieus geloof, betekent dat niet automatisch toename van rationaliteit. Helaas liggen andere wanen op de loer om van de mensen bezit te nemen.

Zomaar een vraag: zijn de vrijdenkers eigenlijk ook als een le-

vensbeschouwelijke groep te beschouwen?

Revenge of the Prophet

Of in landen als Afghanistan en Indonesië de (islamitische) gelovigheid toeneemt is moeilijk vast te stellen. Zeker is echter dat de grip van de theïsten op de samenleving daar sterker wordt. In 'Zoals te verwachten was' op pag. 46 van het vorige nummer gaf ik een bericht door over het weer oprukkende fundamentalisme in Afghanistan. Rechten

en vrijheden van met name vrouwen worden daar door de Taliban ingeperkt. Recent is daar een opdracht van het bewind aan alle openbare en particuliere universiteiten bijgekomen om met onmiddellijke ingang vrouwelijke studenten te weigeren. Meisjes kregen al geen toegang meer tot middelbare scholen. (AD 20 dec.) Is het *un-woke* om je af te vragen wat er te verwachten valt als dit (foto hieronder) de minister van hoger onderwijs (Maulvi Nida Mohammad Nadeem) is?

In Indonesië is de sharia als zodanig niet ingevoerd, maar er zijn stappen gezet die in die richting wijzen. Het nieuwe Indonesische wetboek van strafrecht vervangt de van oorsprong Nederlandse strafwetten uit de koloniale tijd. Een pluspunt schijnt de strengere milieuwetgeving te zijn. De nieuwe regels grijpen echter drastisch in in het privéleven en in de vrijheid van meningsuiting. Seks en samenwonen buiten het huwelijk zijn strafbaar gesteld. (Dat geldt automatisch ook voor alle homoseks, want het homo-huwelijk bestaat daar niet.) Vrouwenmishandeling wordt niet meer als mishandeling geclassificeerd. Strafbaar is het beledigen van de president en overheidsinstellingen; journalisten mogen geen rechtbankverslagen meer schrijven en terrorisme wordt ruim gedefinieerd als misdaad tegen de staatsveiligheid. Ewout Klei geeft in een artikel over dit onderwerp in De Kanttekening enkele Indonesische standpunten terzake weer. De overgrote meerderheid van de Indonesiërs is moslim; toch verwacht men niet dat het land een islamitische staat zal worden, omdat dat haaks zou staan op de 'Pancasila', de staatsfilosofie, die gebaseerd is op alle grote godsdiensten.

Is dat een geruststelling?

Dan maar zonder hulp of midelen het hoekje om

In het novemnummer op pag. 27 onder 'Je eigen einde regelen' berichtte ik over een rechtszaak, aangespannen tegen de staat door de Coöperatie Laatste Wil (CLW). De CLW vond dat het verbod op hulp bij zelfdoding in strijd is met het recht om te beschikken over het eigen levenseinde, zoals dat volgens hun interpretatie is vastgelegd in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Hulp bij zelfdoding van iemand is verboden, ook als diegene 'levensmoe' is of het leven 'voltooid' vindt, tenzij het gaat om euthanasie door artsen bij 'ondraaglijk en uitzichtloos lijden' met een medische oorzaak.

De Haagse rechtbank heeft op 14 december uitgesproken dat het Verdrag niet zo ver gaat als de CLW stelde en dat het verbod op hulp bij zelfdoding dus rechtmatig is. De rechtbank oordeelt dat de vraag of men hulp bij zelfdoding moet kun-

nen krijgen, door de wetgever moet worden beantwoord; de staat moet het in het Verdrag vastgelegde recht op leven beschermen en voorkomen 'dat kwetsbare personen in een opwelling hun leven beëindigen.' Dat laatste heeft m.i. iets onlogisch: juist zelfdoding in een opwelling kun je niet voorkomen door hulp bij zelfdoding te verbieden. Overigens erkent de rechtbank wel dat Nederlanders in principe het recht hebben om zelf te kiezen wanneer ze sterven, als ze vrijelijk hun wil kunnen bepalen. In dit verband is het opmerkelijk dat de overheid vier jaar geleden een convenant met de chemische industrie heeft gesloten om de verkoop van dodelijke middelen aan particulieren tegen te gaan. Zo is toch iets bedacht om het ons moeilijker te maken om het hoekje om te gaan wanneer wij dat willen. (NRC 15 dec., Trouw 14 dec.)

Seks en theologie

Ik zou aan geval nummer zoveel van katholiek misbruik voorbijgaan, als ik geen vermakelijke uitspraken had gevonden in het bericht hierover in het Nederlands Dagblad van 20 december (gelezen via Blendle). Gemeld wordt dat de prominente jezuïet en kunstenaar Marko Ivan Rupnik beschuldigd is van seksueel, psychologisch en spiritueel misbruik van verschillende vrouwelijke religieuzen, dertig jaar geleden, in zijn geboorteland Slovenië. Ook zou hij de sacramentele vergeving in de biecht hebben gegeven aan een vrouw met wie hij een seksuele relatie onderhield.

Een vrouw heeft nu getuigd, dat seks volgens hem een uitdrukking was van de liefde van God. 'Zijn seksuele obsessie was diep verbonden met zijn opvatting over kunst en met zijn theologisch denken', zei de vrouw, die zowel in Slovenië als in Rome werd misbruikt. Rupnik was een regelmatige bezoeker van pornobioscopen in Rome, waar hij haar ook mee naartoe nam. Samen met een andere vrouwelijke religieuze hadden beiden trioseks 'om op de heilige drie-eenheid te lijken', want 'seks moet vrij zijn van bezit'. Bij

het psychologisch en spiritueel misbruik ging het om grensoverschrijdend en manipulatief gedrag om vrouwen in zijn macht te krijgen; het was affectieve en psychische druk in een spirituele verpakking.

Tijdens onze Atheïsmedag is ter sprake gekomen hoe moeilijk religie het heeft met seks en naakt, maar uit het geval Rupnik blijkt dat met een

beetje creatief denken de verschillen heel goed te overbruggen zijn. ☺
Op de foto een werk van Rupnik in het Vaticaan.

Ondertussen... in het Beloofde Land

Op 22 december schreef Katelijne Suetens in de Vlaamse krant De Standaard: "Israël marcheert voort richting afgrond. De nieuwe Israëlische regering is de zesde onder Benjamin Netanyahu. Het is de meest extremistische, ondemocratische en religieuze die het land ooit had." Meer kan ik er als niet-abonnee niet van lezen, maar er zijn genoeg andere bronnen die laten zien uit welke hoek de wind waait in het land van melk en honing. Zomaar een tekstvoorbeeldje van hoe er op basis van geloof over de staat Israël wordt gedacht vind ik op de website fact-saboutisrael.uk: "Dus hoewel Israël werd verstrooid, zien we dat het verbond met Abraham wordt vervuld nu Abrahams nakomelingen te-

rugkeren naar het land dat hun bij dat verbond beloofd is."

Als niet-specialist op het gebied van Israël en het Midden-Oosten wil ik mijn vingers niet branden aan dit hete hangijzer in het wereldgebeuren; toch kan ik het niet laten om hier deze verontrustende ontwikkeling, die voor een groot deel aan religieuze wanen te wijten is, te signaleren. Ten overvloedte natuurlijk.

(De ontwikkelingen van nadat ik het bovenstaande schreef, hebben de verontrusting bepaald niet weggenomen.)

Christenen tegen het kerstfeest!

Van christenen – vooral in Amerika – hoort men wel eens de bewering dat progressieven/links/liberalen het kerstfeest van hen zouden willen afpakken. Volgens Eva Peek in de NRC van 21 december kan men toch niet serieus beweren dat het feest van die kant onder druk staat. Zij wijst er op dat juist vanuit (een) christelijke hoek het sterkst ertegen wordt geageerd, namelijk door de mensen van de groep Last Call Mission (zie <https://www.renekidscen-tre.nl/lcm/>; ik verzeker u dat ik niets te maken heb met hun René Kids Centre). De LCM'ers wijzen er – terecht – op dat het traditionele kerstverhaal niet overeenkomt met wat in de bijbel staat. Hun bezwaren gaan echter verder. Zij beschouwen deze gekerstende versie van een heidens feest als het werk van de duivel. Kerst past niet in Gods plan en daar maakt de duivel misbruik van. Tijdens de Germaanse juulfeesten waar Kerst van is afgeleid, waren er volgens LCM veel seksuele uitspattingen en werden er dode baby's in een boom gehangen als offer. Kerst is dus een satanisch feest. U krijgt alles uitgelegd door een vriendelijke jongedame in deze video: <https://youtu.be/8r8WaiT08ek>.

Zijn mens en dier gelijk?

Dierenrechten zijn al heel lang een onderwerp van discussie. In een alweer wat ouder artikel van Lode-wijk Dros (Trouw 27 mei 2022) wordt bericht over het standpunt van de Denker des Vaderlands Paul van Tongeren over dit onderwerp (wat doet een denker des vaderlands eigenlijk de hele dag?). De achter

het pleidooi voor dierenrechten liggende gedachte dat dieren gelijk zijn aan mensen, kan de 70-jarige ethicus niet ten volle onderschrijven. Het laat zich hier moeilijk kort samenvatten, maar zijn punten lijken me vooral te zijn: a. dat respectvol met dieren omgaan beter is dan ervan afblijven omwille van verboden die op rechten gebaseerd zijn; b. dat aan dieren rechten toekennen omdat ze pijn en genot kunnen ervaren niet juist zou zijn, omdat mensenrechten ook niet gebaseerd zijn op het kunnen ervaren van pijn en genot; c. dat het verdedigbaar is dat de mens alleen aan zichzelf en niet aan dieren rechten (en plichten) toekent, omdat de mens zich van de dieren onderscheidt door het hebben van zelfbewustzijn; d. dat het dier geen plichten heeft tegenover de mens.

Ik geef e.e.a. hier zonder commentaar door als denkstof; misschien heeft u er iets aan wanneer u zich in een discussie over dit onderwerp stort.

Leven in een andere wereld

Reformatorische christenen leven zowel in de 'wereldse' wereld als in een soort parallelle wereld van God en de bijbel. Daarover schrijft Wendelmoet Boersema, adjunct hoofdredacteur, op 1 december 2022 in Trouw. Beter gezegd, zij schrijft dat er een serie podcasts 'Niet van de wereld' over is van Maarten Dallinga, die in de gemeenschap van streng gelovigen op de Gelderse biblebelt is gedoken. Dallinga (1987) is journalist, podcastmaker, socioloog en schrijver. Zijn belangstelling voor het onderwerp kwam voort uit onderzoek naar de eisen die refoscholen aan lesboeken stellen*). De vijf podcasts, waarin ook gesprekken zijn verwerkt met onder meer dominees, jongeren en afvalligen, zijn te vinden op deze webpagina: <https://www.gld.nl/podcasts/nietvandewereld>. Vermeld wordt dat de contacten soms extra spannend werden doordat Dallinga homo is. In de vijfde podcast trekt hij zijn conclusies over hoe het is om te leven als refo in een ontkerkelijkende wereld.

*) Op het net vind ik dit lijstje: Geen dinosaurussen, geen bikini's, geen kermessen, geen make-up, geen korte rokjes, geen regenbooggezinnen, geen sporten op zondag, geen

carnaval, geen tatoeages, geen heksen, geen draken, geen new age, geen astrologie, geen evolutieleer, geen vrouwelijke predikanten, geen dans, geen theater, geen film. Ik mis nog: geen lhbt's. Of zijn die ingedeeld bij de regenbooggezinnen?

Brokkelt de refo-zuil af?

Over refo's gesproken, er zijn signalen dat men in eigen kring twijfelt aan het voortbestaan van de reformatorische zuil. Maaïke van Houten schrijft op 26 november 2022 in Trouw over de jaarlijkse conferentie van het Biblebelt-netwerk in Gouda. Daar ving zij zulke geluiden op. De reformatorische zuil is de enige waarin nog een samenhangend complex van onder meer gezin, kerk, school en politiek (SGP) bestaat. Maar het 'zuildenken' schijnt onder jongeren te verdwijnen. Cultuursociologisch onderzoek wijst uit dat steeds meer jongeren zich laten leiden door individuele vrijheid en zelfbepaling. Corona en stikstof zorgen voor onrust, die de tegenstellingen binnen de refo-zuil blootlegt. Er is een toenemend wantrouwen in de overheid. Daardoor zien de refo's dat de neiging van jongeren toeneemt om zich bij de seculiere meerderheid aan te sluiten. Het conferentieprogramma geeft ook informatie, zie <https://vu.nl/nl/agenda/2022/haakt-de-biblebelt-af>; deze pagina was nog beschikbaar op 24 december.

Ook over woke

DVG-secretaris Bart Collard bespreekt op EW Podium een nieuw boek van historicus Coen de Jong, *Wokeland. Hoe een radicale voorhoede vat kreeg op de samenleving*. De link naar het artikel is: <https://www.ewmagazine.nl/ewpodium/achtergrond/2022/12/nederland-woke-land-een-belangrijk-boek-912931/>. Ik citeer, om een indruk te geven, de eerste twee alinea's: "In zijn boek stelt Coen de Jong dat het publieke debat afgelopen jaren 'op scherp [is] gezet door actievoerders die van huidskleur, etnische achtergrond, vermeende slachtofferschap en vermeend "wit" ouderschap politiek gingen maken'. De ideologie van het 'wokisme' speelt daarin een sleutelrol. Definities van 'woke' zijn doorgaans niet adequaat; veel te breed of veel te smal. De Jong: 'Centraal staat het idee dat al onze

gedachten en communicatie macht en patronen van onderdrukking herbergen, die samenhangen met huidskleur, ras en "geleerde ervaringen"."

Nieuwe tekst bij de VU

In ons nummer van november op pag. 24 meldde ik dat een atheïstische hoogleraar bij de VU, Maartje Raijmakers, zich onttrok aan bepaalde plechtige evenementen omdat daar bijbelteksten bij werden uitgesproken*); de decanen gingen naar andere oplossingen zoeken. Begin december werd bekendgemaakt dat met ingang van 2023 de voorzitter zulke bijeenkomsten opent met "Ik open deze openbare zitting (...) met een verwijzing naar de van oorsprong christelijke traditie van de Vrije Universiteit Amsterdam, waarin wetenschapsbeoefening verbonden wordt met verwondering en levensbeschouwelijke waarden." Zoals te verwachten was, is deze tekst niet voor iedereen bij de VU christelijk genoeg. De historicus George Harinck heeft er in het Nederlands Dagblad over geklaagd; de VU is bloedeloos geworden, terwijl we een volk op drift [want zonder de vertrouwde zuilen] en een vale samenleving hebben, vindt hij.

Ik heb mw. Raijmakers per mail gevraagd of zij er happy mee is. Zij

was zo vriendelijk mij op 30 december te antwoorden: "Ik ga inderdaad nu een oratie houden en ben bezig met het vaststellen van een datum. Ik ben zeer tevreden over het feit dat de rector en de decanen de formule gewijzigd hebben. Reflectie op de nieuwe formule zal ik in mijn oratie geven."

*) Het ging om de tekst: "Onze hulp is in de naam van de Heer die hemel en aarde gemaakt heeft." (Psalm 124:8)

Collectief het hoekje om

In nummer 2022-09 op pag. 26 stelde ik de stroming van het Antinatalisme kort aan de orde. Aansluitend daarop kan ik melden dat er een beweging Voluntary Human Extinction (Vrijwillige Uitsterving van de Mens) is die al tientallen jaren pleit voor, inderdaad, totale uitsterving van onze soort. Hoe groot de beweging is, is niet duidelijk, wel wie de oprichter is, namelijk de Amerikaan Les Knight, nu 75 jaar oud. Het grootste deel van zijn werkzame bestaan was hij invalkracht op een *high school*. Natuurlijk had hij er een mening over toen op 15 november onze achtmiljardste geboren werd. Hij vindt ons geen goede soort, want "kijk maar wat we met de planeet hebben gedaan." Meer hierover (in het Engels) op de pagi-

na <https://www.nytimes.com/2022/11/23/climate/voluntary-human-extinction.html>.

Jammer, heilige botjes OP = OP

De veilingsite Catawiki geeft gevolg aan een verzoek van de bischop van Haarlem-Amsterdam om geen relieken die stoffelijke resten van overledenen bevatten meer aan te bieden in de veilingen op het platform. De argumenten waren dat de handel indruist tegen de integriteit van het menselijk lichaam en het respect voor de overledenen en dat het voor de kerk heilige voorwerpen zijn die onderwerp zijn van verering. De katholieke kerk verbiedt handel in relieken. (Info uit Trouw 13 dec. 2022)

Merkwaardig is dan wel dat zulke relieken volgens Trouw vaak vergezeld gaan van een getuigschrift van een kerkelijke functionaris dat de echtheid garandeert. (Maar kerkelijke functionarissen proberen ons zoveel op de mouw te spelden. Zouden ze eigenlijk nog splinters van het kruis hebben? Die schijnen na de kruistochten in overvloed verkrijgbaar te zijn geweest.) Dat de kerk de handel verbiedt, heeft overigens geen betekenis voor wie niet katholiek is.

Linda Duits, auteur, mediamaker, publicist en onderzoeker, schreef het boek 'Eindelijk weten wat seks is'. Zij werd tijdens de Atheïsmedag op 10 december 2022 in De Balie te Amsterdam geïnterviewd door bestuurslid en filosoof Floris van den Berg.

Foto: René van Elst.

De beker aan zich voorbij laten gaan

door **Anton van Hooff**

Het gezegde ‘de beker aan zich voorbij te laten gaan’ wordt door een spreekwoordenboek uitgelegd als ‘iets niet doen’, maar dat is niet genoeg. Dat ‘iets’ moet onaangenaam zijn, d.w.z. in de verte doen denken aan het lijden van Jezus in de Hof van Olijven/Getsemane. De evangelisten Marcus, Matteüs en Lucas vertellen het verhaal van Jezus’ wanhoop in het zicht van zijn lijden, terwijl Johannes erover zwijgt. Zijn evangelie verkondigt immers nadrukkelijk de goddelijkheid van Jezus; menselijke zwakte past daar niet in.

Laat deze beker aan mij voorbijgaan

We laten Marcus, de eerste evangelist in tijd, het verhaal vertellen in de weergave van de Nieuwe Bijbel Vertaling 2021:

"Ze kwamen bij een plek die Getsemane heette, en hij zei tegen zijn leerlingen: ‘Blijven jullie hier zitten, terwijl ik ga bidden.’ Hij nam Petrus, Jakobus en Johannes met zich mee. Hij voelde zich onrustig en angstig worden en zei tegen hen: ‘Ik voel me dodelijk bedroefd; blijf hier waken.’ Hij liep nog een stukje verder, liet zich toen op de grond vallen en bad dat dit uur zo mogelijk aan hem voorbij mocht gaan. Hij zei: ‘Abba, Vader, voor u is alles mogelijk, neem deze beker van mij weg. Maar laat niet gebeuren wat ik wil, maar wat u wilt.’ liep terug en zag dat zijn leerlingen lagen te slapen. Hij zei tegen Petrus: ‘Simon, slaap je? Kon je niet één uur waken? Blijf wakker en bid dat jullie niet in beproeving komen; de geest is wel gewillig, maar het lichaam is zwak.’ Weer ging hij weg om te bidden, met dezelfde woorden als daarvoor. Toen hij weer terugkwam, lagen ze opnieuw te slapen, want hun ogen vielen steeds dicht, en ze wisten niet wat ze hem moesten antwoorden. Toen hij voor de derde maal terugkwam, zei hij tegen hen: ‘Liggen jullie daar nog steeds te slapen en te rusten? Het is zover: het ogenblik is gekomen waarop de Mensenzoon wordt uitgeleverd aan de zondaars. Sta op, laten we gaan;

kijk, hij die me uitlevert, is al vlakbij.”

De andere twee versies, die van Matteüs en Lucas, stemmen op wezenlijke punten overeen: Jezus zondert zich af, de achterblijvende leerlingen vallen in slaap en Jezus smeekt zijn vader de lijdensbeker aan hen voorbij te laten gaan. Ik vraag me dan wel af hoe die op afstand slapende leerlingen de woorden van Jezus’ wanhoopsgebed kenden. Een gereformeerde vrouw die mij jarenlang via de e-post probeerde te bekeren, wist de oplossing. Jezus heeft het na zijn opstanding aan die slaapkoppen van indertijd verteld!

zus ten aanzien van de komende dood. Enerzijds verklaarde hij ‘Vrees hen niet die het lichaam doden’, maar zelf smeekte hij in de aangehaalde scène dat het lijden hem bespaard mocht blijven. Bij Matteüs vraagt hij zelfs tot twee keer toe aan de Vader ‘deze beker’ aan hem voorbij te laten gaan (Matt. 26:39 en 42).

Jezus’ laatste woorden bij deze scène ‘waak en bid dat de beproeving jullie niet overkomt’ zijn voor de Filosoof Gods zoon onwaardig en zelfs beneden het niveau van de wijze die de dood veracht. Nee, Jezus was bepaald geen Sokrates die in het jaar –399 de beker met vergif blijmoedig dronk of een Apollonios

Schilderij van Andrea Mantegna (Jezus bidt, de rest pit).

Antieke hoon

De antieke heidense kritiek neemt dit verhaal op de korrel. Porphyrios (ca. 234 – 305), die echte Bijbelkritiek beoefent – volgens Augustinus was hij in zijn jeugd christen – hoont deze Jezus. Hij treedt in de *Weerlegging* (*Apokritikos*) van Makarios (eerste helft vierde eeuw) op als de Filosoof. Hij wijst nog op de weinig consistente houding van Je-

van Tyana die, met de dood bedreigd, keizer Domitianus tartte. Deze goeroe gold een tijdlang als een serieuze concurrent van Jezus op de antieke religiemarkt.

Jezus bedoelde het anders

Tegenover de Filosoof staat bij Makarios de Christen, die uiteraard de overtuiging van de auteur vertolkt. Wat hij te berde brengt is een staaltje van gezocht kostelijke exegese. We moeten van hem onder de oppervlakte kijken zoals artsen die een

kruid niet beoordelen op zijn onaangenaamheid, maar op zijn verborgen nut. Jezus wendde alleen zwakheid voor! Zo wilde hij de duivel aan de haak slaan! In feite wenste hij namelijk dat de beker snel kwam. Niet voor niets sprak hij van een beker en niet van lijden, want de beker staat voor een goede dronk. Het Nieuwe Testament zelf weersprekt deze interpretatie van 'beker'. Die staat steeds voor lijden, zoals wanneer Jezus beveelt het zwaard waarmee hij Malchos een oor heeft afgeslagen, in de schede te doen met de woorden: 'Moet ik dan niet de beker die de Vader me gaf, drinken?' (Joh. 18:10)

Makarios' Christen draaft echter rustig door: Jezus wilde de duivel vangen. 'Dat is wat een ervaren hengelaar doet als hij een zware vis uit de diepte wil ophalen. Door een wormpje aan de haak te doen misleidt hij de vis door de gulzigheid van zijn buik en haalt hem op'. Zo deed Jezus zijn menselijkheid als worm om de haak van zijn goddelijkheid (*Apokritikos* 3,9). 'Strange and unsatisfactory to modern ears,' noemt T.W. Crafer (1870-1949) in zijn Engelse vertaling van 1919 dit antwoord.

Nog grotesker is de verklaring die Origenes (ca. 185 – 253/254) aan de gewraakte passage geeft. Hij legt de nadruk op 'deze': in feite vroeg Jezus vroeg om deze beker te vervangen door een met een nog groter lijden! (*Aansporing tot martelaarschap* 29 (292)).

Bekers om niet voorbij te laten gaan

Veel bijbelse woorden zijn verwerkt in christelijke merchandise, vooral van Amerikaanse makelij. Daarom heb ik nog gekeken of er bij het aanbod van mokken met heilige teksten ook een is met de tekst 'laat deze beker aan mij voorbijgaan' ('Let this cup pass from Me.'), maar vergeefs. Wel vond ik enkele curieuze bekers die sommige lezers zich wellicht niet willen laten ontgaan.

De slapende leerlingen in de Hof van Olijven; gebrandschilderd raam naar Jan Van Der Straet, door onbekende glazenier, zeventiende eeuw. Stadsmuseum Gent.

Sokrates drinkt onverschrokken de gifbeker leeg. Ingekleurde ets 18de eeuw.

Ingezonden brief van **Ernst Bras**

In het decembernummer van *De Vrijdenker* kan men in het artikel van Floris van den Berg op pagina 14 in de derde kolom het volgende lezen: *Zo werd homoseksualiteit gezien als een afwijking en belandde het in het DSM, dat vanaf 1952 verscheen, waar het als ziekte gold tot het er in 1987 **goddank** eindelijk uit verdween.*

Ik heb altijd begrepen dat Floris van den Berg een atheïstisch-humanistisch vrijdenker was en de doelstellingen van De Vrije Gedachte onderschreef, maar nu lees ik tot mijn grote verbazing, dat hij (een) god aanroept en deze bovendien zelfs nog bedankt: een onbegrijpelijke ongerijmdheid, die aan zijn geloofwaardigheid weinig goed doet.

Je bent nl. atheïstisch-humanistisch vrijdenker of je bent het niet en in het laatste geval kan je naar hartenlust goden aanroepen, bedanken en in het eerste geval niet.

Het is mij bekend dat er ook andere (bekende) Nederlanders zijn, bijv. Maarten van Rossem, die zich eveneens voordoen als atheïst, maar die zich ook stelselmatig bezondigen aan dergelijke uitroepen. Als dooddoener wordt dan gezegd, dat dit dagelijks taalgebruik is.

Ik ben al zeker zestig jaar atheïstisch-humanist en inmiddels al vele jaren lid van *De Vrije Gedachte*, maar het is nog nimmer bij me opgekomen dergelijke termen als goddank, godzijdank, de hemel zij dank, hemelse goedheid, hemeltje nog aan toe (ik zal niet verder het hele arsenaal optrekken) te bezigen.

Dat is een welbewuste keuze, die F. v/d B. helaas en kennelijk nog niet heeft gemaakt.

Reactie van **Floris van den Berg**

Het gevaar van ironie is dat, hoe dik het er ook bovenop ligt, het toch misverstaan wordt.

In mijn boek 'Hoe komen we van religie af' (2009) bepleit ik als een de zeventien strategieën om van religie af te komen om religieus taalgebruik te vermijden. Maar het gaat mij daar om het metaforisch gebruik van het concept 'god' zoals dat bij Einstein en Spinoza wordt gebruikt, dat kan leiden tot onnodige verwarring. Ik denk dat er bij een algemene uitdrukking als 'hemeltje-lief', 'goddank' of de krachtterm 'godverdomme' geen letterlijke verwijzing is naar god. Hier gaat het om seculier gebruik (of misbruik) van religieuze termen.

Als je al te rechtlijnig in de leer bent en je jezelf niet met een korreltje zout kunt nemen, dan kom je in hetzelfde vaarwater als de orthodoxe gelovigen en ideologische fundamentalisten.

Ik vind het lovenswaardig als het je als vrijdenker lukt de krachtterm 'godverdomme!' te vermijden als je een dienblad met koffie en koekjes op de betegelde keukenvloer hebt laten kletteren, maar zó ver in mijn ontwikkeling tot volwaardig vrijdenkende atheïst ben ik nog lang niet.

Reactie van redacteur **Eelko de Vos**

Ik moet hierbij direct denken aan Richard Dawkins, die ook allerlei "gelovige" termen gebruikt die in het normale taalgebruik tegenwoordig gebezigd worden. Een van de simpelste en meest voorkomende: "Goodbye" komt van "God be with you" - dat mag dan ook niet meer.

Taalpurisme is mooi en leuk, maar het is ondoenlijk om in onze maatschappij geen religieus getinte spreekwoorden, gezegden of woorden te gebruiken. Etymologie laat ons zien dat onnoemelijk veel woorden afstammen van religieuze terminologie.

Maar de zin waarin Floris het woord "goddank" bezigt, getuigt in alle opzichten van een ironische, zo niet satirische, woordkeuze. Ik moest direct glimlachen toen ik het voor het eerst las. En nu weer.

Toch is het fijn om te lezen dat Ernst al zo lang atheïst-humanist is. En dat hij ons blad leest. En dat hij zich actief inzet tegen het bezigen van religieus getinte woorden.

Rooms rekenen en lezen

door **Anton van Hooff**

In 1917 kwam er in de Nederlandse polder een ware koehandel tot stand: centrum-links kreeg het algemeen mannenkiesrecht, kerkelijk rechts de gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs. In allerijl werden openbare dorpsscholen in confessionele onderwijsinrichtingen omgezet, vooral in het roomse zuiden. Nu had men de allang bepleite autonomie op eigen erf, maar nu moest – achteraf! – worden aangetoond dat er inderdaad een principieel verschil was tussen het neutrale onderwijs en dat op basis van geloofsrichting. Op het roomse erf gingen Malmberg en de Drukkerij van het Rooms-Katholiek Jongensweeshuis Tilburg naarstig katholieke schoolboekjes produceren; er was nu een markt!

Het vak geschiedenis ging vooral over het glorieuze verleden van de enig ware Kerk. De oudheid bestond uit de komst van Jezus Christus als Verlosser. De Tachtigjarige Oorlog begon met de martelaren van Gorcum en liep uit op de onderdrukking van de Roomse Kerk, die zich in schuilkerken moest terugtrekken, maar – triomf! – in 1853 werden weer bisdommen ingevoerd, bij het ‘herstel van de kerkelijke hiërarchie’. Sindsdien ging het weer hemelwaarts met de heilsgeschiedenis van het Nederlandse volk.

Een ideologische kleuring van het vak geschiedenis was dus niet moeilijk – ook op het protestantse erf gebeurde iets dergelijks. Bij leesboekjes was ook veel te bereiken met verhaaltjes over brave jongens (aanmerkelijk minder over rechtschapen meisjes). Maar hoe was het vak rekenen te verroomsen? Wel, het leerboek *Rekenen voor het leven* (1914-1933) wist daar weg mee. Het had naast de bekende koopmansommen ook katholieke opgaven over aflaten. Voor de niet-ingewijden: een aflat is een korting op de duur van de tijd dat je in het vagevuur moet branden voor je zonden, voordat je schuldvrij de hemel ingaat. Opgave nummer 47 in deel 4 zette de schooljeugd aan rooms rekenen: ‘als gij eerbiedig een kruis maakt, verdient gij 50 dagen aflat. Doet gij het eerst met wijwater, dan hebt gij 100 dagen aflat. Hoeveel dagen aflat verdient Jan elken dag? 4-maal daags maakt hij een kruis met wijwater, 10-maal zonder.’

Uit mijn roomse schooltijd, 1950-1956, herinner ik me zulke doorzichtige beïnvloeding niet. Achteraf besef ik echter dat er wel degelijk een sturing in het leesonderwijs was. Onze Rooms-Katholieke school voor lager onderwijs Sint-Canisius in het Haagse Laakkwartier voerde een globale leesmethode in. Niet meer het gedoe met losse letters, waarmee losse woordjes als ‘boom, roos, vis’ werden opgebouwd. We kregen via een schoolplaat een hele zin voorgezet, die in volgende stappen werd ontleed in woorden en letters. De voorbeeldzinnen van de eerste twee platen zijn in mijn geheugen geëtst: ‘zeg mies, zeem jij de ruit voor moe?’ en ‘wat kan paultje toch mooi bidden’.

DE AUTEURS EN VERTALERS VAN DIT NUMMER

Harry Ansems (1945) is rechtsfilosoof en evolutionist. Hij studeerde Nederlands recht en rechtsfilosofie aan de Universiteit van Tilburg en werkte als docent rechten aan de Fontys Hogescholen.

Stanley Bakker (Spakenburg 1970) is ondernemer op het gebied van cloud-oplossingen voor Sales, Marketing en Support. Sinds 2018 voorzitter van De Vrije Gedachte, en lid van de Vereniging tegen de Kwakzalverij. Op dit moment bezig met het behalen van een bachelor Psychologie aan de Open Universiteit.

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *De vrolijke feminist*.

Johan Braeckman (Wetteren, 1965) is een Vlaamse filosoof. Hij is gewoon hoogleraar wijsbegeerte aan de Universiteit Gent, mede-oprichter van De Maakbare Mens en redactielid van *Wonder* en is gheen *Wonder*, het tijdschrift van SKEPP. Braeckman was van 2003 tot 2008 bijzonder hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.

Bart Collard (1988) is criminoloog. Hij schrijft over eco-humanistische onderwerpen. Momenteel werkt hij aan een proefschrift over terrorisme en religie aan de Universiteit Leiden. Secretaris DVG sinds 2022.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, studeerde Sociologie en (deels) Rechten, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van *De Vrijdenker* (2014-2018), thans eindredacteur, hoofdredacteur a.i.; donateur van Skepsis.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van *De Vrijdenker* en oud-voorzitter van *De Vrije Gedachte*. Zijn nieuwste boek heet *Je hebt gewonnen, Galileëër*.

Paul Hopster (1940-2022), gepensioneerd psycholoog; 1974-1989 bestuurslid van DVG en hoofdredacteur van "De Vrije Gedachte", later geheten "De Vrijdenker"; 1999-2009 hoofdredacteur en vervolgens tot 2016 redacteur.

Jeroen Janssen (1957) heeft zowel doctoraal Theologie (godsdienstwetenschappen) als doctoraal Sociale Wetenschappen alsook een kandidaats Oosterse Talen en werkte achtereenvolgens in het onderwijs, de onderwijsbegeleiding, een jongerencentrum en bij de COA.

Herman Reimes was als jongere een overtuigd christen fundamentalist. Ontkeerd tijdens zijn tewerkstelling in een psychiatrische inrichting (als gewetensbezwaarde dienstweigeraar). Werkzaam geweest als werktuigbouwkundig constructeur. Gaf na zijn veertigste regelmatig liederenrecitals als bariton. Als gepensioneerde ging hij schrijven over milieubehoud en religie en liet hij een vijftal boeken het licht zien, met als recentste *Realistisch omgaan met religie*.

Matthew de Roode (Rotterdam, 1967) is opgeleid als chemisch technoloog en werkzaam als innovatiemanager. Naast zijn donateurschap van Skepsis is hij vrij recent lid geworden van de vrijdenkersvereniging om een heel klein beetje tegenwicht te bieden aan de uitholling van de wetenschappelijke methode en van de verlichtingsgedachte.

Bert Voorneveld (1949) studeerde Rechten en Bestuurlijke Informatiekunde; hij was werkzaam als gemeente-ambtenaar, software-ontwikkelaar en IT-ondernemer. Moderator van het economieblog *deinnovatie-economie.nl*.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
 - Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
 - A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
 - Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
 - Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
 - Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
 - Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
 - Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
 - Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
 - Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.
- Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden